

Kultura řeči

Distanční studijní text

Soňa Schneiderová

Opava 2017

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

- Obor:** Jazykověda, pedagogika, společenské vědy, žurnalistika, informační vědy, marketing.
- Klíčová slova:** Kultura řeči, kultivovaný projev, řečnický projev, výslovnost, kompozice, figury a tropy, argumentace, neverbální prostředky, řečová etiketa, dialog, diskuse, manipulace, negociace, korespondence.
- Anotace:** Studijní opora představuje teoretické základy z oblasti rétoriky a teorie komunikace a praktické rady, na jejichž základě je možné realizovat nácvik veřejného vystupování a simulovat různé typy komunikačních situací. Studentky a studenti získají na základě této výuky schopnost kritické analýzy projevu vlastního, dalších komunikačních partnerů a projevů veřejných mluvčích. Důraz je kladen na znalost spisovné normy a zásady vystupování vzhledem k dané komunikační situaci, médiu, žánru, útvaru, tedy na kultivovaný projev a kulturu řeči. Pozornost je věnována nejen projevům mluveným, ale i projevům psaným vztahujícím se k veřejné komunikaci.

Autor: **PhDr. Soňa Schneiderová, PhD.**

Obsah

ÚVODEM.....	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
1 KULTURA ŘEČI A KULTIVOVANÝ PROJEV	9
1.1 Kultura řeči a potřeba kultivovanosti	9
1.2 Kultivovaný projev.....	11
1.3 Úloha lingvistů a příručky.....	12
2 VÝSLOVNOST A VÝSLOVNOSTNÍ STYL Y	17
2.1 Spisovná výslovnost.....	17
2.2 Výslovnostní styly.....	18
2.3 Výslovnost nedbalá	19
2.3.1 Kvalitativní deformace samohlásek	20
2.3.2 Nedodržování kvantity samohlásek	21
2.3.3 Další ortoepické nedostatky	22
2.3.4 Výslovnostní vady	22
2.3.5 Výslovnostní dublety	23
3 VÝSLOVNOST CIZÍCH SLOV A JMEN, VÝSLOVNOST ZKRATEK	30
3.1 Výslovnost cizích slov	30
3.2 Výslovnost cizích vlastních jmen.....	32
3.3 Výslovnost zkratk a jejich používání v textu	33
4 MODULACE SOUVISLÉ ŘEČI	38
4.1 Intonace a přízvuk	38
4.1.1 Přízvuk	38
4.1.2 Příklonky a předklonky.....	39
4.1.3 Přízvukování předložkových spojení s původní předložkou	40
4.1.4 Tzv. ráz	41
4.1.5 Větný přízvuk.....	43
4.2 Intonace	44
4.2.1 Kadence klesavá a stoupavá.....	44
4.2.2 Pauzy.....	45
4.2.3 Dýchání	47
4.2.4 Tempo	48

5	VÝSTAVBA MONOLOGICKÉHO PROJEVU.....	51
5.1	Stavba monologického projevu.....	52
5.2	Některé prvky výstavby řečnického projevu.....	54
6	ADEKVÁTNOST JAZYKOVÝCH PROSTŘEDKŮ VZHLEDEM K FORMĚ A FUNKCI PROJEVU	58
6.1	Komunikační (sociální) sféry a výrazové prostředky národního jazyka.....	58
6.2	Rozvrstvení jazykových prostředků národního jazyka	59
6.2.1	Spisovný jazyk	59
6.2.2	Nespisovný jazyk.....	62
6.3	Správná volba slova a znalost významu slova	64
6.4	Vliv angličtiny.....	66
7	DIALOG A ŘÍZENÍ DISKUZE	72
7.1	Typy dialogu	72
7.2	Iniciace a reakce	73
7.3	Klasifikace otázek	73
7.4	Typy odpovědí.....	74
7.5	Různé způsoby komunikace v dialogu.....	75
7.6	Řízení diskuze	76
8	KONVERZAČNÍ MAXIMY A TEORIE ZDVOŘILOSTI.....	80
8.1	Kooperační princip a konverzační maximy	81
8.2	Tzv. princip zdvořilosti	83
9	ŘEČOVÁ ETIKETA	85
10	NEVERBÁLNÍ PROSTŘEDKY KOMUNIKÁTU A KUTURA PÍSEMNÉHO PROJEVU	88
10.1	Neverbální prostředky doprovázející mluvený komunikát	89
10.1.1	Mimika.....	89
10.1.2	Gesta	89
10.1.3	Plastika a postura těla.....	90
10.1.4	Proxemika	90
10.1.5	Haptika.....	92
10.1.6	Dvojitá vazba	92
10.2	Kultura písemného projevu	93
11	MANIPULACE VS. PŘESVĚDČOVÁNÍ.....	100
11.1	Přesvědčování a argumentace.....	100

11.2	Manipulace	104
11.2.1	Psychologické manipulace	105
11.2.2	Manipulace logické	106
12	ASERTIVITA, ZÁSADY SPRÁVNÉHO JEDNÁNÍ A VYJEDNÁVÁNÍ.....	110
12.1	Asertivita	110
12.2	Vyjednávání neboli negociace	112
13	KORESPONDENCE VE VEŘEJNÉM PROSTORU	117
13.1	Úvodem	117
13.2	Příklady.....	118
	Literatura.....	Chyba! Záložka není definována.
	SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
	PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON.....	130

ÚVODEM

Studijní opora je určena pro studentky a studenty distančního vzdělávání oboru Česká literatura. Slouží k tomu, aby účastníci kurzu získali vědomosti a praktické schopnosti, jak komunikovat ve veřejném prostoru tak, aby jejich projev byl přiměřený dané situaci a aby byl považován v dané situaci za projev kultivovaný. Během kurzu jsou proto studentky a studenti seznámeni se zásadami spisovné výslovnosti, se zákonitostmi stavby řečnického projevu, s prostředky a projevy neverbálního jednání a chování, s řečnickou etiketou atd. Kurzu by mělo předcházet obeznámení se s variantností národního jazyka, jeho jednotlivými vrstvami a základními prostředky jak gramatické, tak zvukové roviny jazyka, s funkčními oblastmi komunikace. Je proto dobré, aby byla výuka kultury řeči realizována až po absolvování základních lingvistických předmětů včetně stylistiky.

V kurzu je věnována pozornost jak projevům mluveným, a to vlastním projevům studentů a kritické analýze projevů veřejných mluvčích, tak projevům psaným. Jedná se o kritickou analýzu marketingové komunikace, oficiální mailové korespondence a některé jiné psané žánry veřejného prostoru.

Jednotlivé kapitoly reprezentují jednotlivá témata. Jsou opatřeny výkladem základních informací k nim, cvičeními, ověřovacími otázkami a literaturou k danému tématu. Zároveň je dané téma zpracováno v prostředí moodl, kde je také test, sloužící k ověření daných znalostí.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Opora seznamuje studentky a studenty se zásadami spisovné výslovnosti, se zákonitostmi stavby řečnického projevu, s postupy argumentování, figurami a tropy nejčastěji užívanými při výstavbě řečnického projevu, s prostředky a projevy neverbálního jednání a chování, s řečnickou etiketou, se způsoby manipulace prostřednictvím užívání jazyka a chování člověka, uvádí rovněž rady, jak manipulaci rozpoznat a jak se jí případně bránit. Pozornost se soustředí rovněž na dialog a diskuzi, na způsoby kladení otázek a možnosti a formy odpovídání; studenti jsou seznamováni s postupy při vedení dialogu a řízení diskuze. Pozornost je věnována zejména projevům mluveným, a to vlastním projevům studentů a kritické analýze projevů veřejných mluvčích, ale také projevům psaným. Jedná se o kritickou analýzu textů marketingové komunikace, oficiální mailové korespondence a některých jiných psaných žánrů veřejného prostoru, jež jsou součástí této opory nebo jsou vloženy do prostředí moodl.

1 KULTURA ŘEČI A KULTIVOVANÝ PROJEV

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Tato kapitola pojednává o tom, co zahrnujeme pod pojem kultura řeči, jež je odlišný od pojmu kultura jazyka. Zároveň je zde charakterizován pojem kultivovaný projev a je zdůrazněno, že kultivovanost nelze ztotožňovat pouze se spisovností. Jde o jev komplexní povahy znamenající zejména přiměřenost projevu dané komunikační situaci, tzn. o schopnost volit správné tvary a výrazy odpovídající funkční stylové oblasti a žánru, rozpoznat prostředky, které jsou vhodné, možné, ale také přímo nevhodné při realizaci řeči v určitém komunikačním prostředí, o schopnost odhadnout přiměřenost řeči vzhledem k sociální roli, kterou v dané komunikační situaci komunikující zastává.

CÍLE KAPITOLY

- Popsat pojmy kultura řeči a kultivovaný projev.
- Vysvětlit otázku přiměřenosti jazykového projevu a neverbálních prostředků vzhledem ke komunikační situaci, v níž se komunikující nachází.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Kultura řeči, kultivovaný projev.

1.1 Kultura řeči a potřeba kultivovanosti

„Existence vypracovaného jazyka ještě nezaručuje dobrou úroveň textu v něm vytvořeného.“

K. Hausenblas

„Kultura řeči mluvené, zejména její zvukové formy, (...) začíná tehdy, když mluvčí začne vynakládat úsilí ve prospěch pohodlí posluchače.“

Z. Palková

Existují dva pojmy, které jsou si blízké – kultura jazyka a kultura řeči –, přesto značí každý něco jiného. O kultuře jazyka mluvíme tehdy, když „jazyk bereme v užším (odborném) smyslu jako „systém jazykových prostředků““ (Hausenblas 1991: 114), o jehož vytříbenost pečujeme. Jestliže jde o „úroveň vyjadřování tímto jazykem, užívání jazyka v

dorozumívací praxi“, mluvíme o **kultivovanosti řeči** (tamtéž). Kulturu řeči si tedy lze představit jako kulturu užívání jazyka.

„Při takovém zaměření například nepopisujeme nebo nekritizujeme zásady náležité výslovnosti skupiny souhlásek ve spisovné češtině, nýbrž výslovnost rozhlasového nebo televizního komentátora, který ‚návštěvníci z Čech‘ vyslovuje, ... *š-čech* ‘ místo náležitého „... *s-čech*“, nebo hodnotíme, zda pisatel novinového úvodníku vhodně nebo nevhodně užil některých cizích slov, aniž z toho děláme závěry, zda taková slova do češtiny patří nebo nepatří.“ (tamtéž: 114–115)

Kulturu řeči a kultivovanost nelze spojovat s nespisovností. Když někdo používá obecnou češtinu nebo slang, neznamená to nutně nekultivovanost, ba naopak tento projev může být kultivovaný; stejně tak jako knižnost a patos neznamená vždy zastaralost jazyka. Záleží na míře autora projevu rozpoznat vhodnost těchto prostředků vzhledem ke konkrétní komunikační situaci. Platí tedy, že „(...) úroveň vyjadřování nesmíme ztotožňovat se **stupněm spisovnosti**; kultivovanost a spisovnost se zcela nekryjí. Dodržování mluvnických a pravopisných pravidel ještě nezaručuje potřebnou úroveň textu.“ (tamtéž: 116)

„(...) důležitější než nereálný ideál úplné jednotnosti v užívání spisovného jazyka po stránce formální (hláskoslovné, tvaroslovné) je požadavek kultivovanosti jak po stránce zvukového provedení, tak pokud jde o výrazovou vytríbenost po stránce významové, o vhodné využívání bohatých a diferencovaných prostředků dnešní češtiny, o jasnost, plynulost, výstižnost, působivost projevu.“ (Daneš 2009: 129) Podle F. Daneše prázákladním předpokladem, základem mluvní kultury u každého jedince, „je *schopnost a dovednost přirozeně, plynule a výstižně postihovat řečí to, co člověk vnímá smysly, co si představuje a cítí, o čem přemýšlí, a co zároveň chce sdělit druhému nebo druhým*. I když všichni lidé nejsou obdařeni touto schopností ve zcela shodném stupni, přece jen tato schopnost u naprosté většiny jedinců existuje potenciálně (třeba i nerozvinutě) v dostatečné míře (...)“ (tamtéž: 117) a je možné ji rozvíjet, **naučit** se jí, což je v dnešní době – vzhledem k stále větším potřebám a možnostem veřejného vystupování – téměř nutné.

O kultivovanosti projevu se mluví s rozvojem hromadných sdělovacích prostředků (rozhlas, později televize), kdy se hranice veřejných projevů rozšířila a zasáhla mnohem větší spektrum lidí. Dnes není veřejný projev ztotožňován jen se slavnostními řečnickými vystoupeními a agitačními politickými projevy nebo mluvou moderátorů v rozhlase a televizi, ale stal běžnou součástí pracovních setkání, pracovních konferencí, prezentací výsledků pracovní činnosti na veřejnosti. Většina informací se dnes přesouvá do veřejného prostoru na internet, kde se setkáváme, jak s podobou psanou (webové stránky firem atd.), tak podobou mluvenou, s různými formami audiovizuálních prezentací, psané blogy jsou často nahrazovány videoblogy atd., a záleží na tom, jak se jedinec, tak firmy ve veřejném prostoru představují.

1.2 Kultivovaný projev

Platí, že „výstižný, přesvědčivý i esteticky působivý může být i projev v nespisovném jazyce, například vzpomínkové vyprávění zkušeného člověka v nářečí; kultivované bývalo — starší si možná vzpomenete — před lety povídání Jiřího Suchého v podvečer v rozhlasu — pořad se jmenoval myslím „gramotíngltangl“ —, nepřipravené, mísící prvky spisovné i obecné češtiny, povídání zajímavé, vtipné a osobité.“ (Hausenblas 1991: 116)

Kultivovaného projevu lze docílit dobrou znalostí základních komunikačních situací a jim odpovídajících prostředků. V tomto ohledu je dobrá výuka stylistiky. Je potřeba znát, jak fungují žánry (například to, jak vystavět řečnický projev, ale také jak komunikovat v obchodě, při jednání atd.), jaké je rozvrstvení jazyka, co patří k prostředkům spisovným a nespisovným, jaké varianty lze použít v jednotlivých situacích (je potřeba být s těmito variantami jazyka obeznámen). V neposlední řadě je důležitým krokem zkušenost, kterou člověk přirozeně získává, ale i ta, jež vyplývá z možnosti nácviku určitých komunikačních situací; je potřeba učit se odhadnout míru prvků standardizovaných a osobitých.

Jsou texty a způsoby vyjadřování, které jsou silně standardizované, např. administrativní texty, jinde se může osobitost uplatňovat více – v uměleckém textu, v konverzaci, v publicistice, koneckonců i ve vědě, přestože jak publicistika, tak texty vědy jsou založeny na určitých předepsaných rámcích i jazykových prostředcích. V mnoha případech v určitých situacích je dobré držet se konvencionalizovaných forem a neuchylovat se k osobitým vyjádřením, neboť tak se autor může vyhnout nepochopení a nepochopení jeho textu; např. vtipy, nadsázka, ironie, osobitá volba slov atd., to nemusí být všeobecně přijato. Jde zkrátka o to, umět odhadnout situaci, naučit se pracovat s jazykem v určitých situacích v míře přiměřené danému komunikačnímu prostředí. S těmito znalostmi mluvčí získá větší důvěru ve svoje vlastní schopnosti kultivovaně komunikovat. Snaha o kulturu řeči začíná u jednotlivce samotného, v jehož zájmu je dobře a přesvědčivě komunikovat tak, aby byl jeho život úspěšný.

„Úcta ke kultuře řeči jde ruku v ruce s úctou ke kultuře myšlení“ (tamtéž: 120). Je potřeba vnímat svět kolem sebe, naučit se kritickému myšlení, přemýšlení o věcech kolem nás by mělo být poučené, nikoliv zcela volné, libovolné a intuitivní. Pro hodnocení a používání jazyka a chování, stejně jako i ostatních věcí, je potřeba určitých relevantních znalostí. Dobrý řečník, mluvčí se také pozná podle toho, že bere ohled na posluchače, na příjemce komunikátu, aby *pro něj* byl projev přijatelný, srozumitelný a příjemný.

Kde brát inspiraci pro kultivovaný projev? Už neplatí tzv. teorie dobrého autora, kterou za první republiky formuloval V. Ertl, dnešní trend „kultury řeči“ určují média a mluvčí, které z médií známe. Velmi tedy záleží na tom, s jakým užíváním jazyka se zde setkáváme. Lidé, kteří znají jazyk jen z televize a internetu, jej totiž napodobují a často se mylně domnívají, že když se některá slova a tvary opakují, tak jsou správné a moderní. Někteří se jazyku médií a mluvčím, se kterými se v médiích setkávají, přizpůsobují v dobré víře, že „takto se má mluvit“, „takto je to správné“. Média ovšem ne vždy dávají dobrý příklad,

jak správně mluvit (a psát). Osvojit si základy a zásady kultivovaného projevu přesto může každý, je-li vnímavý a má-li vůli se zajímat o to, jak lidé mluví a jak se mluvit má.

Mluvní kompetence člověka se rozvíjí jeho vlastní mluvní činností, ale také vlivem řeči, kterou slyší ve svém okolí. Z toho hlediska je významný vliv tzv. řečových vzorů. Bývá to postupně řeč rodičů, učitelů ve škole, reprezentantů veřejných sdělovacích prostředků, osobností kultury i politiky, lidí, které přijímáme jako autoritu. Řečový vzor může být dobrý, nebo špatný a jeho působení si obvykle ani neuvědomujeme. (Palková 2005)

O kultivovanosti vyjadřování mluvíme především v souvislosti s projevy veřejnými, ale i v soukromé komunikaci se předpokládá projev kultivovaný, tzn. nestrhávající na sebe pozornost výraznými nedostatky ve vyjadřování, svou „nekultivovaností“. Často přece říkáme, že se nám někdo líbí/líbil, ale stačilo, aby promluvil. To ukazuje na komplexnost pojmu „kultivovaný projev“. Jde o obsah, jeho sounáležitost s formou, přiměřenou volbu jazykových prostředků; k celkovému dojmu přispívají i projevy neverbální. Nekultivovanost může být spjata s používáním nespisovných tvarů, výrazů slangových, vulgarismů, bezobsažných frází, klišé, módních slov cizího původu, módních slov obecně, neznalostí významů slov a frazeologie, nepřiléhavostí a nevkusností příměrů atd. Patří sem tedy to, co běžně charakterizuje tzv. nízký styl (viz Hoffmannová – Hoffmann 2015: 167), ale užití jednotlivých prostředků vždy záleží na situaci.

Závěrem k tomu, co je kultivovaný projev, uvedme ještě krátký úryvek z Danešovy přednášky *Kultura mluvených projevů* uveřejněné v Naší řeči roku 1969 a znovu otištěné ve výboru z jeho díla *Kultura a struktura českého jazyka* (2009):

S kultivovaností se tedy nesnáší nepečlivost, lajdáctví, pohodlnost, neukázněnost stejně jako obhroublost či vulgárnost, anebo primitivnost, těžkopádnost, neohrabanost. Kultivovanost vyžaduje znalost, tj. osvojení dostatečného bohatství výrazových prostředků kultivovaného jazyka (a čeština kultivovaným jazykem nesporně je), rozlišování a vybírání prostředků podle jejich významové platnosti a slohové přiměřenosti, dbaní pravidel jejich správného užívání. Vedle znalosti vyžaduje však kultivovanost též získání jistých praktických dovedností, nabytých cvikem, pokusy, kritikou. A konečně kultivovanost předpokládá i dobrou vůli a snahu vyjadřovat se kultivovaně. (Daneš 2009: 117)

1.3 Úloha lingvistů a příručky

Jaká je úloha lingvistů? Lingvisté nejen prostředky jazyka registrují a popisují, ale také hodnotí z hlediska současného systému jazyka. To je myslím důležitá role jazykovědců a měla by nadále zůstat. Pokud se v jazyce vytvoří např. prostředky konkurenční nebo zcela nové, měl by lingvista upozornit na systémovost nebo nesystémovost příslušného prostředku (Jelínek 1993: 32–33), na jeho vhodnost nebo nevhodnost vzhledem k určité komunikační situaci. Měly by (nadále) fungovat jazykové sloupky, jazykové poradny a jazyková doporučení ze strany lingvistů, jež by pomáhaly kultivovat současné projevy, přestože se ukazuje, že přirozenému vývoji, a to i tomu vývoji jazykovému nelze bránit. S jazykovou kulturou vždy souviselo ochraňovat spisovnou normu před výrazovými prostředky zřetelně nářečními a slangovými (tamtéž: 35), ale dnes je situace taková, že např. řada slov, která se běžně užívají a jsou součástí veřejné mluvy, jsou právě slova slangová (viz kapitola Vliv angličtiny). Kodifikace rovněž respektuje úzus, to, co se často v úzu

užívá a nebrání to začlenění do systému nebo užívání v praxi, je kodifikováno, byť je to z hlediska souvislostí v systému jazyka někdy vlastně „chyba“. Jindy jsou některé jevy pouze komentovány a jejich užití doporučováno. Tuto důležitou úlohu dnes plní Internetová jazyková příručka ÚJČ. Poučení o spisovné normě a variantnosti jazyka lze najít také v gramatikách a slovnících. V současné době je dobré pracovat s těmito:

1. PRAVDOVÁ, Markéta, SVOBODOVÁ, Ivana. *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia 2014.

„Akademická příručka“ je knižní verzi výkladové části Internetové jazykové příručky a je opatřena schvalovací doložkou MŠMT. Případní uživatelé jsou v anotaci k ní informováni o tom, že příručka přináší poučení o základních jevech české gramatiky, zejména o pravopisu, tvarosloví a některých syntaktických jevech. Důležité je však také to, že autorky této příručky ve výkladech upozorňují na rozpory v údajích, které jednotlivé jazykové příručky českého jazyka přinášejí a na rozdíly mezi kodifikací a spisovným územ. Jednotlivé výklady jsou opatřeny hodnotícími komentáři a doporučenými řešeními.

Kniha je určena široké veřejnosti, profesionálním uživatelům češtiny, zvláště učitelům a studentům.

2. KOL. AUTRORŮ. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016.

Kniha informuje o stylistickém rozpětí současné češtiny a přináší aktuální texty současných komunikačních sfér (sféra komunikace běžné, institucionální, odborné, učební, mediální, reklamní a literární). Jak název napovídá, jsou zde analyzovány jak texty psané, tak texty mluvené, a to i přes odbornost těchto analýz velmi přístupným způsobem. Publikace je tak určena nejen lingvistům a studentům jazykovědných oborů, ale také profesionálním uživatelům češtiny (učitelům, překladatelům, redaktorům, žurnalistům, reklamní textařům atd.), ev. méně poučeným zájemcům, kteří se zajímají o způsoby současného vyjadřování.

3. KOL. AUTORŮ. *Pravidla českého pravopisu*. 3. vyd., Studentské vydání. Praha: Academia 2017.

Pravidla českého pravopisu jsou jednou z nejdůležitějších jazykových příruček určenou široké veřejnosti. Najdeme zde výkladovou část a pravopisný slovník. Výběr hesel pravopisného slovníku se řídí potřebami pravopisnými – jsou zde uvedena slova v základních tvarech, ale heslo obsahuje především tvary, které jsou pravopisně obtížné. Pravidla jsou opatřena také seznamem rodných jmen, seznamem antických jmen a seznamem zeměpisných jmen. Je zde rovněž část věnovaná přepisu slov z cizích jazyků do češtiny (je to přídavek *Pravidla přepisu slov z cizích jazyků do češtiny*). Důležité je opatřit si pravidla, na kterých pracovali odborníci-lingvisté, tedy nejlépe „akademické“ vydání pravidel.

4. Pravidla výslovnosti

HŮRKOVÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Mníšek pod Brdy: Scientia, 1995.

Výslovnost spisovné češtiny — její zásady a pravidla — Výslovnost slov českých. Praha: Academia 1955, 2. vydání 1967.

Výslovnost spisovné češtiny II — Výslovnost slov přejatých. Praha: Academia 1978.

Uvedené publikace obsahují pravidla výslovnosti slov domácích a cizích. Jde o příručky staršího data, takže v současné chvíli pojednání o některých jevech zastarává, ale novější souhrnné publikace nemáme (výjimkou jsou práce J. Zemana, ale u nich se jedná o skloňování a výslovnost cizích vlastních jmen; obecnějšího charakteru je Zemanova publikace *Základy české ortoepie*, 2008). Poučení o výslovnosti by mělo obsahovat nové vydání „Akademické příručky“.

5. KOL. AUTORŮ. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost.* Praha: Academia 2012.

Jde o normativní slovník, jenž vyšel v několika vydáních (první vydání bylo v roce 1978, naposledy bylo vydání upraveno v roce 2003). Byl vydán také v elektronické podobě na CD-ROMu v nakladatelství LEDA, s. r. o. (1997, 2004, 2005).

Obsahuje komplexní popis téměř 50 000 slov současné češtiny; přihlíží i k polistopadovému vývoji jazyka a společnosti. Jak uvádí anotace ke slovníku – „uživatel zde najde poučení o pravopise a výslovnosti slov, o jejich skloňování a časování, u přejatých slov i o jejich původu“. Jsou zde uváděny stylistické a stylové charakteristiky (zda je to tvar hovorový, knižní, neutrální; zda jde o slovo používané v publicistice, v odborné sféře atd.), jsou zde podány výklady slovních významů, synonyma, a uvedena typická slovní spojení.

Úplně na závěr dodejme, že „není věru na místě se domnívat, že někde se mluví lépe než jinde.“ (Hausenblas 1991: 120) Je proto zvláštní, když např. Jan Kraus nebo Karel Šíp reagují na nespisovnou moravskou mluvu reprezentovanou některými tvary slova, ale vlastní, ev. někoho jiného, mluvu obecné češtiny, která je charakterizována rovněž nespisovnými tvary, netematizují. Obecná čeština jako nespisovný útvar jazyka není rozšířená na celém území České republiky.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Jaký je rozdíl mezi pojmy kultura jazyka a kultura řeči?

Jaké naše schopnosti a znalosti mohou přispět k tomu, aby byl náš projev kultivovaný?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Uveďte jméno moderátora nebo jiného mluvčího vystupujícího v médiích, jehož projev považujete za kultivovaný. Vysvětlete proč. Na druhou stranu uveďte jméno mluvčího, jehož projev považujete za nekultivovaný. Vyjmenujte nedostatky takového projevu.

Zamyslete se, zda ve svém pracovním nebo soukromém životě znáte někoho, jehož projev byste označili za nekultivovaný.

ZDROJE

DANEŠ, František. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum 2009.

HAUSENBLAS, Karel. O kulturu řeči. *Naše řeč* 74, 1991, č. 3, s. 113–123.

HOFFMANNOVÁ, Jana, HOFFMANN, Bohuslav. *Dialogické interpretace*. Praha: Karolinum 2015.

HŮRKOVÁ, Jiřina. Mluvní výchova a úloha tzv. mluvního vzoru. *Český jazyk a literatura* 43, 1992–1993, s. 9–13.

JELÍNEK, Milan. Kultura jazyka a kultura řeči. Sb. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha 1995, s. 31–41.

ERTL, Václav. *Časové úvahy o naší mateřtině*. Praha: Jednota českých matematiků a fyziků, 1929; kapitola Dobrý autor, s. 42–58.

ERTL, Václav. *Dobrý autor. Výbor z jazykovědného díla*. Akropolis 2011. Ed. Jan Chro-
mý.

KRČMOVÁ, Marie. Rozvíjení mluveného projevu - nácvik, nebo teorie?

www.phil.muni.cz/stylistika/studie/rozvijeni.doc [Cit. dne 9. 7. 2018]

KRČMOVÁ, Marie. Výchova kultivovaného mluveného projevu: mezi teorií a praxí. In Ondrášková, K. (ed.), *Čeština - bádání a učení*, 2007, s. 113–119.

PALKOVÁ, Zdena. Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury. *Čeština doma a ve světě* 13, 2005, 37–38.

ZEMAN, Jiří. *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus 2008.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této části opory bylo nutné vysvětlit, co se míní pojmem kultura řeči a co znamená pojem kultivovaný projev.

2 VÝSLOVNOST A VÝSLOVNOSTNÍ STYLY

„Souvislost zvukové složky s představou chování je zřejmá.“
Z. Palková

To, co uráží ucho, si nesnadno získává přístup k mysli.
Quintilianus

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Úkolem této kapitoly je seznámit studenty a studentky s obsahem pojmu výslovnost, s typy výslovnostních stylů a příklady, které jednotlivé typy výslovností charakterizují. Součástí kapitoly je i poučení o výslovnostních vadách.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit pojem výslovnost.
- Popsat typy výslovnostních stylů.
- Objasnit rozdíly mezi jednotlivými typy výslovnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Spisovná výslovnost, ortoepická pravidla, výslovnostní styly.

2.1 Spisovná výslovnost

Spisovná výslovnost je soubor zásad a pravidel realizovaných při mluveném projevu; jde o spisovné užívání spisovně tvořených zvuků řeči. K poučení o správné výslovnosti (výslovnost = ortoepie) patří ortofonie, tedy „nauka o náležitém tvoření a znění hlásek mluvené podoby“ (Krčmová 2017). Správná výslovnost potom patří ke komplexnímu pojetí jazykové kultury. Ortoepická pravidla (pravidla výslovnosti) „mají status kodifikace, tj. norem obecně přijatých a závazných“ (tamtéž) a jsou popsána v mluvnicích a příručkách výslovnosti. Ortoepické zásady by měly být dodržovány pro spisovné projevy předem

připravené a citově neutrální, ve spontánním, byť veřejném projevu se dodržují méně striktně (tamtéž).

2.2 Výslovnostní styly

Stejně jako spisovný jazyk je i spisovná výslovnost stylově diferencována. Rozlišujeme tyto typy výslovnostních stylů:

1. Střední; základní (neutrální) styl – respektuje artikulační pravidla formulovaná v příručkách výslovnosti (např. Hůrková); uplatňuje se v kultivovaném běžném projevu i ve slavnostním oficiálním projevu. Je to výslovnost, která se objevuje, resp. by se měla objevovat, při odborných přednáškách, u učitelů, moderátorů ve sdělovacích prostředcích.

Při takové výslovnosti se výslovnost „nepřehání“, např. tedy ve slově *maminka* nevyslovujeme předopatrové *n*, ale zadopatrové [ŋ], tedy tzv. zadní *n* (zkuste vyslovit slovo *maminka* s hláskou *n* v blízkosti předního patra a potom s jazykem posunutým k zadnímu patru; k výslovnosti tzv. zadního *n* [ŋ] dochází před souhláskou *k*, *g* – např. – jak už víme – u slova *maminka* [mamiŋka], podobně je tomu např. u slova [taŋgo]). Při výslovnosti neutrální se zjednodušuje výslovnost zdvojených souhlásek (nejde-li o významové odlišení): *Anna* → [ana], *měkký* → [mňekí]. Další spisovné zjednodušování skupin souhlásek se týká jednotlivých slov, např. slov *džbán*, *dcera* [žbán], [cera] a u *jsme*, *jste*, *jsi*, *jsem* lze zjednodušit výslovnost vypuštěním první souhlásky. Je možné vypustit i hlásku *v* u náslavného *vz*, pokud nedojde k narušení významu, např. *vizme* rozdíl mezi slovy [vzdát se] a [zdát se]. Sykavku [š] lze vypustit v množném čísle některých přídavných jmen ([dobříští], [stříteští]). Lze zjednodušit také výslovnost zdvojených hlásek uvnitř slova a lze tak vyslovit souhlásku jednu, viz již zmíněné [mňekí], ale také [babičin], [viší], [lecos]. Všude jinde, na hranici slov a ve švech, je ale nutno vyslovovat souhlásky obě ([přet tebou], [púllitr], [názor rozhodl]).

Ba naopak jinde hlásky nevypouštíme, ale přidáváme je: spisovná je výslovnost se slabičným *m* [sedum], [osum] vedle [sedm], [osm]. Připomeňme, že tato výslovnost je spisovná (Krčmová 1999: 306 aj.)

2. Vyšší; vybraný styl (pečlivá výslovnost, slavnostní, explicitní) – uplatňuje se při slavnostních a reprezentativních oficiálních projevech, u uměleckého přednesu, při projevu na větší vzdálenost mezi autorem projevu a posluchačem, při zhoršených akustických

podmínkách. Tento styl charakterizuje pečlivá výslovnost hlásek, zvlášť souhláskových skupin – např. u slova *čistiší* vyslovujeme pečlivě všechny hlásky, dodržujeme také pečlivou výslovnost počátečních hlásek ve slovech s náročně vyslovitelným seskupením hlásek, např. *hřbitov*, *hřmí*, *tkanina*, *tkadlec*; *vzdálený*; *vzpomínat*; *džbán*, *dcera*; u zdvojených souhlásek: *[hrdliččin zval ku lásce hlas]*.

Zvlášť důležitá je výslovnost počátečního *j* ve slovech *jméno*, *jdeme*, *jsem*, ale zde platí určité předpoklady pro toto pečlivé vyslovování zejména u slovesa být a jeho tvarů s počátečním *j*: musí jít o projevy na větší vzdálenost a projevy právě vyžadující pečlivou výslovnost (např. slavnostní, tzv. stylově vyšší) nebo je *j* na začátku věty: *Jsem rád, že zde mohu přivítat pana X. Y.*

Slovesné tvary *jsem*, *jste*, *jsou* je totiž možno ve spisovném projevu vyslovovat bez úvodního *j*-, pokud *jsou* součástí složeného tvaru slovesa: *byl sem*, *viděli ste*. Vyslovování s počátečním *j* patří do výslovnosti zvlášť pečlivé.

Tento styl také obvykle doprovází volnější mluvní tempo.

3. Běžný styl (zběžná výslovnost, implicitní) – běžná výslovnost umožňuje i ve spisovném projevu méně přesnou realizaci jednotlivých hlásek, zjednodušování některých složitějších souhláskových skupin (např. [prázno], [spomínat], [přít], [babičin]), dochází v ní k většímu ovlivňování výslovnosti přes hranice slova (*dát sedm korun* – [dácedum korun]); méně striktní jsou zásady přízvukování předložkových spojení (Krčmová 2017).

Tento styl obvykle doprovází rychlejší mluvní tempo.

2.3 Výslovnost nedbalá

Výslovnost nedbalá. Za hranicemi spisovného jazyka mluvíme o výslovnosti nedbalé, náznakové nebo výslovnosti nářeční (Krčmová 2017). Nedbalá výslovnost je výslovnost neortoepická, substandardní, vzniká nepečlivou artikulací hlásek, zvláště souhláskových skupin:

lepší → lepčí; menší → menčí; jablko → japko; půjde → pude; který → kerý; s nedbalou výslovností souvisí i haplogie (zánik slabik): člověče → čéče; paní učitelka → pančelka; poněvadž → páč. K ortofonickým odchylkám od spisovné výslovnosti patří také projevy

redukce (snížení počtu) hlásek: *matriál, sevrokorejský, řemesník, pojiska* (poslední příklady Kraus 2011: 74).

2.3.1 KVALITATIVNÍ DEFORMACE SAMOHLÁSEK

Znakem neortoepické výslovnosti je také příliš **otevřená, široká výslovnost samohlásek** (v Čechách) a příliš **zavřená, úzká výslovnost samohlásek** (na Moravě): [lätö] vs. [lító] jako [léto]. Jedná se o **kvalitativní deformaci** samohlásek, která je v mluveném projevu vnímána nepříznivě.

Otevřená, široká výslovnost samohlásek je charakteristická tím, že se při ní přibližuje samohláska *i* k *e*, *u* k *o*, případně *e*, *o* k *a*: *vid'* [ved']; lidové [ledové]; *prosím* [prasím]; *rok* [rak]; *této* potom zní jako *táto*, *vede* jako *vada*. Jde o oslabení, „povolení“ výslovnosti původně náležité výslovnosti hlásky, která „povolením“ výslovnosti mění svoji kvalitu a tato změněná kvalita může být vnímána jako nenáležitá, nekultivovaná.

- „(...) taková výslovnost, typická původně pro střední Čechy, se díky mluvě ve sdělovacích prostředcích šíří, je však výrazně neortofonická, tedy nesprávná“. (Krčmová 1999: 300);
- „Mluví si tuto chybu někdy přináší z oblastního úzu (zejm. z pražštiny, ale i z dalších oblastí), může však být i důsledkem nedbalé artikulace. Nepůsobí jen stylisticky nevhodně, ale snižuje i srozumitelnost projevu.“ (Palková 1982: 190)

Při poslechu zpravodajství mohou být totiž zaměněny některé výrazy, např. *Slovínsko* s nepřesně vysloveným [i] může být vnímáno jako *Slovensko*; ze strany lidové je pak strana ledová aj. – Správné výslovnosti je potřeba při letovém provozu, správnou výslovnost musejí zachovávat pracovníci vlakového dispečinku atd.

„Úzká“, „zavřená“ výslovnost samohlásek, při níž se [o], [ó] blíží zvuku [u], [ú] (*tok* zní podobně jako *tuk*) a [e], [é] blíží zvuku [i], [í] (*pastelka* zní jako *pastilka*, *lékárna* jako *likárna*); les [lis]; tok [tuk].

- „Samohlásky jsou hlásky náročné na artikulaci a jejich vysoká frekvence v promluvách navíc způsobuje, že všechny nedostatky jsou zřetelně vnímány.“ (Krčmová 1999: 300)

- „Výslovnostní norma vyžaduje přesné rozlišování samohlásek dlouhých a krátkých.“ (Hůrková 1995: 20) Pravopis kvantity v českých slovech je vodítkem jejich normativní výslovnosti, tzn. že se při výslovnosti českých slov řídíme jejich pravopisem.

2.3.2 NEDODRŽOVÁNÍ KVANTITY SAMOHLÁSEK

Ortofonickou chybou je také nedodržování délky samohlásek. Podle M. Krčmové průměrně trvá dlouhá samohláska asi dvojnásobek příslušné krátké, u samohlásek *i* a *ú* však pozorujeme tendenci ke zkracování ([paňi Nováková], [řikám t'i to], [šel k soʊsedum]); v kultivované řeči to není vhodné. Délka nebo krátkost je v domácích slovech ustálená a dublet je minimum (např. brankař i brankář, trávami i travami). (Krčmová 1999: 301)

Krácení dlouhých samohlásek je jev rozšířený v **obecné češtině**. Pro posluchače je zkrácení samohlásky obvykle nápadnou odchylkou od standardní podoby slova a v projevech, u nichž se předpokládá pečlivá výslovnost, např. v projevech rozhlasových, působí většinou negativně; výjimkou jsou projevy mluvené velmi rychlým tempem, jako např. některé sportovní reportáže. (Palková 1982: 190)

Krácení dlouhých samohlásek se objevuje zejména u samohlásek *i*, *ú* (např. *at' vědi, můžete říci, začali si povídat, dívám se po hodinách a vidím, v západních Čechách, podle současných prognóz, proti mezinárodnímu terorismu, Spojeným státům, estetickým nárokům spotřebitelu*), často však také *é*, zejména v koncovkách *-ého*, *-ému* (např. *vysílání pražského rozhlasu, významnému výročí* atd.). (tamtéž)

Zkracování je však typické i pro Moravu, zejména severní Moravu, kde často chybí rozdíl v kvantitě vůbec: *knedlik, rohlik; nest; mak* atd.; kvantita přitom má rozlišovací schopnost, např. *stálá, stála*.

K nespisovné výslovnosti však patří i **dloužení samohlásek**: *vzádu, móře, nahóru, dólu, támhle* atd. typické pro oblast Čech.

Příznakové je prodlužování samohlásek **na konci výpovědi**, dnes velmi běžné, a to nejen pro oblast pražské mluvy: */v/ona to už přečetlááá* atd. **Samohlásky se před pauzou nemění, jejich protahování je hrubou výslovnostní chybou.** Podle Palkové protahování koncových krátkých samohlásek snižuje stylovou úroveň projevu, může působit až vulgárně (tamtéž). V rozhlasových pořadech se objevuje sice méně často než krácení, pro

některé mluvčí je však součástí osobního úzu. Např. ... / *v Hraci sme byli* / *v Brně sme byli* ... *co si představuješ* / *nebo představujete* ... *dvě stě deset* / *dvě stě čtyřicet*... (Palková 1982: 190). Další příklady stejného jevu uvádí rovněž J. Kraus: *naše výsledky; zvýšení cén některých pojišťoven* (Kraus 2011: 74).

2.3.3 DALŠÍ ORTOEPICKÉ NEDOSTATKY

Ortoepických nedostatků je spousta, připomeňme alespoň ty, se kterými se v běžné praxi setkáváme nejčastěji.

Jedním z ortoepických nedostatků je vyražení posledních souhlásek slova: [tak], [napříklat], [zdůraznit]. To vede ke znělé výslovnosti znělých souhlásek na konci slova: kreseb, modliteb, heled' (Čechová a kol. 2008: 135–136).

Nevhodná je však i výslovnost hyperkorektní při běžném hovoru, při níž se víceméně přesně vyslovují všechny hlásky, které jsou v písmu reprezentovány písmeny (např. zdvojená výslovnost typu [kamenná], [mňekká]; podobná výslovnost ovšem může mít původ v nářečí). (Krčmová 2017)

2.3.4 VÝSLOVNOSTNÍ VADY

Mezi výslovnostní vady patří sigmatismus (jde o nenormativní výslovnost *s*), rotacismus (vadná je výslovnost *r*), rotacismus bohemicus (špatně je tvořeno a vyslovováno *ř*), lamdacismus (jde o výslovnost tzv. tvrdého *l*).

Nejčastějšími odchylkami od normativní výslovnosti hlásek jsou v češtině rotacismy, jde o vadnou výslovnost kmitavých hlásek *r*, *ř*. Časté jsou vady výslovnosti u sykavek – vadnou výslovnost pozorujeme u sykavek ostrých (*s*, *z*), tupých (*š*, *ž*) i polosykavek (*c*, *č*). U problematické výslovnosti sykavek rozlišujeme tzv. hypersigmatismus – **sykavky** jsou tvořeny s nadměrnou sykavostí, opakem je tupá výslovnost sykavek, která může vést k šišlání.

K vadné výslovnosti patří i **tzv. tvrdé l**. Je typické pro obecnou češtinu, ale vyskytuje se i při špatných individuálních návycích. Jde o jeho „rozmazanou“ výslovnost, která vzniká zejména u nedbalé a uvolněné výslovnosti. Vadná výslovnost souvisí s vadným

postavením hrotu jazyka, jež se dostává při výslovnosti níže, než je potřeba. Správná výslovnost znamená opřít hrot jazyka o dásňový výběžek za horními řezáky a nechat výdechový proud „projít“ podél jazyka (l je také tzv. hláska boková). Při špatné výslovnosti má vzduch tendenci procházet nosem a *l* je vysloveno „huhňavě“.

Hláska ř je hláska, která je spojována se specifikem češtiny. Je pravda, že je v jazycích vzácná, nemá ji ani nám velmi příbuzná slovenština. V češtině tuto hlásku máme od 13. století; vyvinula se z *r*. Výslovnost *ř* je ovšem známa i jinde: např. v brabantském nářečí holandštiny, v některých jazycích amerických domorodců, v nářečích polštiny a lužické srbštiny (Jílek 1967: 268). Je to hláska úžinová, kmitavá, na jejím zvuku se podílí drobné rozkmitání špičky jazyka. Na rozdíl od *r* je artikulace této souhlásky intenzivnější, sblížení čelistí je větší, výdechový proud je prudší. Při tvorbě *ř* vzniká šum blízký sykavkám, zejména tupým. České *ř* se vyskytuje v dvojí podobě, jako znělé a jako neznělé. Znělé *ř* se vyskytuje na počátku slova před vokálem (samohláskou) a mezi vokály (samohláskami), v sousedství znělého konsonantu (souhlásky): *řeka, moře, řvát*. Neznělá varianta je na konci slova před pauzou a v sousedství neznělého konsonantu (souhlásky): *kovář, tři* (Romportl 1973: 96).

Pokuste se vyslovit obě *ř* a pozorujte rozdíl. Častou chybou při výslovnosti je to, že hláska je „dekomponována“, tzn. že dva paralelně znějící elementy – sykavost a kmitavost – zaznívají po sobě – *rz, rš* (tamtéž). Chybou je, že mluvčí vyslovuje *ř* vždy nezněle i v pozicích, kde je normativní výslovnost znělá.

Obecně jsou postiženy právě tzv. souhlásky úžinové, jsou totiž náročnější na tvoření zvuku a na koordinaci mluvidel. Úžinové souhlásky se tvoří přiblížením patřičných částí artikulačního ústrojí, čímž vzniká úžina a při tření v této úžině šum. Při této artikulaci je nutné přesné postavení mluvidel, i malá odchylka je slyšitelná. K úžinovým souhláskám patří *r, ř, l, s, z, š, ž, dále f, v, j, ch, h*.

2.3.5 VÝSLOVNOSTNÍ DUBLETY

Stejně jako u tvarosloví aj. i u výslovnosti mohou platit dublety. Buď jsou na stejné úrovni, nebo znamenají rozlišení z hlediska spisovnosti nebo nespisovnost, z hlediska užití v odlišných kontextech.

Jak už jsme uvedli, spisovnou dubletou je výslovnost u pomocného slovesa *být* [*jsem doma*] i [*sem doma*]. Dublety se týkají i výslovnosti předložky *s*, kde je spisovná jak vý-

slovnost [s *radostí*], tak [z *radostí*] (kromě spojení se zájmeny - v tom se ale nechybuje - [s *námi*], [s *vaší pomocí*], odliš od [z *vaší pomocí*]). Předložka *přes* se vyslovuje tak, jako by to bylo „*přez*“, [přez *domi*], [přez *ruce*]. Výslovnostní dublety máme i cizích slov, kde je výslovnost jak [diskuse], tak i [diskuze]; stejně tak je [renesance] i [renezance]. U cizích slov je možná ve výslovnosti i dvojí kvantita: [benzin] i [benzín], [archív] i [archív] atd.; podobně je tomu i mnoha českých slov, např. končících na – tel: *odesílatel* i *odesílatel*, - ač: *udavač* i *udávač* atd. Spisovné varianty jsou i varianty moravské a české u slov *shoda* a *na shledanou*: u slova *shoda* je spisovná jak výslovnost česká [schoda], tak i moravská [zhoda]; stejně tak u výrazu *na shledanou* je možná výslovnost jak [naschledanou], tak i [nazhledanou].

Na druhé straně některá slova nemají dublety, přestože se někteří mluvčí (na základě naší zkušenosti) domnívají, že ano: Písmeno -s- se mezi samohláskami nebo sonorami (r, l, m, n) až na výjimky čte jako -z- a tomu se přizpůsobil i pravopis: čteme proto [konzulát] nikoliv [konsulát], dále je to např. [kurzista] a [alibizmus].

Problematika výslovnosti je ovšem oblast, které je ve školách, při rétorických školeních i při běžné mluvní praxi věnováno méně pozornosti než jiným záležitostem.

Odchýlení od výslovnostní normy má důsledky obecně stylové. Není pochyb o tom, že nedbalá, nezřetelná výslovnost vede ke snížení celkového dojmu řečnického projevu, snižuje jeho srozumitelnost a může navozovat dojem nerespektování partnera, přezíravého přístupu k němu, může být pocíťována jako nezdvořilost, jako projev neúcty. Zároveň může znehodnotit obsah i velmi důležitého projevu: „Nevhodná volba jazykových prostředků, např. přílišná neformálnost výslovnosti či písma, slovní zásoby nebo větné stavby může zřetelně poškodit cíl obsahově závažného sdělení.“ (Krčmová, <http://www.phil.muni.cz/stylistika/studie/rozvijeni.htm>)

Ve veřejném projevu zvuková složka „pomáhá zabezpečit plnou srozumitelnost vyjadřovaných myšlenek, nerozptyluje pozornost posluchače a usnadňuje mu percepci díky tomu, že jej nadbytečně neunavuje nutností domýšlet výrazy, které jsou při nepřesné výslovnosti narušeny.“ (Krčmová 1999: 296)

KONTROLNÍ OTÁZKA

Jaké druhy výslovnostních stylů máme?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Zamyslete se, zda ve svém okolí znáte někoho, kdo má ledabylou nebo nedbalou výslovnost, nikoliv výslovnostní vadu. Řekněte, zda vám takováto výslovnost vadí.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Úkol č. 1

Přečtěte báseň, snažte se pečlivě vyslovovat jednotlivé hlásky a ověřte si tak svoje schopnosti dodržovat kvalitu výslovnosti jednotlivých hlásek a souhláskových skupin:

Paul Verlain
Hlas rohu

Hlas rohu hořekuje do lesů
hořem, jež, zdá se, sirotčí žal předčí,
jež, bloudíc větrem v předsmrtné křeči,
jde zemřít na úpatí útesu.

Duch vlka lká v tom hlasu bez hlesu.
vzplál v slunci hasnoucím, jež, zdá se, větší,
půl hranou agónií závist léčí,
což uchvátí až za práh úděsu.

Snad aby měl ten vzlyk smrt měkčí, snazší,
v chuchvalcích cupaniny snít se snáší
z oblohy, která v krvi zhasíná.

Vzduch vzdechem podzimu je spíš, tak voní
po něze onen večer monotónní,
s nímž lenivě se mazlí krajina.

(Sb. *Slova na strunách*. Praha: ČS 1968, s. 97)

Úkol č. 2

V prostředí moodl je text, který slouží nácviku výslovnosti dlouhého –í. Jde o text *K fonetice povětří* od K. Čapka. **Přečtěte jej nahlas a snažte se zachovávat kvantitu dlouhého –í.**

Úkol č. 3

Přečtěte následující příklady slov, případně ověřte jejich správnou výslovnost v předcházejících výkladech nebo v příručkách výslovnosti:

a) *který, větší, nejjasnější, jsme, vzdělání, Anna, hezčí, demokracie, koncert, dresy, menší, lepší, Honza, půjde, jablko, měkký, oddřít, hřbitov, tkanina, jdeme, tkadlec, lidská práva;*

b) *kousek masa, jíst nudle, zavírat okna, banka, podzim.*

Přečtěte cizí slova a jména:

diskuse, renesance, realismus, režisér,

Bernstein, Feininger, Larousse, Johnson,

Plymouth, Dallas,

changez-passer, honoris causa.

Přečtěte věty:

1. *Pepík pojede letos v létě k moři.*

2. *Ten ranní chleba je měkkí.*

3. *S Annou jsme často chodili po anglických hřbitovech a po pobřeží v ...*

4. *Pravidelně chodí na nehty, v tom se shodneme.*

Úkol č. 4

Přečtěte ukázky autentických výpovědi v rozhlasu a řekněte, co je potřeba v daném projevu z hlediska výslovnosti vylepšit:

- *... tam je minerální voda teplá / žeó / t(a)kže mně někdo vykládal / uplně načeně / ...*
- *... sluníčko k nám ňák krz mraky nemuže...*
- *... a tady mám jeden konkrétní zlepšováček s mlikem / co říkáte... ... tak děkuu / koukám na hodinky / žee pět hodin čtyřicdevět minut...*
- *... a k nim patří / sluneční energie / která je na některých místech / naší země / opravdú / hodně // probjem- / problém je ale v tom / jaki (= jak ji) ene- economic-ky / soustředit //...*

Zdroj: Z. Palková, NŘ, 1982.

Úkol č. 5

Podívejte se do prostředí moodl, k danému tématu zde najdete cvičení na správnou výslovnost hlásky *l*, *r* a *s*.

Úkol č. 6

V prostředí moodl je vložena báseň, veršovaná hříčka, v níž se mnohokrát vyskytuje ř. Hříčka je známá jako jazykolam *Přemysl Řehořík řezbář byl*. Podívejte se na ni a pokuste se část přečíst.

ZDROJE

HŮRKOVÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Mníšek pod Brdy: Scientia, 1995.

Jsem, jsi, jsme, jsou. Kdy je vyslovovat pečlivě? <https://olomouc.rozhlas.cz/jsem-jsi-jsme-jsou-kdy-je-vyslovovat-peclive-6380981> [Staženo 10. 6. 2018]

JÍLEK, František. *Vtipná čeština*. Praha: Mladá fronta 1967.

JÍLKOVÁ, Lucie. K výslovnosti samohlásek v médiích. *Mediažurnál*, 2017, s. 17;
<http://www.mediazurnal.cz/archiv-casopisu>

KRAUS, Jiří a kol. *Člověk mluvící. Řečníci bez tribuny čtením i poslechem*. Praha: Leda 2011.

KRČMOVÁ, Marie. *Výslovnost ve veřejném projevu*.
<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/krc-015.pdf> (vřele doporučuji k prostudování)

Rovněž In Jelínek, M., Švandová, B.: *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: Pedagogická fakulta Masarykova univerzita 1999, s. 296–312.

KRČMOVÁ, Marie. *Rozvíjení mluveného projevu – nácvik, nebo teorie?*
<http://www.phil.muni.cz/stylistika/studie/rozvijeni.htm>

KRČMOVÁ, Marie. *Podíl fonické roviny textu na konstituování stylu dnešních řečnických projevů*. <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/krc-004.pdf>

PALKOVÁ, Zdena. Výslovnost rozhlasových mluvčích, *Naše řeč* 1982, <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6344>

PALKOVÁ, Zdena. Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury. *Čeština doma a ve světě* 13, 2005, s. 37–38.

ROMPORTL, Milan. *Základy fonetiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1973.

POKORNÁ, Jaroslava; VRÁNOVÁ, Milena. *Přehled české výslovnosti: logopedická a ortoepická cvičení pro dospělé*. Praha: Portál, 2007.

3 VÝSLOVNOST CIZÍCH SLOV A JMEN, VÝSLOVNOST ZKRATEK

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V této části našeho textu se zaměříme na některé problematické jevy z hlediska výslovnosti a jejich užívání v praxi. Jde o výslovnost slov přejatých, slov cizích a výslovnost a užívání cizích vlastních jmen a zkratek.

CÍLE KAPITOLY

- Objasnit pravidla užívání některých problematických jevů z hlediska výslovnosti a jejich fungování v textu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Výslovnost, přejaté slovo, vlastní jméno, zkratka.

Výslovnost přejatých slov, cizích slov a cizích vlastních jmen působí velmi často potíže. Je to dáno tím, že vztah mezi jejich psanou a normovaně vyslovovanou podobou není tak zřejmý, ani tak známý a pravidelný jako u domácí slovní zásoby. Zodpovědný mluvčí, především veřejný mluvčí, by tak měl být na výslovnost cizích slov a jmen připravený. Dnes se ovšem setkáváme velmi často s ledabylým přístupem zejména sportovních reportérů, kteří v mnoha případech vyslovují zejména cizí vlastní jména špatně. Pro výslovnost vlastních jmen je proto dobré nahlédnout do Internetové jazykové příručky, využít speciální příručky (uvádíme je v literatuře níže), nebo někdy může pomoci ověření výslovnosti pomocí Google překladače.

3.1 Výslovnost cizích slov

„Zásady výslovnosti přejatých slov nejsou v češtině zcela shodné s těmi, jimiž se řídí výslovnost slov domácích.“ (Hůrková 1995: 47) Zvuková podoba slov cizího původu se však přizpůsobuje zvukovým zvyklostem a možnostem češtiny.

Výslovnost slov přejatých a cizích je problematika velmi široká. Nejlépe je seznámit se s ní prostřednictvím specializovaných příruček (Výslovnost spisovné češtiny II z r. 1978, slovníku cizích slov, jde o ASCS, prostřednictvím Internetové jazykové příručky, citované příručky J. Hůrkové, obsahující kapitolu Ortoepie slov přejatých, s. 47nn.). Zde uvádíme jen některé příklady proto, aby bylo zřejmé, že i pro výslovnost cizích slov existují určitá pravidla, jimiž je možné se řídit, a zaměřujeme se na ta slova, s jejichž nesprávnou výslovností se setkáváme v praxi.

Jisté problémy způsobuje např. výslovnost písmen u slov přejatých a cizích, které v češtině nemáme. Jedná se např. o písmeno *x*, u jehož výslovnosti mají někteří mluvčí tendenci užít hyperkorektní výslovnosti [ks], tedy výslovnost podle jejich mínění stylově vyšší. Písmeno *x* se však čte jako [gz] ([*egzemplář*], [*egzotyka*], [*egzil*], jen před neznělou souhláskou nebo na konci slova čteme *x* jako [ks]: [*eksport*], [*klimaks*].

Zcela nesprávná (je hodnocena jako odchylka od normy) a nekultivovaná je výslovnost některých slov, např. *demogracie*, *drezy*, *koncert*. Správná výslovnost je *demokracie*, *dresy*, *koncert*. U slova *dres* platí, že neznělé [s] je vyslovováno i v dalších pádech – tedy v *dresu*.

Ve slovech jako *kurs*, *exkurs*, *puls*, *impuls*, *revers* (psát je možné i *kurz*, *exkurz*, *pulz*, *impulz*, *reverz*) se na konci slova vyslovuje jen neznělá souhláska [s]. V dalších pádech se ovšem vyslovuje [z], např. *zapsat se do kurzu*.

Nesprávná je i hyperkorektní výslovnost slova *filosofie*, stejně tak jako zastaralý, příznakový, je i pravopis slova *filosofie*, přestože je možný: v textech úzce odborných. Dnes vyslovujeme a převážně píšeme *filozofie*. Co se týče tohoto jevu, odkazujeme na Internetovou jazykovou příručku, kde je jedna z částí věnovaná pravopisu a výslovnosti slov přejatých, např. právě slov s hláskami *s-z*. Podkapitola má název *Pravopis a výslovnost přejatých slov se s-z*.

Zde se mimo jiné dočteme, že dvojí spisovná výslovnost, [s] i [z], se připouští např. u těchto slov (PČP z r. 1993 uvádějí také psaní dublet): *busola* – *buzola*, *desén* – *dezén*, *diskuse* – *diskuze*, *disertace* – *dizertace*, *kasematy* – *kazematy*, *plisé* – *plizé*, *renesance* – *renezance*, *resort* – *rezort*, *režisér* – *režizér*. Výslovnost se znělým [z] ještě není automaticky přijímána. Jak uvádí V. Štěpánová, např. s výslovností slova *busola* se v současném úzu autorka nesetkala (Štěpánová 2013: 120).

Slova zakončená příponou -ismus, -izmus se vyslovují se z v této příponě, tedy [-izmus]. Týká se to i slov s příponami -smus, -zmus, -sma, -zma, kde je výslovnost [-zmus, -zma], pravopis je ovšem obojí (základní je ovšem psaní se s): např. *impresionismus* – *impresionizmus*, *romantismus* – *romantizmus*, *spasmus* – *spazmus*, *marasmus* – *marazmus*, *charisma* – *charizma*.

U některých slov, jež mají jednu nebo dvojí výslovnost (*geodézie*, *kurzíva* a *kurziva*), je však možné užít až trojí pravopis: *geodezie*, *geodézie*, *geodesie* (nikoli však *geodésie*), stejně tak píšeme třeba *kurzíva*, *kurzíva* nebo *kursiva* (nikoli *kursíva*), *prezidium*, *prezídium*, *presidium* (nikoli *presídium*), *ofenzíva*, *ofenzíva*, *ofensiva*.

(K tomu viz Internetová jazyková příručka, z níž příklady jsou, a podrobně rovněž Hůrková 1995).

3.2 Výslovnost cizích vlastních jmen

Cizí vlastní jména jsou běžnou součástí našeho života, čteme je v novinách a časopisech, v učebnicích, s jejich mluvenou podobou se setkáváme při přednáškách, v rozhlase a televizi. Při veřejných mluvených projevech je jejich výslovnost signálem zodpovědnosti a znalostí mluvčího.

Poučení o výslovnosti jmen z jazyků, jako je angličtina, němčina, francouzština, italština, španělština, polština a některých dalších tzv. běžných jazyků, najdeme v základních příručkách, např. Výslovnost spisovné češtiny z r. 1978. Zde jsou v první řadě uvedeny zásady převodu cizích hlásek do češtiny pro výslovnost cizích vlastních jmen (Hůrková 1995: 66); výklady se tak týkají náhrady cizích hlásek, které čeština nemá – jde např. o náhradu anglické obouřetné souhlásky psané *w*, kterou ve výslovnosti anglických jmen nahrazujeme českým retozubným *v*, nebo o náhradu německé neurčité souhlásky [ə], podobné anglické, českou samohláskou přední [e] atd. Substituce hlásek, které český fonetický systém nemá a jež nahrazujeme nejbližšími hláskami domácími, není tak jednoduchá, protože zde hrají roli i jiné faktory, srov. *Smith* vs. *Tchatcherová*. Nedodržení české adaptace je však nenoremní a považujeme ji za chybu. Přehánění výslovnosti původního jazyka v českém kontextu je příznakové.

Popsána jsou i pravidla používání přízvuku při vyslovování cizích jmen – při české výslovnosti cizích jmen nahrazujeme původní přízvuk přízvukem českým, tedy přízvukem na první slabice slova: týká se to jmen ruských, polských a italských s původním přízvukem na předposlední slabice, francouzských s přízvukem na poslední slabice a dalších.

„(...) pro cizí vlastní jména vyslovovaná v českých projevech platí zásada, že cizí hlásky, které čeština nemá ve svém hláskovém inventáři, nahrazujeme hláskami českými, které se jim svou zvukovou podobou co nejvíce přibližují (...)“ (tamtéž)

Uvádí se sice (Štěpánová: 2013 s odkazem na Kučera – Zeman:1998), že výslovnost cizích vlastních jmen v češtině není zcela ustálena a chybí komplexní pravidla, rovněž není k dispozici práce, která by se tomuto tématu věnovala podrobně, přesto poučení o výslovnosti cizích vlastních jmen nacházíme v základních příručkách a mluvnicích. Je to např. Mluvnice češtiny II, kde je část velmi užitečných výkladů věnována skloňování cizích vlastních jmen a to je doprovázeno výklady o výslovnosti. Je to dáno tím, že skloňování vlastních jmen se v češtině řídí především jejich vyslovovanou podobou. Obdobné výklady najdeme v IJP, v kapitolách, které se věnují skloňování osobních a zeměpisných jmen.

To, co také znejistuje uživatele při výslovnosti cizích jmen, je, že mnohdy převažující výslovnost v úzu neodpovídá podobě kodifikované. O to více je potřeba výslovnost cizích vlastních jmen ověřit. Zároveň je potřeba mít na mysli, že musíme respektovat výslovnost cizího vlastního jména v jazyce, z něhož jméno pochází nebo v jehož kontextu se užívá. Je proto rozdíl, když slovo Johnson označuje Američana nebo Švéda, a toto slovo má tak dvojí výslovnost.

3.3 Výslovnost zkratk a jejich používání v textu

Zaměříme se na zkratky iniciálové, tzn. tvořené počátečními hláskami jednotlivých slov. Popis a poučení o jejich výslovnosti nabízí opět Internetová jazyková příručka, z níž v následujícím textu přebíráme většinu příkladů. Zkratky jsou poměrně problematickým jevem v tom smyslu, že víceméně ustálený je jejich pravopis, ale už méně si vědí rady uživatelé s jejich skloňováním, začleňováním do souvislých výpovědí a s výslovností. Jejich výslovnost není kodifikovaná a existuje obvykle jen vžitý úzus.

Domácí iniciálové zkratky však obvykle nečiní uživatelům potíže. Čteme je hláskovacím způsobem, vyslovujeme je po jednotlivých písmenech, často vokalizovaných (tzn. ODS čteme jako ó dé es); *ČT* [čé té] = Česká televize, *ČTK* [čé té ká] = Česká tisková kancelář, *ODS* [ó dé es] = Občanská demokratická strana.

Hláskovacím způsobem se většinou čtou i iniciálové zkratky cizího původu, ale žádná obecná či striktní pravidla pro výslovnost cizích zkratek neexistují, ani jejich užívání není systematické. Některé zkratky se tak čtou jak počeštěně, tak s nápodobou cizí, zejména anglické výslovnosti. U zkratky *CD* [cé dé] (hovorově *cédéčko*) se tak setkáváme rovněž s anglickým hláskováním [sí dý], zkratku pro počítač *PC* čteme [pé cé] i [pí sí] (hovorově je to *pécéčko* i *písíčko*), *DVD* čteme [dé vé dé] i [dý ví dý], (hovorově je to *dévédéčko* i *dývídýčko*). Podle Internetové jazykové příručky zkratku televizní stanice *HBO* můžeme vyslovovat jako [ejč bí ou] i [há bé ó], zkratku pro čerpací stanice *OMV* lze hláskovat německy [ó em fau] i česky [ó em vé]. Dále Internetová jazyková příručka uvádí, že v některých případech může čtení zkratek cizího původu podle cizích hláskovacích zvyklostí působit příznakově až přepjatě a může znesnadnit porozumění, např. vyslovujeme-li *NHL* jako [en ejč el] místo vžité výslovnosti [en há el]. U jiných zkratek se naopak s českou výslovností v podstatě nesetkáme, např. *BBC* [bí bí sí], *FBI* [ef bí aj] atd. Ojedinelé se shoduje česká výslovnost s výslovností původní: *SMS* [es em es] (hovorově *ese-meska*).

Někdy je složení iniciálové zkratky takové, že umožňuje i jiné čtení než hláskování, např. *ČEZ* [čes] = pův. České energetické závody; zkratku čteme jako slovo. Tehdy taková „slova“ zapojujeme do věty jako podstatná jména a skloňujeme je podle zakončení nebo se rod domácích zkratek zpravidla řídí základním jménem nezkráceného názvu. U cizích zkratek platí pravidlo, že se prosazuje rod podstatného jména, které nahrazují, přičemž se obvykle vychází z přeloženého názvu. Toto pravidlo však neplatí vždy. Původ cizích zkratek mnohdy uživatelé neznají, a proto jejich řazení k rodu kolísá – tyto zkratky se často přirozeně řadí k rodu střednímu. (Blíže o tom nastudujte v Internetové jazykové příručce).

Často používaná je zkratka pro životopis – CV neboli **curriculum vitae** (latinsky „běh života“), vyslovovaná dnes jako [sívíčko], což není vzhledem k latinskému původu slova vhodné spojení, ale tato výslovnost se používá např. v anglicky mluvících firmách a je také součástí úzu; česky je možné říkat [cévéčko].

Podle Štěpánové (2013: 137) jeden z častých dotazů pro Jazykovou poradnu ÚJČ je dotaz na výslovnost akademického titulu *Ph.D.*, který se běžně čte jako [pí ejdž dí], setkáváme se však i s výslovností [pé há dé]. Štěpánová rovněž upozorňuje na to, že mnohdy se kombinuje výslovnost vycházející z angličtiny s výslovností „čti, jak píšeš“ (uvádí příklad O2 Zero). (Podle našeho názoru se zase mnohdy „přehání“ výslovnost původního jazyka, např. při vyslovování vlastních jmen, především v reklamách: srovnej např. výslovnost – nikoliv zkratky, ale automobilové značky – Hyundai; zde ovšem jak psaní, tak výslovnost řídí potřeba zachovat jednotnost užívání názvu značky v celosvětovém měřítku).

KONTROLNÍ OTÁZKA

V jakých příručkách se můžeme poučit o výslovnosti a užívání cizích slov, cizích jmen a zkratk?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

1. Seznamte se s článkem Veroniky Štěpánové v Naší řeči (viz seznam literatury). Je přístupný i v pdf na internetu. Vyberte některé jevy, o kterých se zde píše a které vás zaujaly.
2. Vyhledejte na internetu cizí jméno osobní a vyhledejte poučení o jeho výslovnosti.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte cizí slova:

Diskuse, renesance, realismus, režisér, plasma, kurziva, archiv.

Přečtěte zkratky:

USA, NHL, ČIA (Česká informační agentur), CV

S pomocí IJP použijte zkratky ve větách (vyslovte i napište):

Vstoupit do NATO; doporučení SÚKL (Státní ústav pro kontrolu léčiv)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte jména:

Georg Trakl, rakouský spisovatel –

Justine Heninová, belgická tenistka –

Caroline Wozniacki, dánská tenistka polského původu –

Caroline Garcia, francouzská tenistka –

Maximilian Meyer, německý fotbalista –

James Rodriguez, kolumbijský fotbalista –

Johnson – Američan

Johnson – Švéd

Bernstein – americký dirigent

– francouzský dramatik

– německý umělec

Feininger – Němec

Staudinger – Němec

Larousse – Francouz

Jaroslav Seifert –

Carl Gustav Jung, švýcarský lékař

Fidel Castro Ruz, kubánský revolucionář

Ferreira de Castro, portugalský spisovatel

SHRNUTÍ KAPITOLY

Cílem kapitoly bylo upozornit na některé zásady a pravidla platné pro používání cizích slov v češtině a cizích vlastních jmen, zejména z hlediska jejich výslovnosti. Používání těchto slov a zkratk však není pro běžného uživatele vždy jednoznačné, neboť mnohdy v praxi převládá spíše vžitý úzus než respektování určitých zásad a pravidel, někdy ani

jednoznačná pravidla neexistují, máme jen doporučení. Přesto zodpovědný mluvčí musí dbát určitých zásad výslovnosti a používání daných slov podle doporučení a pravidel uvedených v příručkách, ev. nejčastější uzuální podobu užívání daného slova konfrontovat s odbornými nebo závaznými příručkami pojednávajícími o daných jevech.

ZDROJE

ELMAN, Jiří. *Velký slovník zkratk Evropské unie*. Praha: East Publishing Company, 2000.

FILIPIAK, Česlav – PETŘÍK, Petr. *Slovník odborných a všeobecně používaných zkratk*. Brno: Novaco, 1993.

HONZÁKOVÁ, Marie – HONZÁK, František – ROMPORTL, Milan. *Čteme je právně? Slovníček výslovnosti cizích jmen*. Praha: Albatros 1996.

KOL. AUTORŮ. *Mluvnice češtiny II*. Praha: Academia 1986.

KUČERA, Jiří – ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině*. Hradec Králové: Gaudeamus 1998.

MARKOVÁ, Zuzana. *Zkratky anglického původu a jejich výslovnost v českém prostředí*. Bakalářská práce. Vedoucí práce M. Krčmová. Brno: MU 2011.

ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. Výslovnost cizích, vlastních jmen, zkratk a některé další dotazy v jazykové poradně. *Naše řeč* 96, 2013, č. 3, s. 117–140.

ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 2: Severská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus 2000.

ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 3: Románská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus 2002.

ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 4: Francouzská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus 2003.

ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 5: Italská, holandská a albánská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus 2005.

ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 6: Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus 2006.

4 MODULACE SOUVISLÉ ŘEČI

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V této kapitole se zaměříme na to, jak modulovat celou výpověď, tzn. vysvětlíme zásady intonace, co je větný a slovní přízvuk, důraz atd. Vysvětlíme, jaký je rozdíl v intonaci oznamovacích výpovědí, otázek, jaký je rozdíl v intonaci zjišťovací a doplňovací otázky, jak se liší intonace tzv. řečnické otázky. Zároveň vysvětlíme zásady správného dýchání, které je pro modulaci souvislé řeč zásadní, neboť správné frázování výpovědi a správné dýchání se na modulaci souvislého projevu podílí největší měrou. Důležitým prvkem modulace souvislého projevu jsou i pauzy a jejich správné používání.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit prvky modulace souvislého projevu.
- Objasnit jejich konkrétní fungování v konkrétních projevech.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Intonace, přízvuk, důraz, tzv. ráz, dýchání, pauza, tempo, otázka, řečnická otázka.

4.1 Intonace a přízvuk

Zvukové členění souvislé řeči je založeno na proměnách síly a výšky hlasu, na správném vytváření pauz, přičemž důležitými prvky členění souvislé řeči je vydělování hranic slov – na tom se podílí **slovní přízvuk**, a vydělování výpovědních úseků – zde svoji úlohu sehrává **intonace**.

4.1.1 PŘÍZVUK

Přízvuk v češtině je charakterizován jako **silový** (dynamický), tzn. že přízvučná slabika (silnější) má (nepatrně) větší dynamiku než okolní slabiky nepřízvučné (slabší). V některých jazycích je tzv. přízvuk tónový, melodický (např. jej má slovinština, noršti-

na, švédština), kdy se užitím stoupavého nebo klesavého přízvuku liší význam slova (český přízvuk není významotvorný) a různé gramatické tvary. Český přízvuk je **stálý**, tzn. v izolovaném slově je umístěn vždy na první slabice, vyznačuje tak hranice slova (je rozdíl *'jeden* a *je 'den*; *to 'pivo* a *topivo*), což ovšem neznamena, že slova od sebe odtrhuje. To, že český přízvuk slouží k vyznačování hranic slova (je to tzv. hraniční signál), znamená, že má **funkci delimitativní**, a to se projevuje v tom, že čeština (ve srovnání např. s angličtinou) sousedící slova zvukově neváže. Další funkcí českého přízvuku je **funkce rytmiizační**; to například znamená, že v souvislé řeči po sobě nenásledují dvě přízvučné slabiky.

4.1.2 PŘÍKLONKY A PŘEDKLONKY

V souvislé řeči však nemá vlastní přízvuk každé slovo. Vlastní přízvuk nemají tzv. **příklonky**, tzn. krátké tvary zájmen *mi, ti, si, se*, tvary pomocného slovesa být, a kondiciálové tvary *bych, bys*. Ty jsou nepřízvučné, stojí za prvním přízvučným celkem výpovědi (slovem, souslovím, vedlejší větou): *'návrhy by se mu 'mělo 'podařit 'zpracovat 'v termínu*; *'nové, 'méně 'konvenční 'návrhy by se mu 'mělo 'podařit 'zpracovat 'v termínu*. Bez přízvuku jsou také **předklonky**. Ty stojí po pauze před přízvučným slovem; jsou to navažovací částice, spojky, někdy i významově méně závažná slova plnovýznamová (*to 'víte, že 'přijdeme, strýc 'Karel se 'dokonce moc 'těší*) (Krčmová 1999: 308)

Sejde-li se v jedné větě více příklonek, jejich pořadí je závazné a postupujeme takto:

1. spojka *-li*
2. pomocné sloveso v minulém čase – *jsem, jsi (-s), jsme, jste* – a v podmínovacím způsobu – *bych, bys, by, bychom, byste*;
3. krátké tvary zvrtných osobních zájmen – *si, se*;
4. krátké tvary osobních zájmen v dativu – *mi, ti, mu*;
5. krátké tvary osobních zájmen v akuzativu – *mě, tě, ho, tu, to*.

Příklady:

- *Prohlížel jsem si ho. Já jsem si ho prohlížel.*

- *Budeš-li se pilně učit ...*
- *Řekls mu to? Tys mu to řekl?*

Rodilý mluvčí kladení příklonek provádí automaticky a bez chyb.

4.1.3 PŘÍZVUKOVÁNÍ PŘEDLOŽKOVÝCH SPOJENÍ S PŮVODNÍ PŘEDLOŽKOU

Spojení jednoslabičné vlastní předložky (*na, za, do, od, po, při, pro, bez, u, nad, pod, přes, před, ve, se, ze, ke, ku*) se slovem, jehož pád předložka řídí, tvoří jediný zvukový celek a přízvuk je na předložce (*jde 'o dvě 'koruny 'na osobu; 'na výklady 'o výslovnosti 'vyhradíme čas 'od dvou 'do čtyř; předpověď' počasí 'na dnešek 'pro Českou republiku ... 've večerním vysílání 'na stanici Praha ... 'od dvou 'do sedmi...*). V běžné řeči je tento způsob přízvukování základní; pro spisovný mluvený projev je to základní pravidlo. Není však bez výjimek, neboť spisovné je i přízvukovat výraz po předložce (předložka je pak nepřízvučnou předklonkou) v případech, kdy po ní následuje nesklonné slovo (*přes 'velmi 'nepříznivé 'reference*), slovo zdůrazněné (*'dárek od 'nejdůležitějšího 'sponzora*), výraz neběžný (*'připomeneme 'některá ze 'substantivizovaných 'adjektiv*) nebo vlastní jméno (*'výklad 'stylistiky od 'Milana 'Jelínka*) (Krčmová 1999: 308, Palková 1982: 195)

Tedy shrňme ještě jednou – podle ortoepické kodifikace přízvuk na předložce nemusí být v těchto případech:

- a) je-li slovo následující po předložce silně zdůrazněno, např. jde o slova v kontrastivním postavení (*... ne v 'odpoledním, ale ve 'večerním vysílání...*);
- b) následuje-li po předložce dlouhé slovo, takže by jejím připojením vznikl mnohoslabičný takt (*... při 'neoficiální návštěvě...*);
- c) následuje-li po předložce slovo nesklonné (např. *... za 'jistě obtížné situace...*).

Přesunutí přízvuku z předložky na následující slovo vede mnohdy k tomu, že posluchač pociťuje toto přesunutí jako zdůraznění následujícího slova. Pokud tomu tak není, tzn. nemáme na mysli zdůraznění slova, tzn. neodpovídá-li tomu významová platnost daného předložkového spojení v konkrétní výpovědi, působí toto přesunutí přízvuku rušivě (např. *... budete moci sledovat na 'obrazkách svých televizorů ... jak mně volal před 'chvilí ... kteří jsou ve 'středu našimi soupeři...* ap.). Někdy dochází

k porušování základního pravidla přízvukování bez důvodu (předložka je ponechána bez přízvuku = ... *na* 'dnešek ... *do* 'sedmi...), což může ovlivnit stylovou úroveň projevu. (Palková 1982: 195)

Pravidlo o přízvukování předložek se netýká předložek nepůvodních dvouslabičných (např. *kromě*) i jednoslabičných (např. *krom*), které nemají pravidelně hlavní přízvuk (*dle* 'rady, *krom* 'tebe).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte:

- jde 'o dvě 'koruny 'na osobu
- 'na výklady 'o výslovnosti 'vyhradíme čas 'od dvou 'do čtyř
- předpověď počasí 'na dnešek 'pro Českou republiku ... 've večerním vysílání 'na stanici Praha ... 'od dvou 'do sedmi...

X

- přes 'velmi 'nepříznivé 'reference (*po předložce je neskl. v.*)
- 'dárek od 'nejdůležitějšího 'sponzora (*zdůrazněné a dlouhé slovo*)
- (... ne v 'odpoledním, ale ve 'večerním vysílání...) (*kontrastivní zdůraznění*)
- 'připomeneme 'některá ze 'substantivizovaných 'adjektiv (*cizí, neobvyklé delší slovo*)
- (... při 'neoficiální návštěvě...)
- 'výklad 'stylistiky od 'Milana 'Jelínka (*vlastní jméno*)

4.1.4 TZV. RÁZ

Tzv. **ráz** ['] je zvukový prvek, který má charakter souhlásky (má znaky neznělé závěrové souhlásky, je to okluzíva laryngální; aktivním orgánem jsou hlasivky; vzniká tak, že se náhle rozrazí závěr sevřených hlasivek výdechovým proudem), za hlásku jej však nepovažujeme. Znakem je „skokový nárůst intenzity začátku samohlásky“ (MČ I 1996: 46). Jde o jakési tvrdé nasazení hlasu u slova, kde je na začátku samohláska, nebo je tvoříme u mezislovního švu a na začátku kmenového morfému po předponě, kdy se „sejdou“ dvě

samohlásky. Ortoepická kodifikace přitom většinou připouští dvojí možnost, výslovnost s rázem, nebo bez něho (tedy např. *po 'únorový* i *poúnorový*, *po 'únoru* i *poúnoru*). Ráz používáme při zvlášť pečlivé výslovnosti, v běžném hovoru můžeme vyslovovat i bez rázu, pokud taková výslovnost nebrání srozumitelnosti.

Nutné je však užití rázu po neslabičných předložkách (*k, s, v, z*), (tedy *f'únoru*, *s'energií* ap.). Častou chybou některých mluvčích je splývavá výslovnost s neznělou podobou předložky (*fúnoru*, *finstrukcí*, *futkání* ap.); druhá varianta, výslovnost bez rázu a se znělou podobou předložky (např. *vitálii*), je charakterizovaná v normě jako „příliš volná“. (Palková 1982: 191).

Ráz je nutný rovněž všude tam, kde by mohlo dojít k nedorozumění a kdykoliv je potřeba pečlivou výslovnost:

- *s 'uchem X suchem*
- *s 'oka X soka*
- *k 'otci* nesprávně *kotci, koci, gotci*
- *f 'okně* nesprávně *fokně, vokně*
- *s 'Ameriky* nesprávně *sameriky, zameriky*

Ráz se užívá také před spojkami *a, i*:

číst a psát: správně *číst 'a psát* nesprávně *čista psát*

otec i syn: správně *otec 'i syn* nesprávně *oteci syn* (Lukavský 2000: 22)

Užití rázu pro lepší srozumitelnost lze také doporučit, setkají-li se na hranici dvou slov stejné samohlásky (např. lépe *do 'okresu*, aby nevzniklo *dokresu*), podobně je dobré užít nepřízvučném jednoslabičném slovu (*jak 'oznámila*).

Nesprávně se ba naopak vytváří ráz u slov přejatých, kde se předpokládá splývavá výslovnost na hranici dvou samohlásek:

- *vakuum*: správně *vákuum* nesprávně *váku'um*

- *reakce*: správě *reakce* nesprávně *re'akce*
- nesprávně: *rekostru/u/jete-li*; stejně tak je špatně v jiném případě [*pět/a/dvacet*]

Užití rázu se zvyšuje při citovém vypětí a při energických vystoupeních.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte věty a pozorujte užití tzv. rázu:

1. *Oheň tohoto prastarého vulkánu už dávno vyhasl a kráter postupně...*

[{P} ?oheň tohoto prastare: ho vulka:nu // ?už da:vno vihasl{P} // ?a kra:ter postupně].

2. *Dokonale proudnicový tvar těla mu umožňuje plout rychlostí dvaceti uzlů.*

[mu ?umožňuje], [dvacet'í ?uzlu:]

Zdroj: Veroňková 2018: 182–183.

4.1.5 VĚTNÝ PŘÍZVUK

Ve výpovědi je většinou více slov, které mají přízvuk. Výrazy, které jsou ve výpovědi nebo výpovědním úseku důležité, jsou proto zvukově odlišeny – jsou zdůrazněny, vytčeny a jejich přízvuk je vnímán jako silnější.

Důvody vytčení jsou různé.

Nevhodně zvolený větný přízvuk může změnit význam celého sdělení nebo větu kontextově jinak zapojit, než je původně zamýšleno (*tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (ale jinou ne); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (nechci to označit přiléhavějším slovem průšvih, ostuda...); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (ale proč bychom to dělali); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (ale nevyřešíme ji tím); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (a ne občanskoprávního). Při čtení je dobré místo větného přízvuku označit si. (Krčmová 1999: 310)

Uveďme ještě další příklady:

- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' (neutrální sdělení, bez souvislostí s ostatním textem)
- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' (práci, o níž už byla řeč; jinou přijmou)
- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' - ale přijmou např. volný esej.
- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' (ale třeba ji použijí jinde).

Zdroj: <https://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js08/fonetika/ucebnice/ch07s01s04.html>

Z uvedených příkladů je zřejmé, jak důležité je věnovat kladení větného přízvuku pozornost.

4.2 Intonace

„Ve veřejném projevu, který je obsahově závažným monologem, je (...) intonace důležitým prostředkem vyjádření obsahových souvislostí tak, aby je posluchač mohl správně a jednoznačně interpretovat“. (M. Krčmová)

4.2.1 KADENCE KLESAVÁ A STOUPAVÁ

Intonace vzniká souborem současně působících zvukových prostředků. Jde o prostředky dynamické (přízvuk), melodické (výška tónu/hlasu/tónová výška se využívá k vytváření melodického průběhu vět→jde o tónové rozdíly v melodii vět) a kvantitativní (pauzy, frázování, tempo).

Oznamovací a doplňovací otázku doprovází intonace ukončující výpověď tak, že výška hlasu klesá (klesavá kadence, kadence); u otázky zjišťovací hlas stoupá (stoupavá kadence, antikadence).

V citově neutrálních českých větách se tedy užívají tyto kadence:

- a) *klesavá* (konkluzivní) kadence doprovází neutrální oznamovací větu nebo otázku doplňovací (začíná tázacími slovy *kdy, jak, kam* atd.): *Vrátili se z dovolené. Kdy se vrátili z dovolené?*

- b) *stoupavá* (antikadence) doprovází poslední takt věty s modalitou zjišťovací otázky (jde o tzv. otázky ano-ne): *Přišel domů? Přijel sám?*
- c) *speciální* (většinou stoupavá nebo rovná, někdy i klesavá), tzv. polokadence, která se uplatňuje na posledních taktech nekoncových větných úseků a na koncových úsecích vět, které stojí v souvětích nikoliv na jejich konci: *Vrátil se domů, ale nešel ještě spát.*

Intonace řečnické otázky se liší od intonace běžných otázek a má podobný průběh u řečnické otázky jak zjišťovací, tak doplňovací (Havlík 2003). Tento průběh „je charakterizován dvěma vrcholy: jedním na počátku či v prostředku, který bývá výše než druhý vrchol, jenž je výsledkem konečné antikadence“ (s. 32). Výrazným průvodním prvkem řečnické otázky je také rámcování pauzami (Havlík 2003); totéž konstatuje pro slovenštinu Mistrík (1978). Příklad: *A kdo za to může?*

(Kamila Mrázková (2017): ŘEČNICKÁ OTÁZKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

URL: https://www.czechency.org/slovník/ŘEČNICKÁ_OTÁZKA (poslední přístup: 14. 4. 2018)

(Zdena Palková (2017): VĚTNÁ INTONACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

URL: https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ_INTONACE (poslední přístup: 23. 7. 2018)

4.2.2 PAUZY

Pauza znamená přerušení řečového proudu. Vzniká z fyziologických příčin tam, kde je třeba doplnit dech. Pro sdělování má význam **kommunikativní pauza** oddělující řečové celky. Pauzy jsou důležité jak pro produkci textu, tak i jeho recepci; záleží také na typu textu. Frekvence pauz je ovlivněna **intelektuální náročností tématu**, je rozdíl i ve specifiku textu (žánru) – z nejobecnějšího hlediska je například rozdíl, recitujeme-li poezii nebo čteme-li zprávy. Pauzy vznikají při potížích s formulováním, při **zdůrazňováním některých úseků textu** apod.

Pauzy jsou také závislé na prozodických faktorech, jako je intonace, rytmus, tempo. Při rychlém **tempu řeči** se nerealizují některé z druhů pauz, při pomalém je frekvence pauz větší a je zde i prostor pro výskyt hezitačních (formulačních) pauz, pauz způsobených odmlčením atd.

Platí pravidla, zásady pro tvoření a dodržování pauz, ale při vzniku pauzy se může uplatnit i mnoho proměnných. Jsou pauzy, které bychom měli dodržovat, ale jsou i místa,

kde může (ale nemusí) být v některé pozici pauza realizována; její realizace je jen fakultativní (nezávazná). Záleží na řadě faktorů.

Pauzy stejné délky posluchači vnímají rozdílně uvnitř věty a na jejím konci; uvnitř věty jsou hodnoceny jako delší. Koncové samohlásky jsou někdy vysloveny protaženě a to pak vede k dojmu, že jde o pauzu: *Vona to přečetlááá...* Obecně je dnes tendence „natahovat“ konce slova, ty pak vyplňují část potenciální pauzy a bývají i posluchači s pauzami ztotožňovány. Stává se rovněž, že se přidechují poslední hlásky, čímž se zase pauza dělá.

V monologickém projevu rozlišujeme pauzy syntaktické, pauzy formulační, pauzy důrazové, pauzy kontaktové. Jednotlivé typy se vzájemně prostupují.

Pauzy syntaktické vyznačují jakési přirozené oddělování syntaktických částí textu; jejich realizace je spontánní, automatická, probíhá s minimální účastí uvědomovaných procesů, respektuje syntaktické členění výpovědi (členění vět v souvětí, přívlastek + jméno atd.). Kromě pauz na hranicích větných celků se pauzy vyskytují uprostřed věty před slovesy, když je věta dlouhá a sloveso představuje tranzitivní člen mezi dvěma částmi věty. Méně se vyskytují např. před substantivy.

Pauzy formulační jsou typické pro spontánní mluvený projev; objevují se při opravách, rektifikacích, mohou se vyskytovat na jakémkoli místě textu, i na místech z hlediska umístění předělů negativních, bývají někdy zaplněny hezitačními zvuky; převažuje jejich nezáměrnost. Takové pauzy se vyskytují například po předložkách, po spojkách; setkáváme se s případy, kdy zejména spojky, ale i předložky jsou odděleny pauzami po obou stranách. (Prakticky vždy je pauzou z jedné nebo z obou stran oddělena spojka *čili*, která signalizuje vyvozování, shrnutí, rekapitulaci atp. To je v pořádku.). Vysoká frekvence formulačních pauz je většinou posluchačem hodnocena negativně, z hlediska plynulosti projevu je to činitel retardační.

Pauzy důrazové a kontaktové jsou už výsledkem volního úsilí mluvčího, jsou „zamýšlené“, „kontrolované“ (mohli bychom je souhrnně označovat i jako rétorické). **Důrazové** zdůrazňují klíčová slova z hlediska obsahového, např. termíny, důležité pojmy, důležité údaje, data atd.; převažuje záměrnost těchto pauz. Zdůraznění slova bývá signalizováno předcházející pauzou, ale někdy bývá pauza i za ním. Někteří mluvčí mají tendenci zdůrazňovat každé slovo a oddělovat je pauzami, vzniká tak dojem staccatové vý-

slovnosti, frázování. **Kontaktové** pauzy nacházíme po přídatných výrazech typu *ano, že ano, že?*, po otázkách. Jsou záměrné, objevují se při slavnostních řečnických vystoupeních, při řečnických otázkách atd. V projevech dialogických jsou faktorem interakčním, hodnotí se například z hlediska **zdvořilosti, kooperace** atd. Nevhodné je nedodržování pauz na hranicích jednotlivých replik dialogu, jež vede ke „skákání do řeči“. Pokud chceme kultivovaně přerušit výpověď, volíme například syntaktická pauzu mezi větami v souvětí (pokud se vyskytne) – jde o místo relativně vhodné k tomu, aby převzal verbální aktivitu partner komunikace. Samozřejmě vhodnější je přerušení na hranici větných celků v textu — je to místo relativně nejvhodnější k výměně komunikačních rolí. Jsou zde ve shodě předpoklady významové i zvukové: syntaktická pauza a konkluzivní kadence.

Nejen lingvistika se zabývá pauzami. Výzkumem pauz se zabývají i psychologové, zejména jde o analýzu tzv. pauz váhání (hesitation pauses), dále jsou to pauzy, který se využívá z hlediska manipulace v projevu, z taktických důvodů atd.

Hezitační pauzy (angloam. termín, v češtině formulační, viz výše) se objevují převážně v těch místech textu, kde mluvčí přecházejí od jednoho obsahového bloku k druhému; tam, kde mluvčí váhá nad tím, **co říci**, nebo nad tím, **jak to říci**. V pauzách se plánuje pokračování. Někdy jsou vyplněny hezitačními zvuky (jsou to tedy tzv. pauzy „zaplněné“, kombinované).

4.2.3 DÝCHÁNÍ

Základní faktor pro vytvoření pauzy je potřeba nadechnout se při řeči. Všechny pauzy bez ohledu na ostatní příčiny i na jejich funkce mohou být tedy nádechové. Aby nedocházelo k nesprávnému nadechování na místech, kde by nádech působil rušivě, je potřeba uvědomit si členění souvislé řeči a místa, kde budou pauzy a kde bude pauza doprovázena nádechem.

Při nesprávném hospodaření s dechem, je-li delší úsek pronesen bez pauz, objeví se často pauza na místě, které není pro její výskyt vhodné (např. mezi dvěma syntakticky a významově těsně k sobě vázanými slovy), právě z důvodu, že se potřebujeme nadechnout. Jestliže špatně dýcháme, uchylujeme se k rezervní zásobě dechu a dochází ke zhoršené kvalitě nádechu, tím i ke zhoršené kvalitě hlasu a špatnému frázování.

Uvedme příklad:

- *Významná část tohoto projektu se přesune z jednotlivých l států do středoevropských institucí.*

Jaké máme typy dýchání:

1. **Klíční, svrchní dýchání** – s největší námahou získáváme nejmenší množství vzduchu. Naplňují se jen hroty plic, dochází k napětí krčních svalů. Hlasivková štěrbina není v komfortním stavu.

2. **Hrudní, žeberní dýchání** – zabezpečuje dostatečné množství vzduchu.

3. **Břišní, brániční** – setkáváme se s ním zejména při spánku.

4. **Smíšené** – většinou kombinujeme jednotlivé typy dýchání, běžně klíční a břišní.

Klidné dýchání zabezpečuje poměr nádechu a výdechu 2:3; před projevem bychom měli udělat nádech a výdech v poměru 1:7.

4.2.4 TEMPO

Řečové tempo není záležitostí ortoepickou ani ortofonickou, přesto však ke kvalitě veřejného projevu patří. Tempo vyjadřujeme počtem slabik pronesených za minutu. Čeština je svým průměrným řečovým tempem jazykem poměrně pomalým, mezi jednotlivci jsou však velké rozdíly a tempo řeči se navíc mění v souvislosti s emocemi. Zpomalení tempa řeči může být využito i pro odstínění významu. Při rychlém tempu dochází k nesprávnému vyslovování hlásek, spojování slov atd., při pomalém tempu bez důrazů může projev působit monotónně. Obecně platí, že mluvní tempo je u nezkušených řečníků většinou příliš rychlé.

Pro charakter tempa jsou také důležité pauzy, jejich počet a délka. Například zvolnění tempa se dosáhne nikoliv prodlužováním slabik, ale prodlužováním mluvních pauz.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Svislými čarami vyznačte pauzy a přečtěte. Dbejte na správnou intonaci otázek (ty jsou doplňovací):

1. Výstavba veřejného mluveného projevu a také plynulé přechody jeho částí jsou velmi náročným požadavkem na přípravu řečníka.

2. Prorok a dlouhé lžice (ukázka)

Jeden ortodoxní věřící přišel za prorokem Eliášem. Chtěl se dovědět více o pekle a ráji, aby si podle toho mohl uzpůsobit svou životní cestu. „Kde je peklo – kde je ráj?, zeptal se proroka, ale Eliáš neodpověděl. Vzal muže za ruku a vedl jej temnými uličkami do paláce. Železným portálem vstoupili do velikého sálu. Tísnilo se tam mnoho lidí, chudých i bohatých, zahalených do hadrů i ozdobených drahokamy.

Zdroj: Šmajsová Buchtová, Božena. *Rétorika. Vážnost mluveného slova*. Praha: Grada Publishing 2010.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Co je to intonace, co ji utváří a jaké typy intonačního průběhu výpovědi v češtině máme?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Vyjmenujte vše, na co si musí mluvčí dávat pozor při členění souvislé řeči, aby byl jeho projev správný a kultivovaný a pro posluchače komfortní.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitole bylo cílem ukázat lingvistické i nelingvistické jevy, které se podílejí na členění a modulaci souvislé řeči.

ZDROJE

FONETIKA. <https://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js08/fonetika/ucebnice/ch07s01s04.html>

FROSTOVÁ, Jana. Péče o hlas. In ŠVANDOVÁ, Blažena – JELÍNEK, Milan a kol. *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: Masarykova univerzita 1999, s. 279–295.

KOL. AUTORŮ. *Mluvnice češtiny I*. Praha: Academia 1996.

Kamila Mrázková (2017): ŘEČNICKÁ OTÁZKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.
URL: [https://www.czechency.org/slovník/ŘEČNICKÁ OTÁZKA](https://www.czechency.org/slovník/ŘEČNICKÁ_OTÁZKA) (poslední přístup: 14. 4. 2018)

PALKOVÁ, Zdena. Výslovnost rozhlasových mluvčích. *Naše řeč*, 1982 <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6344> (článek je z r. 1982, vybíráme jen ukázky, které nejsou poplatné době)

Zdena Palková (2017): VĚTNÁ INTONACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.
URL: [https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ INTONACE](https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ_INTONACE) (poslední přístup: 23. 7. 2018)

LUKAVSKÝ, Radovan. *Kultura mluveného slova*. Praha: AMU 2000.

ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika. Vážnost mluveného slova*. Praha: Grada Publishing 2010.

VEROŇKOVÁ, Jitka. Užívání rázu na Moravě a ve Slezsku. In BLÁHA, Ondřej – SVOBODOVÁ, Jindřiška a kolektiv. *Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Univerzita Palackého 2018, s. 166–189.

5 VÝSTAVBA MONOLOGICKÉHO PROJEVU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Úkolem kapitoly je seznámit studentky a studenty s výstavbou monologického projevu a prvky, které jsou součástí řečnického projevu.

CÍLE KAPITOLY

- Ukázat stavbu monologického projevu, jeho základní části.
- Ukázat jednotlivé prvky monologického projevu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Řečnický projev, monolog, kompozice, intertextovost, aluze, citát, řečnická otázka, opakovací figury, anafora, epifora, epanastrofa, syntaktický paralelismus, indukce, dedukce.

Ke kultivovanému projevu patří to, že projev je logicky vystavěn, jednotlivé části na sebe navazují, je zřejmý autorův myšlenkový postup.

Při přípravě řečnického projevu tedy věnujeme pozornost horizontální rovině textu a rovině vertikální. Horizontální členění znamená, že text má úvod, střední část a závěr, i když tomu tak nemusí být vždy. Vertikální členění znamená hierarchické rozložení informací, pro posluchače oddělení informací důležitých a méně důležitých, oddělení vlastního textu autora a textů cizích, např. citátů a parafrází.

5.1 Stavba monologického projevu

I. Začátek

1. Oslovení – nejdříve důležité osoby, potom „dámy a pánové“ (při veřejných projevech oslovujeme obě pohlaví, nevolíme generické maskulinum, ale oba rody – *Vážené vojačky a vážení vojáci; Vážené studentky a studenti*; oslovujeme 5. p. (Pane Bendo, ne pane Benda);

2. „vlichocení se publiku“ – je to fakultativní prvek (nezávazný, záleží na situaci) – *Jsem rád/a, že právě vám/na tomto místě mohu představit náš projekt* (atd.);

zdvořilostní fráze – *Dovolte mi představit vám náš projekt; S potěšením vám představuji náš nový projekt* atd.;

neutrální informace o tématu – *Chtěl bych vám představit náš projekt; Pro dnešní vystoupení/prezentaci jsem si vybrala téma (...), V dnešní prezentaci bych vám chtěl/a představit/předložit téma/projekt/ moje zkušenosti/ příběh* atd. (...);

3. brevitás = závazek/slib stručnosti – *Nechci vás zatěžovat množstvím informací, ale dříve než představím náš projekt, je nutné zmínit se o třech důležitých okolnostech, které projektu předcházely (...); Dovolte mi několik slov o (...);*

4. osnova/vymezení kompozičních složek – *S naším projektem bych vás chtěl/a seznámit ve třech krocích; Nejdříve budu mluvit o vzniku projektu, potom bych vás chtěl/a seznámit s činností organizace, která tento projekt zaštiťuje, a naposledy o výsledcích této činnosti.*

Někdy ihned po oslovení, můžeme jít rovnou k jádru věci (in media res), bez úvodu rovnou formulovat téma (záleží na situaci a podmínkách projevu).

II. Středová část

Volíme nějaký logický postup, tzn. že naše téma bychom měli odvíjet z hlediska obsahu buď vzestupně (gradace, klimax) – od nejméně důležitého, podstatného po nejdůležitější, nebo volíme antiklimax (sestupné odvíjení tématu; od nejzávažnějšího po méně závažné). Další možností volby je např. volba určité časové posloupnosti, logické posloupnosti (např. podle vnitřních souvislostí). Je vhodné nejdříve zvolit osnovu, rámce, promyslet si jednotlivé úseky a ty teprve „naplnit“ dalšími informacemi. Abychom se sami lépe v textu orientovali a aby se orientoval zejména posluchač, pro nějž není jednoduché sledovat mluvený text, je dobré jednotlivé úseky začínat například opakováním/opakovacími figurami (např. epanafora), syntaktickými paralelami, ale není to nutné; záleží na charakteru projevu. Pro členění textu a orientaci v něm je vhodné používat makrokompoziční konektory a textové orientátory. Makrokompoziční konektory signalizují začátek a konec projevu (např. *na začátku, na závěr*), uvádějí výchyty, ilustrace (*existuje řada názorů na tento problém; uveďme několik nejčastějších variant*).

Ke kompozičním (makrostrukturním) konektorům patří tyto:

- *v úvodu je nutné říci, závěrem dodejme; jednak – jednak, zaprvé – zadruhé; jedním slovem, stručně řečeno.*

K textovým orientátorům patří výrazy, které vyjadřují čas a prostor textu. Mohou to být výrazy jednoslovné (*ted', výše, níže, jinde, následující* atd.) i ustálené obraty (*na tomto místě bych rád/a připomněla, že; nyní bych se rá/a zmínil/a o...*), které odkazují v textu „dopředu“, „dozadu“, ale ukazují i na to, že se nacházíme právě teď v určitém bodě našeho projevu (*Na tomto místě bych se ráda vrátila k tomu, co bylo řečeno na začátku...*). V písemném textu napomáhá orientaci v textu členění na odstavce, v odborných textech je to např. desetinné třídění atd.

Mezi kompozičními konektory a textovými orientátory je volný přechod.

III. Závěr

Projev nekončíme frázemi typu „*Tak to je asi všechno*“. Na konci je dobré shrnutí, je možná pointa – ta vychází z postupné gradace projevu, nebo může být reprezentována

citátem, bonmotem. Citát ovšem může představovat i shrnutí. Projev můžeme končit i výzvou: *Byl/a bych ráda, kdyby i vás toto téma zaujalo (...).*

5.2 Některé prvky výstavby řečnického projevu

Na tomto místě se zmíníme o některých výrazových prostředcích, které bývají součástí monologických projevů.

1. Intertextovost – citát a aluze

A. Citát – je to intertextový prvek, znamená využití cizího textu ve vlastním textu autora (je to součást vertikálního členění textu). Může se objevit na začátku projevu jako výchozí myšlenka, na konci jako závěr/pointa; je to prostředek argumentace (viz níže). Citát by měl být vhodný vzhledem k tématu a publiku, pro které je určen. Použití citátu řečníkem na začátku projevu je náročné, protože řečníci – zejména ti, kteří si nejsou zcela jistí, – musí podstoupit hned na začátku to, že na ně bude zvlášť upřena pozornost, musí si citát dobře zapamatovat nebo jej perfektně přechíst.

S ohledem na širokou veřejnost vybíráme pro veřejné projevy citáty známých literátů, filozofů, odborníků atd.; můžeme citovat z filmů a literatury. Vzhledem k užšímu publiku, nějak úzce zaměřenému, vybíráme citáty, které jsou v dané oblasti srozumitelné a pro dané téma výstižné.

Končím. Čí myšlenkou podepřít na závěr jádro našich úvah o kultuře řeči? V minulosti by se nepochybovalo o tom, že to musí být některá z osobností českých. Trvám, že nemusí. Chci se dovolat výroku velkého myslitele, filozofa jazyka i řeči Viléma Humboldta. Jeho slova nevznikla sice ve vztahu k naší situaci, nýbrž platí obecně, právě proto však postihují dobře, co je důležité i pro nás: „*Člověk je člověkem díky řeči. Aby však ovládl řeč, musí být člověkem.*“

(Z přednášky K. Hausenblase, 1988)

B Aluze

Aluze znamená narážku, odkaz na nějaký známý výrok, událost atd.

Např. *Švejkovské přesvědčení editorů, že všechny cesty stejně nakonec vedou do Budějovic, se tu neukazuje jako zrovna vhodné.* (aluze)

2. **Řečnická otázka** – výpověď, která má formu tázací věty, ale její komunikační funkcí je **tvrzení**, zpravidla emocionálně zesílené. To z řečnické otázky vyplývá, takže řečnická otázka zpravidla nevyžaduje verbalizovanou odpověď. V klasické rétorice je to jedna z důležitých figur řeči, která patří k emfatickým řečnickým prostředkům (**emfáze**=citové vzrušení).

Může jí být jak otázka zjišťovací (*Není to snad důležité?*), tak doplňovací (*Kdo sem toho člověka vpustil? Kdo mu dovolil znesvětit tyto starobylé sály?*).

Od řečnické otázky musíme odlišovat zejména otázky kompoziční (zejména na předělu odstavců), např. *Jak postupovat v našem výkladu dále?*, které mají charakter strukturního konektoru ukazujícího „dopředu“.

Řečnická otázka se od ostatních doplňovacích a zjišťovacích otázek liší dvěma intonačními vrcholy, antikadencí a rámcováním pauzami (viz výše).

3. Opakovací figury

Abychom snadno udržovali vlastní orientaci v textu a pozornost posluchače, volíme opakovací figury. Ve slavnostních řečnických projevech jsou tyto figury de facto podmínkou, u běžných, polooficiálních, např. pracovních projevů, projevů v podobě „přípitku“ na slavnostech, jsou možné, nikoliv nutné.

ANAFORA – opakování stejných slov na začátku věty. *Posel hrubosti. Posel lži. Posel pýchy a zla./ Petr, jenž miluje knihy. Petr, jenž rád sportuje./ Kniha, která mě ovlivnila. Kniha, která mi utkvěla v paměti.*

EPIFORA – opakování slov na konci vět. *Znáte dobře naše záměry, pochopili jste naše záměry a určitě budete propagovat naše záměry.*

EPANASTROFA – opakování na konci jedné věty a na začátku následující; *Vtrhl sem vrah. Vrah národů. – Vzpomínám na ten nádherný den. Den, který utkvěl navždy v mé paměti. – Hovořili jsme s mnohými studenty. Studenty, kterým není lhostejný další osud naší univerzity.*

4. Syntaktické paralelismy

Václav Havel:

- a. Především **to byla** část jeho spoluobčanů, která podlehla (...)

Dále **to byla** nekonečná krátkozrakost tehdejších vlád (...)

A posléze **to byl** strach našeho vlastního státního vedení (...)

b. Pane prezidente,

jsem rád, že přijíždím do vaší země v době, o které si upřímně myslím (...)

(...)

Jsem rád, že přijíždím do vaší země v době, kdy si připomínáme 50. výročí (...)

Jsem rád, že přijíždím do této veliké (...)

Jsem rád, že mohu znovu potvrdit (...)

Václav Klaus:

a. Je místem konfrontace strojírenství našeho se strojírenstvím zahraničním, je místem mnoha užitečných setkání, je místem významných projevů, je místem přátelských diskusí a koneckonců je i místem vlídné (...).

b. Mnohokrát jsme si při tom byli oporou. Mnohokrát jsme stáli pospolu v boji proti cizímu ohrožení, ať to byli němečtí křižáci či turecké tažení na Evropu. (...) Mnohokrát jsme inspirovali jeden druhého.

5. Obrazná pojmenování/tropy: metafora (přenášení významů na základě vnější podobnosti) **a metonymie** („přejmenování“, resp. „odvozené pojmenování“, které spočívá v přenosu označení na jiný objekt na základě vnitřní podobnosti).

a) *Je to třešnička na dortu našeho snažení.* (metafora)

b) *Tento hlas svědomí, tato kniha svědomí je pro nás důležitým apelem pro naše svědomí.* (metafora)

c) *Drakeová předem připustila, že může být kvůli své životní dráze zpochybněna a označena za lhářku a oportunistku. Ale chtěla veřejně podpořit ostatní ženy. "Můžu být jen malé zrnko pisku. Ale je jasné, že je tu obrovská pláž," poznamenala* (metafora)

d) *Jedenácté září světové diplomacie...* (metonymie)

6. Postup formulování tématu

Aby projev nebyl chaotický, aby řečník neskákal z tématu na téma, nebo v rámci jednoho tématu nepostupoval nesystematicky a pro posluchače rušivě, je vhodné zvolit určitý po-

stup. Téma lze formulovat vzestupně nebo sestupně, tzn. od důležitého k méně nedůležitému a naopak, od neutrálních výrazových prostředků k dramatickým, emocionálním aj. příznakovým. Je rovněž možné postupovat podle časové posloupnosti, podle logických souvislostí nebo v tzv. spirále atd.

Je možné zvolit induktivní nebo deduktivní postup (jde o běžné postupy výkladu). Např. **induktivní postup** (hlavní smysl sdělení je ponechán na konec) je dramatičtější než deduktivní. Induktivní postup znamená, že na základě konkrétních příkladů stanovujeme obecné závěry.

Deduktivní postup znamená, že z obecného usuzujeme na konkrétní. Z toho také víceméně plyne, že deduktivní postup je pro „dramatičnost“ méně zajímavý.

O dramatických, sugestivních, ozdobných a jiných prostředcích řečnického projevu najdeme poučení v rétorice (viz studijní text *Rétorika*).

ZDROJE

ČECHOVÁ, Marie, KRČMOVÁ, Marie, MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná stylistika*. Praha: NLN 2008.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Úvod do teorie textu*. Olomouc: Univerzita Palackého 1989.

KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum 2010.

KLAUS, Václav. Projevy a vystoupení. <https://www.klaus.cz/projevy-a-vystoupeni/>

HAVEL, Václav. *Projevy*. Praha: Vyšehrad 1990.

<http://www.vaclavhavel-library.org/cs/vaclav-havel/dilo/projevy>

SHRNUTÍ KAPITOLY

Cílem kapitoly bylo poskytnout úplné informace o výstavbě monologického projevu a jeho jednotlivých prvcích.

6 ADEKVÁTNOST JAZYKOVÝCH PROSTŘEDKŮ VZHLEDEM K FORMĚ A FUNKCI PROJEVU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

K tomu, aby byl jazykový projev v dané situaci přijatelný, je potřeba znát škálu prostředků, které národní jazyk nabízí. Je potřeba orientovat se v komunikačních sférách a jejich vzájemných odlišnostech.

CÍLE KAPITOLY

- Ukázat rozvrstvení národního jazyka.
- Vysvětlit pojmy spisovný a nespisovný jazyk.
- Objasnit rozdíl mezi hovorovou spisovnou češtinou a obecnou češtinou.
- Objasnit pojmy hovorový, neutrální a knižní jazyk.
- Poukázat na vliv angličtiny v současném vyjadřování.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Národní jazyk, spisovný a nespisovný jazyk, hovorová spisovná čeština, obecná čeština, anglicismy, knižnost, neutrálnost, komunikační sféra.

6.1 Komunikační (sociální) sféry a výrazové prostředky národního jazyka

V životě existují různé komunikační sféry, které předpokládají vlastní výrazové prostředky jak jazykové, tak neverbální – formální.

Komunikační sféry představují základní oblasti sociálního života a jednání, zkráceně lze hovořit o různých sociálních sférách: „V rámci každé sociální sféry se realizuje soubor verbálních a neverbálních interakcí, resp. typů interakcí, které jsou charakterizovány aktéry, jejich vztahy, činnostmi a cíli; důležitý je přitom vzájemný poměr mezi jazykovým a nejazykovým jednáním“ (Hoffmannová a kol. 2016: 15). Každá komunikační sféra

reprezentuje soubor komunikačních situací a textů (viz tamtéž). V tradiční terminologii odpovídají oblastem, které jsou vydělovány jako komunikační sféra, oblasti vydělované jako funkční styl – běžně dorozumivací, odborný, publicistický, umělecký, také řečnický a administrativní.

Texty jednotlivých komunikačních sfér jsou charakterizovány podstatnými stylovými vlastnostmi, na základě nichž je rozeznáváme navzájem a rozlišujeme jejich výrazové prostředky (o tom však pojednává stylistika, viz studijní distanční text Stylistika). V následujících výkladech se soustředíme na popis výrazových prostředků, které představují základ rozlišení vyjadřování v jednotlivých oblastech komunikování, a to na ose oficiálnost a neoficiálnost.

6.2 Rozvrstvení jazykových prostředků národního jazyka

Národní jazyk má několik vrstev. Dělí se na spisovný a nespisovný. Spisovný jazyk se dále rozvrstvuje na vrstvu neutrálních jazykových prostředků, vrstvu hovorové spisovné češtiny a vrstvu knižní. Nespisovný jazyk reprezentuje především obecná čeština, slangy (ev. argot) a nářečí.

6.2.1 SPISOVNÝ JAZYK

Neutrální prostředky spisovného jazyka jsou prostředky, které lze použít v jakékoliv komunikační sféře, aniž působí příznakově; jsou užívány na celém území státu. Převážně neutrální slovní zásobu obsahuje *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (dále „slovník“), v němž jsou slova opatřena indexy stylových charakteristik. Jestliže u daného heslového slova není uvedena žádná poznámka (spis. hov., kniž., ob.), jde o slovo neutrální. Týká se to i tvarů jednotlivých lexémů.

Tyto prostředky jsou součástí běžného vyjadřování, ale plní i funkci reprezentativní; užívají se tedy v psané formě v prestižních oficiálních komunikátech; ve veřejných projevech, v oficiálních (úředních) dokumentech apod.

Hovorová spisovná čeština. Je mluvená varianta spisovného jazyka. Je reprezentována několika tvary, ve slovníku je tento příznak označen poznámkou *hov. spis.*

Tyto prostředky lze používat v méně oficiálních komunikátech (v méně formálních diskusích, při pracovních poradách apod.), kde není ani na místě používat tvary neutrální, nebo dokonce knižní (projev by působil příliš oficiálně, strnule). Záleží ovšem na každém jednotlivci, jak dokáže zvládnout svůj projev a výběr jednotlivých jazykových prostředků. Jako příklad hovorové spisovné češtiny uveďme tvary *hokejisti* (neutrální je hokejisté), *kupujou* (neutr. kupují), *tenhle* (neutr. tento), *můžou* (neutr. mohou), *lítat* (neutr. létat), *taky* (neutr. také), *míň* (neutrálně je méně; podobná je varianta *líp* od lépe, která je však hodnoceno jako neutrální, tzn. obě varianty „lépe“ i „líp“ jsou neutrální) nebo výrazy jako *panelák*, *koukat*, *malér* (nehoda, nepříjemnost), *truc* (vzdor), *malinovka* (na rozdíl od slova *minerálka*, které je slovníkem hodnoceno jako neutrální), *trubka* (trumpeta), *zčerstva* (rychle) aj. Řada hovorových výrazů vzniká jako univerbáty, tzn. že z víceslovného pojmenování vzniká jednoslovné, např. slovo *semiška* vznikne z neutrálního *semišová bota*.

Hovorové spisovné tvary a slova hovorová spisovná lze použít v kultivovaném mluveném projevu, mluvčí se nemusí nutit mluvit tzv. spisovně, čímž vlastně využívá neutrální tvary a výrazy (někdy až hyperkorektní, např. *maži*, *atleté* atd., které jsou nesprávné). Jestliže s námi bude mluvit např. úředník v bance, nemusí se bát používat tvary jako *nakupujou* místo *nakupují*, *taky* místo *také* atd. Hovorové spisovné prostředky lze užít v mluvených médiích, i když v některých typech pořadů, jako je například zpravodajství, divák raději uvidí prostředky stylově neutrální, nebo dokonce stylově vyšší (viz o tom Adam 2009). Stejně tak učitel/ka ve škole může „mluvit“ těmito tvary. Mluvené hovorové spisovné tvary by se však neměly objevit v psaných komunikátech, s výjimkou soukromých mailů, vzkazů atd.

Uveďme přehled tvarů **hovorové spisovné češtiny** (jsou zvýrazněny tučně):

1. děkuji/**děkuju**; mohu/**můžu**
2. budeme/**budem**
3. hokejisté/**hokejisti**
4. křikl/**křiknul** (ne ale vzniknul, tisknul atd. – tyto tvary jsou nespisovné)
5. oblékat/**oblíkat**
6. chlapec/**kluk**
7. frazémy – **vzít rozum do hrsti** atd.

Ke slovním tvarům *mohu–můžu* poznamenejme, že podle slovníku je tvar „mohu“ neutrální a tvar „můžu“ hovorový spisovný. Podíváme-li se však do současných Pravidel českého pravopisu najdeme zde oba tvary *mohu/můžu* a to pro uživatele znamená, že je může oba napsat.

Knižní vrstva spisovného jazyka

Knižní jazykové prostředky se uplatňují především ve slavnostních projevech (ale není to podmínkou), mohou být využity v odborných a esejistických textech, užívají se v jazyce práva (i když jazyk práva je specifický, objevují se v něm speciální výrazy i tvary). Jsou pocítovány jako patřící k vyššímu stylu. I ve slavnostních projevech musí být užity s mírou a tak, aby v kontextu textu nepůsobily rušivě nebo „jako pěst na oko“. Knižní lexémy jsou např. *kráčet* (jít), *odvětit* (odpovědět), *velebit* (chválit, oslavovat), *trýzeň* (trápení), *luzný* (krásný), *mág* (kouzelník), *jevit* (zájem) (projevovat, dávat najevo), *jitro* (ráno), *linout se* (šířit se), *lítý* (zuřivý, divoký), *pět* (zpívat), *nehynoucí* (trvalý, stálý); *jímavý* (např. hlas) (dojemný), *zdárný* (zdařilý, úspěšný) atd.

Některé spojujeme se starší literaturou, např. *oř* (kůň), *luna* (měsíc), *lůno* (vnitřní část rodidel), *třpyt* (lesk), *lučina* (louka; srov. „voda hučí po lučinách“); *jinoch* (dospívající chlapec, mladík). Některé, které uvádí slovník, dnešní běžný uživatel už ani nezná, např. *valem*, tedy rychle (např. *valem stárnout*). Jindy je slovo knižní, např. *zdeptat* (zničit) pocítováno naopak jako stylově nižší. Slova knižní lze využít v projevech slavnostních, stylově vyšších, v případě, že chceme použít neobvyklé, nebo méně obvyklé slovo; např. slova „odůvodnit/zdůvodnit“ můžeme nahradit knižním výrazem *opodstatnit*. Knižní varianty najdeme také např. u spojek a předložek: máme tak knižní *oproti* vedle neutrálního *proti*, knižní *leč* vedle neutrálního *leda(že)*, knižní *pakliže* vedle neutrálního *jestliže*; kniž. *dle* vedle neutrálního *podle* atd. Knižní výrazy používáme pro psaný text, odborný, stylově vyšší, není proto namístě používat např. slova jako *pakliže*, *dle* atd. v běžném vyjadřování, ale ani v běžných písemnostech. Jejich nadužívání však budí pozornost i v textech odborných, např. DP, neboť zde často vyčnívají z nejednotného stylu/stylizace DP.

Někdy se slovo stává slovem knižním v určitém kontextu, jako je tomu např. v případě slova „los“ ve smyslu úděl, osud: *mít trpký životní los*. Knižnost slovo tedy/také získává přenesením významu: běžně je hlubina oceánů, ale ve spojení *hlubina věků* je slovo hlu-

bina chápáno jako knižní. Jindy má jedno slovo charakteristiku dvojí: např. *vegetovat* je slovo knižní (jde o odborný termín) ve smyslu růst, bujet (o rostlině), ale ve smyslu žít (o lidech) je to slovo hovorové.

V českém jazyce se také variantnost knižní – neutrální týká dvojice slovo přejaté a slovo domácí, takže slovo *segment* má charakteristiku slova knižního, domácí varianta tohoto slova „část, úsek“ je slovo neutrální. Uveďme další dvojice: *sekularizace*=*zesvětštění*; *selekce*=*výběr*; *optimální*=*nejvhodnější*, *nejpříhodnější*; *vágní*=*neurčitý*, *nepřesný*; *variance*=*obměna*; *negovat*=*popírat*, *odmítat*; *majorita*=*většina* atd.

6.2.2 NESPISOVNÝ JAZYK

Nespisovné jazykové prostředky jsou prostředky, které nejsou součástí spisovné češtiny. Nepatří tedy do oficiálních komunikátů, používáme je v běžně mluvených projevech.

Do nespisovného jazyka patří nářečí, slang a hlavním reprezentantem nespisovného jazyka je obecná čeština. Obecná čeština je původně středočeský dialekt, dnes je chápána jako interdialekt, tzn. že její některé prvky jsou rozšířeny nejen v oblasti střední Čech.

Uveďme základní prvky, které obecnou češtinu charakterizují:

1) í/ý – ej

dobrý – dobrej

mlýn – mlejn

2) é – í/ý

mléko – mlíko

téct – týct

3) ú – ou

úzko – ouzko

4) o – v

okno – vokno

5) 1. p. pl. – unifikace tvaru adjektiva, synkreze (sjednocení)

hezké holky, hezcí kluci, hezká auta – hezký holky, kluci, auta

6) 7. p. pl. pod. jmen – univerzální koncovka – ama

s holkami, sousedy, kluky, auty – holkama, sousedama, rukama, autama

7) 6. p. pl. pod. jmen – univerzální koncovka – ách

na písčích, kolech, sloupech – pískách, kolách, sloupách

8) apokopované tvary 3. os. sg. préterita (apokopa znamená ztrátu posledního fonému)

(on) mohl – moh; kopl – kop

3. os. pl. prézenta

(oni) vyrábějí – vyráběj (hledějí – hleděj)

9) dloužení hlásek

vzádu, pivo, dveře, bože – vzádu, pívó, dvěře, bóže

krácení samohlásek

skříním, říkám, stůj – skřínim, říkám, stuj

zjednodušování souhláskových skupin – vždycky – dycky, lžička – žička, který – kerý, kterej

10) obecně české lexémy jsou často původně z němčiny

ksicht, štrikovat, štamgast, cifršpión, štempl, špitál, fabrika atd.

Nespisovnou vrstvu jazyka tvoří také výrazy, které jsou moravské. Vzhledem k mnohem variantnějším regionálním odlišnostem v tvarosloví uveďme příklady z lexika (v levém sloupci je český, spisovný, neutrální lexém, v pravém sloupci je varianta moravská, která je nespisovná):

okurka – okurek

kobliha – koblih

příkop – příkopa

botka – botek (ve Valašském Meziříčí je prodejna Botek)

ta kredenc – ten kredenc

větev – haluz

polštářek – peřinka

truhlářství – stolářství

rozsvítit – rožnout

překážet – zavazet

Některé varianty jsou rovnocenné: hadra – hadr.

Vedle nespisovných oblastních variant, existují také oblastní spisovné varianty, tzn. že obě varianty – česká i moravská – jsou spisovné: hřmít X hřmět; čnít X čnět (*mět, chtět* je ale nespisovné).

Spisovné jsou i výslovnostní varianty (viz výše): [naschledanou] X [nazhledanou]; [scho-da] X [zhoda], ale výslovnost jako např. [zešit] je výslovnost nespisovná.

V českém jazyce je ale řada variant, které žádné rozlišení nemají, jde pouze o dvě vedle sebe existující neutrální (stylově nerozlišené) varianty: např. 2. p. sg. budíku, -a; 6. p. sg. rybníku, -ce; udavač – udávač, odesílatel – odesítatel atd. Někdy jde o významové rozlišení: 1. p. pl. lokty (na ruce), lokte (látky); 3. a 6. p. pl. loktu, - i; v Lokti – v loktu; Mluví o Mnichovu/o Mnichově.

Jindy jsou různé varianty vázány na rozdílná syntagmatická spojení: výklad snu x probudit se ze sna (2. p. sg.); bez dřevěného klínu x spadlo mu něco do klína (2. p. sg.).

6.3 Správná volba slova a znalost významu slova

V úvodní kapitole bylo řečeno, že kultura řeči znamená jednak „vhodné využívání bohatých a diferencovaných prostředků dnešní češtiny“, jednak „výrazovou vytříbenost po stránce významové“, „schopnost a dovednost přirozeně, plynule a výstižně postihovat řečí to, co člověk vnímá smysly, co si představuje a cítí, o čem přemýšlí, a co zároveň chce sdělit druhému nebo druhým“ (Daneš 2009: 129).

Důležité je proto vnímat jazyk kolem sebe, mít bohatou slovní zásobu, přemýšlet o tom, jak to, o čem chci mluvit, vyjádřit. Kultivovanost vyjadřování především znamená, že mluvčí ví, o čem mluví a dokáže to výstižně vyjádřit.

Řadu dokladů o nevhodném a nesprávném užití významu slova a frazémů (samozřejmě vedle četných chyb gramatických a pravopisných) přináší současná žurnalistika a soukromé i firemní texty na internetu.

Uvedme jeden příklad z internetového zpravodajství (Př. 1) a jeden ze soukromé stránky instagramu (Př. 2):

Příklad 1

– *Serena Williamsová se po roční pauze od tenisu, kterou **zapříčinili** těhotenství, vrátila vítězstvím hned v prvním zápase.* (Aktuálně.cz, 9. 3. 2018)

V dané větě – kromě vůbec špatné stylizace celé věty – je nevhodně použito slovo „zapříčinit“. Je totiž rozdíl mezi důvodem a příčinou. Příčina je nezávislá na vůli jedince, je to něco, co jedinec neovlivňuje: *Pád ze skály byl příčinou její smrti. Její zdravotní potíže byly příčinou častých absencí.*

Naproti tomu důvod souvisí s naším vědomým jednáním: *Její pracovní potíže byly důvodem ke změně zaměstnání.*

Příklad 2

– *Od minule se situace **diametrálně** zlepšila.*

Slovo „diametrálně“ je dnes v běžné komunikaci poměrně populární slovo, pro svoji „ráznost“ a atraktivitu, ale používá se buď v pozměněném významu, ve smyslu jako „radikálně“, nebo se jím naznačuje, že je skutečnost zcela jiná.

Slovo „diametrálně“ ukazuje na „krajní body“, znamená „protichůdný, opačný, odporující“, např. *zcela diametrální názory* = protichůdné, opačné; viz *diametrální rozdíl*, *diametrálně odlišný*. Z toho plyne, že něco se diametrálně zlepšit nemůže, může být jen diametrálně odlišné, jiné.

Kultivovanému projevu neprospívá ani používání módních slov, klišé atd., tedy těch slov, která se objeví v médiích (někdy i nesprávně) a jsou potom lavinovitě používána. Kdysi to bylo například slovo „filozofie“ – *filozofie přípravy na jednání, filozofie kopu na bran-ku* atd., dnes jsou to slova jiná. Velkou frekvenci má dnes například slovo „příběh“, slovo „predikovat“ a řada dalších.

Slovo „predikovat“, které se začalo používat ve sportovní publicistice (*Predikovat kličku by jistě herní taktice jeho soupeře prospělo*), znamená podle ASCS „přisoudit“ (vlastnost nebo vztah), zastarale znamená „deklamovat“, „vykládat“, v současné češtině stále častěji

nahrazuje slovo „předvídat“, tedy to, co se anticipuje a jde nepochybně o převzetí z angličtiny.

Dnešní veřejní mluvčí rádi používají také např. *pakliže* namísto existující neutrální varianty „jestliže“, znakem „kultivované“ mluvy je podle nevnímavých mluvčích také slovo „potažmo“ (obě slova se objevují i v písemné podobě). Používání slova „pakliže“ a „potažmo“ sice není zakázáno, ale většinou jsou právě znakem toho, že mluvčí jen bezmyšlenkovitě kopíruje, co tak často slyší (a čte), a domnívá se tak, že „tak se to má“, že tato slova jsou znakem kultivovaného stylu.

Setkáváme se rovněž s tendencí nadužívat některá slova, čímž se omezuje variabilita vyjadřování. V současné době jde např. o slovo „čerstvý“, jehož použití někdy vzbuzuje úsměv (*Čerstvé bundy na různé způsoby*. ZOOT.), dále je to slovo „lehký“, které nahrazuje slova „snadný“ a „mírný“ (*Padající sníh ze střechy může kolemjdoucí lehce zranit*; zde by bylo možné použít „snadno“; *Je lehce pod nulou*; zde by bylo možno použít slovo „mírně“). Nadužívané – v reklamních komunikátech – je dnes také slovo „pocitivý“.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Seznamte se s některou z doporučených knih v seznamu literatury (Orwel, Eco, Bolinger) a přečtěte si pasáž, kapitolu, která vás zaujala. Podejte zprávu.

6.4 Vliv angličtiny

Vliv angličtiny je zřejmý. Je však potřeba si uvědomit, zda je užití anglického slova vždy nutné a vhodné.

Některé anglicismy se používají oprávněně a funkčně, protože buď nemáme vhodný český ekvivalent, nebo z hlediska jazykové ekonomie je užití anglicismu prospěšnější.

Lingvisté i uživatelé anglicismů si někdy uvědomují určitý rozdíl mezi slovem přejatým z angličtiny a slovem českým: Např. u slova *byznysmen* (někdy je užívána varianta *byznysman*, slovníky ji však neuvádějí) nebo také *businessman*, jež česky přeložíme jako *obchodník* nebo *podnikatel*, pocítujeme rozdíl „v příznaku“ v obou slovech: slovo *byznysmen* je pocítováno jako nespisovné (SSČ je neuvádí, IJP ano) a také má i pejorativní, tedy negativní konotaci. Negativní konotace není vyloučena ani u českého ekvivalentu

slova, ale u anglické přejímky převažuje (viz Svobodová 2018: 59). Jedním z významů slova „byznys“, jež SSC uvádí, je totiž „honba za ziskem“. Další dvojicí jsou slova *poradce* a *konzultant* (pův. z lat.), v níž druhý člen je dnes dokonce nahrazován výrazem *counsellor*, např. *nutritional counsellor*, *management counsellor*. Výskyt nové přejímky z angličtiny *counsellor* je však v ČNK zatím ojedinělý a vnímáme jej jako výraz módní (viz Svobodová 2018).

Některé anglické výrazy jsou těžko přeložitelné, nebo se prostě nepřekládají, např.

cash & carry (volně přeloženo jako způsob prodeje, kde zákazník platí hotovými penězi a dopravu zboží si zajistí sám na své náklady);

promotion (v českém kontextu nejčastěji ve významu propagace, reklama);

belt and braces (doslova „pásek a šle“ ve smyslu „dvojí zabezpečení“) atd.

V dalším výkladu se odvoláme na články R. Adama, který odhaluje zbytečné používání slov přejatých, zejména anglicismů. Uvádí příklady, kdy z důvodu vyvolání dojmu odbornosti, znalosti (a větší důvěryhodnosti) jsou užívány anglické výrazy vedle českých bez opodstatnění, neboť v běžném životě tato slova nepoužíváme a český kontext tato slova nezná; navíc literatura, kde byla tato slova použita, je laická: „*Ochrannou opalovací kosmetiku, tzv. sunscreensy, doporučujeme používat až u dětí od 6 měsíců*“; „*K léčbě horečky mohou přispět i tzv. fyzikální metody, buď omývání houbou, tzv. sponging nebo zábaly ... Omývání houbou (sponging) je nejčastěji doporučovanou metodou*...“ Pořadí synonymních vyjádření (nejprve česky, pak anglicky) nadto naznačuje, že výrazy „opalovací kosmetika“ a „omývání houbou“ je adresátům třeba vysvětlovat právě pomocí anglických výrazů. R. Adam uvádí, že pravděpodobnější je však vysvětlení, podle něhož se autorovi textu české např. omývání houbou zdá příliš obyčejné. Používání těchto zbytečných anglických výrazů považuje Adam za snobizaci vyjadřování, subjektivní intelektualizaci.

Další příklady, které R. Adam uvádí, jsou tyto:

1. R. Adam uvádí, že dříve se mluvilo o *průzkumech ve volebních místnostech*, v červnu 2010 redaktoři a moderátoři Českého rozhlasu užili několikrát anglického slovního spojení „exit poll“;

Pozn: Exit poll je speciální typ sociologického šetření prováděného během voleb. Jde o anonymní dotazování respondentů vybraných bezprostředně po jejich volbě, kdy při odchodu z volební místnosti jsou lidé, kteří představují vybraný vzorek dospělé populace, zpovídáni prostřednictvím krátkého dotazníku. Je to metoda, která slouží k volební pro-

gnóze. Na základě tohoto výkladu se dá soudit, že výraz „exit poll“ se může zdát přesnější než vyjádření v češtině. Užívá se spojení „exitpollové šetření“ atd.

2. Jako příklad užití slangového výrazu, který dnes tvoří součást běžného vyjadřování a slyšíme jej i v médiích, je slovo „stage“; dříve jsme běžně užívali slovo scéna (na scéně). Může se stát, že časem slovo scéna budeme znát jen jako součást ustáleného slovního spojení ve frazeologismu: *vrací se na scénu* (Např. *Tenistka Heninová se znovu vrací na scénu.*)

R. Adam uvádí také příklad, kdy pracovní psycholožka ve své knize soustavně psala o persúasii. Korektorka dané slovo opravila na persvazi a autorka požadovala omluvu (prý by to tak nikdy neřekla, ani kolegové); v podobě, jak ji autorka uváděla, je to ovšem slovo nespisovné, funguje jako součást slangu, ve spisovné češtině takové slovo neexistuje a bylo v pořádku, že korektorka slovo opravila. Toto sice není příklad anglicismu, ale je to příklad toho, jak mluvčí, autoři často trvají na nesprávném tvaru nebo podobě slova, neboť jej užívají jako součást pracovní (profesní) mluvy nebo slangu.

3. Bývalý policejní prezident O. Martinů mluvil v médiích o útvarech vyšetřovacích i *suportních*.
4. Někteří proděkani FF UK hovoří při oficiálních příležitostech o pravidelných *ap-dejtech* a o probíhajícím *pryvjů* hodnocení.
5. M. Topolánek řekl, že EU má (na čemsi) *vitální* zájem.
(*vitální* znamená při užití v českém kontextu „plný elánu; temperamentně se projevující“; v angl. je to „životně důležitý“;
6. Dalším příkladem je slovní spojení *fatální vir* (v češtině je fatální „osudový“; v angličtině fatal znamená „smrtný“, „smrtící“);
7. Spojení *regulérním pití čaje* (regulérní je v češtině „řídící se pravidly“; regular v angličtině znamená „pravidelný“).
8. Jako další příklad uvedme slovo *resort*, což v češtině znamená odbor úřední činnosti; později se slovo začalo objevovat ve významu letovisko a dále se jeho užívání se rozšířilo i o jiné významy.

Rozšířeným „zlovykem“, je rovněž uvádění zkratk z anglického názvu, které ovšem nesouvisí s českým pojmenováním: např. *Dny evropského dědictví (EHD)* (uvedeno v radničních materiálech pražské městské části podle *European Heritage Days*); „Orientační časový plán přípravy dárce před odběrem *stimulovaných buněk z periferní krve (PBSC)*“; Pražský závislostní korpus neboli PDT atd.

V angličtině je dnes mnoho reklamních nápisů, sloganů i celých textů, atd.: např. *Grundig made for you* a *my magie diary* (reklama na záznamník značky Casio); *Zelení is not dead/Greens up/Volte 20*; *Deichmann slaví Midseason-Sale. Oslavte to s námi!*; *Ground Opening* (dnes velmi rozšířené); *joint-venture podnik* atd.

Rozšířené jsou firemní údaje na vizitkách, v dopisech, názvy „pozicí“, byť se jedná o českou firmu, např. označení *Phone, Main office, Branch office, vedoucí úseku non-food, junior event manager, sales and marketing specialist, Article manager* (Zlaté Hory), *Game designer*; v mediálních vyjádřeních se používá běžně slangových, hovorových výrazů – PR branže.

R. Adam dále uvádí, že rovněž „některé typy akcí, institucí a objektů je dnes v českých zemích normou pojmenovávat anglicky“. Jsou to např. sportovní soutěže (*Prague Open, Handball cup, Česká pojišťovna cup*), hudební a filmové festivaly, kancelářské budovy, developerské projekty a bytové komplexy: *Americká Park, Jungmannova Plaza, Prague Brass Quintet* a „povrchově české, hloubkově anglické“ *Antonín Rejcha kvintet. Varmuža – Since 1913*.

Velkým odvětvím, kde jsou anglicismy dnes běžné, je oblast cestovního ruchu a hotelnictví. Zde se používají plně anglické názvy, nebo vznikají různé kombinace angličtiny a češtiny: *Top a Special First Minute; First Top Minute; Last Minute/lastminut; Last Moment/lastmomentka; (ultra) all inclusive a Family Room; beachvolejbal (plážový volejbal, odbíjená); Hiking, Trekking (procházky a turistika); nording walking a strečink; Lobby bar (prostor ve vestibulu sloužící jako bar; bar ve vestibulu); Grill party; afterparty; beach-bar; (piano bar); aperitiv-bar; Spa & Wellness; Wellness Studio. Návrat k přírodě s all inclusive light.* (Michalska 2016)

- *Pro návštěvníky je k dispozici posilovna a whirlpool (proč ne tedy vířivka?).*
- *V beach baru u pláže nealkoholické nápoje a občerstvení, v pool baru snacky, sendviče a pizza.*

- *Bud'te trendy, dopřejte si na dovolenou ol inkluziv!*

Méně nápadný než anglicismy v lexikální oblasti je vliv angličtiny patrný i v syntaxi nebo při rozšířeném psaní velkých písmen tam, kde se v češtině velká písmena nepíší. Například se šíří zvyk **oddělovat interpunkční čárkou příslovečné určení na začátku věty**, zvláště je-li rozvité. Je to v rozporu s českými interpunkčními pravidly, ale v souladu s anglickými.

Příklady: *Na rozdíl od ziskových telekomunikací, budou mít pošty potíže.* **Správně:** *Na rozdíl od ziskových telekomunikací budou mít pošty potíže.*

Česká Republika, Evropská Unie atd.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Jaký je rozdíl mezi hovorovou spisovnou češtinou a obecnou češtinou? Je vhodné prvků těchto útvarů používat ve veřejném projevu?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

V mluveném nebo psaném textu se pokuste vysledovat používání anglicismů. Tento úkol je založen na vašem pozorování vašeho okolí (jak mluví lidé, co slyšíte z médií). Posuďte vhodnost, nebo nevhodnost použití anglicismu.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vysvětlete význam slova, použijte ve výpovědi:

- a) zevrubný;
- b) prýštět;
- c) tlít;
- d) sankcionovat.

Vysvětlete význam frazému; ověřte, zda takový frazém v češtině existuje:

atmosféra houstne

vystřčit tykadla

SHRNUTÍ KAPITOLY

Cílem kapitoly bylo orientovat čtenáře ve vyjadřovacích možnostech, jež nabízí český národní jazyk, a upozornit na nutnost bohaté slovní zásoby a vyjadřovacích prostředků. Kultura řeči veřejného a koneckonců i soukromého projevu spočívá v dobré znalosti rozvrstvení prostředků národního jazyka, uvědomění si vhodnosti, či nevhodnosti užití daného prostředku v určité komunikační situaci. Nutná je i správná znalost významů slov, vyhýbání se slovům módním, otřelým frázím a anglicismům, pokud to není nezbytně nutné. Vždy ovšem záleží na konkrétní komunikační situaci, jak se „jazykově“ mluvčí chová a co si může dovolit.

ZDROJE

- ADAM, Robert. *Tváře namažeme sanskrýnem a ...budeme světový*. Publikováno 6. 1. 2012.
- ADAM, Robert. Anglicizace češtiny a českého komunikačního prostoru. Hasil, J. (ed): *Přednášky z 55. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha: FF UK, 2012, s. 21–36.
- ADAM, Robert. Máme se obávat anglicizace češtiny? Světla Čmejrková, Jana Hoffmannová, Jana Klímová (eds.). *Čeština v pohledu synchronním a diachronním*. Praha: Karolinum 2012, s. 831–837. Dostupné jako on-line v pdf.
- ČECHOVÁ, Marie, KRČMOVÁ, Marie, MINÁŘOVÁ, Eva. *Současná stylistika*. Praha: NLN 2008.
- DANEŠ, František. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum 2009.
- HOFFMANNOVÁ, Jana a kol. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016.
- MICHALSKA, Ewa. Jazyk českých turistických nabídek 25 let po sametové revoluci – novodobý „soulad“ nebo „chaos“ způsobený vlivem angličtiny? In Mieczysław Balowski (ed.): *Chaos a soulad v českém jazyce a literatuře*. Poznaň: Univerzita Adama Mickiewicza, 2016, s. 449–468.
- SVOBODOVÁ, Diana. Komunikační a formální hlediska užívání přejímek. *Nová čeština doma a ve světě*, 2017, 2, 56–61.

7 DIALOG A ŘÍZENÍ DISKUZE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje s charakteristikou dialogu jako jednou z forem komunikace. Jsou zde popsány typy dialogu, role mluvčího a posluchače. Vysvětlen je pojem replika, otázka a odpověď. Důležitou složkou dialogické komunikace je diskuze nebo debata, jíž se zúčastní více účastníků a tyto formy se uplatňují často při veřejné komunikaci – v televizi, v zaměstnání atd.

CÍLE KAPITOLY

- Seznámit s podstatou dialogu, jeho různými typy.
- Seznámit s rolemi mluvčího a posluchače, a to zejména při debatě více mluvčích.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Dialog; replika; otázka; odpověď; iniciace, reakce, debata; diskuze, moderátor.

7.1 Typy dialogu

Dialog představuje komunikaci nejméně dvou lidí. Předpokládá komunikující, kteří se střídají ve svých rolích – posluchače a mluvčího, navzájem respektují výměnu replik.

Existuje několik typů dialogu. Základní je 1) tzv. přirozený; velmi početná je skupina 2) dialogu institucionálního – je to dialog mediální, na úradě, u lékaře, v obchodě (nákupní dialog) atd., specifickým případem je školský dialog; dále je to 3) literární, jevištní dialog a 4) fatický dialog, resp. fatická konverzace.

7.2 Inicie a reakce

Dialog není to jen otázka a odpověď, ba naopak tato dvojice se vyskytuje minimálně, a to v případě např. operativního dialogu: A: *Dalas tam cukr?* – B: *Dala*. Většinou se střídá iniciace (podnět) a reakce:

A: *Půjdeš večer do kina?*

B: *Jsem v Brně/musím se učit atd.*

A: *Je to dobrej film...*

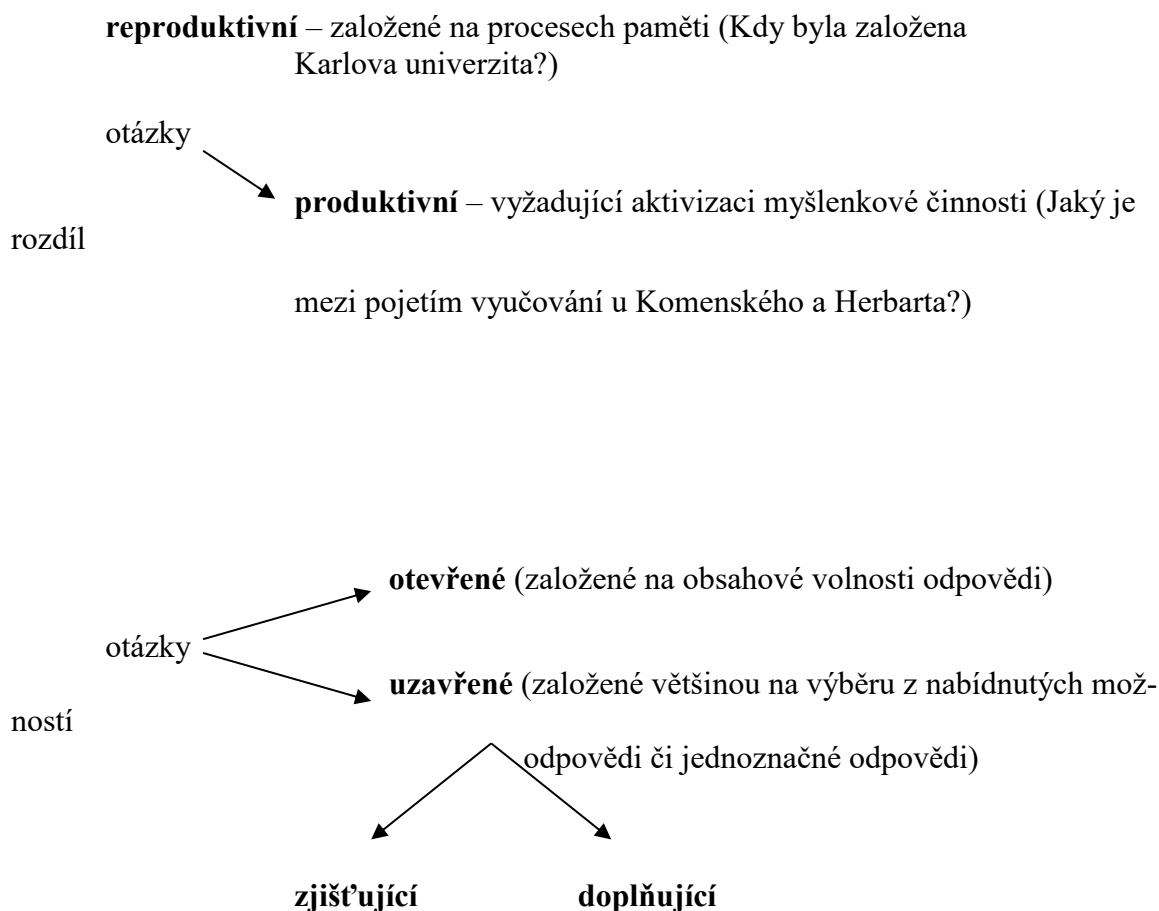
B: *Nemám čas...*

Reakce – zčásti nebo vůbec nesplňují informační požadavky otázky (inicie), přesto jim rozumíme. Navíc minimální odpovědi jsou v jistých situacích společensky nepřijatelné:

A: *Půjdeš do kina?*

B: *Nepůjdu.*

7.3 Klasifikace otázek

(ano – ne)

(Kdy se narodil...? Kam se vlévá...?)

Otázky doplňovací, které tázacími slovy *kdo, co, kdy, jak* apod. přímo vytvářejí prázdnou pozici, do níž je třeba něco dosadit.

- Pánové *kdo* by měl být pověřen ehm sestavením nové komise?
- *Co* vy byste považoval za největší problém našeho vývozu?

Nejsou příliš vhodné všeobecně formulované doplňovací otázky. Je možné je uvést na začátku, aby se například uvolnila atmosféra.

- *Co vy na to?, Jaký je váš názor na to?, Co si o tom myslíte vy?* Tyto otázky nepředurčují jednoznačně podobu odpovědi.

Zjišťovací otázky, předpokládají odpověď ano či ne:

- *Je opravdu tak špatná výkonnost naší ekonomiky?*

Příklad:

A četl jste někdy článek třeba pana prezidenta oceláren o dané problematice?

B *nečetl*

Otázky vylučovací, jimiž se formulují dvě alternativy, z nichž si má zpovídaný jednu vybrat.

- Dobře pane místopředsedo máte na to jiný názor na situaci našeho zdravotnictví to znamená ten otázku *je to v krizi není to v krizi došlo k posunu k lepšímu nebo ne?*

7.4 Typy odpovědí

- **Plně informativní** – přinášejí všechnu informaci požadovanou otázkou (ale jen tu); takových docílíme zejména doplňovací otázkou (***Kdy*** plánujete schůzku s premiérem? ***Kdo*** plánuje ...? ***Kde*** plánujete ...) (o typech otázek později);

A Zúčastníte se schůzky?

B Zúčastním.

- **Superinformativní** – všechnu informaci, ale i něco navíc, informace další explicitně otázkou nevyžadované; většinou takové, na které – předpokládáme – by se mohl partner později zeptat (*přiměřená předvídavost*);

- *A Zúčastníte se schůzky?*
- *B Zúčastním, ale jednat rozhodně nebudu.*
- **Subinformativní** – poskytují méně informace, než vyžaduje otázka – nemůžeme nebo nechceme sdělit;

2 typy – a) adispoziční – neumíme odpovědět;

b) nekooperativní – nechceme, nesmíme, nemůžeme, ačkoliv bychom to dokázali; politici/političky; tiskoví mluvčí: „no comment“.

- *A Zúčastníte se schůzky?*
- *B Nevím.*
- **Subinformativně – superinformativní** – neposkytují informaci požadovanou otázkou, ale mnoho informací navíc; typické pro přirozené dialogy v rámci zkušenostní kompetence; typické ale také pro řeč politiků (vyhýbavost) a také mužskou komunikaci.

A: Zúčastníte se schůzky?

B: Nemám čas. Jsem celý den v Bratislavě, kde mám jednání. (zdůvodnění, vysvětlení)

7.5 Různé způsoby komunikace v dialogu

Například „mluvení za druhého“. V institucionální komunikaci se jedná o běžný jev (rodič hovoří za své dítě u lékaře, učitel za žáka atd.), ale jinak jde o komunikaci v podstatě společensky nepřijatelnou, mluví-li např. žena za svého muže atd.

Příklad:

Muž1: Jak to u vás vypadá blbě?

Žena: Hele furt jednají s nějakýma zahraničníma firmama jo dycky de

s nima někam jednat do hotelu do Fóra celej den je tam ty

zahraniční firmy jim nabízej svý služby zakázky jenže (...) pak z toho nic není mám pravdu?

Muž2 (manžel): no nemáš ale to jedno

Žena: no tak jak to že nemám pravdu když mám? dyt's to tak říkal

Muž2: ale no tak prostě to co tady říkáš neplatí všeobecně

„Přizpůsobení se v komunikaci (v dialogu) tomu druhému“. Dochází k tomu, když se přizpůsobujeme v určitých situacích společensky nadřazenějšímu (učitel vs. žák; nadřízený vs. podřízený), ale může k tomu dojít i v případě rozhovoru dvou přátel, kdy submisivnější se přizpůsobuje tomu více výřečnějšímu, expresivnějšímu (a to například i v mimice) atd.

7.6 Řízení diskuze

Moderátor diskuze vychází z dobré znalosti tématu, o němž bude řeč. Měl by být obeznámen s typy otázek a možnými způsoby odpovědí, které může na otázky obdržet, a to jak po formální stránce, tak částečně i obsahové stránce. Možné jsou i také **tzv. reformulace**. Moderátor má totiž na to, aby donutil zpovídané k přímé odpovědi jen určitý čas (tím, že například otázku zopakuje), proto když se mu odpověď získat nedaří, může následně položit zpřesňující otázku, může formulovat vylučovací otázku typu *ano/ne*, může také navrhnout odpověď a čekat na reakci, zda zpovídaný s navrhnutou odpovědí souhlasí.

Často při těchto reformulacích využívá výrazů *čili, neboli, takže, říkáte, chcete říct, podle vás* apod.; např. *čili tady je jasný konflikt zájmů podle vás?*; *chcete tedy říct že to tak není* (velmi časté); *takže vy sami ji nevypovíte?*

Moderátor musí také dokázat to, co slyší, správně interpretovat. **Interpretace** znamená „aktivní“ naslouchání, novou formulaci vyslovených názorů. Je metodou vzájemné komunikace, přispívá k hlubšímu porozumění. Interpretace znamená více než „papouškovat“ to, co zpovídaný řekl, přispívá k rozvíjení diskuze.

Kromě otázek se v diskuzi objevuje řada dalších typů promluv, které moderátor užije při řízení dialogu, jako je udílení slova (*dejme slovo panu řediteli*), výzva (*pokuste se zareagovat*), konstatování (*máte na to stejný názor*), shrnutí (*čili souhlasíte s panem místopředsedou*), vlastní interpretace předchozí odpovědi (*myslíte si teda že ta nespokojenost může vyústit v něco pozitivního*), přecházející v reformulaci odpovědi (viz výše) apod.

V závěru debaty/diskuze se doporučuje sumarizovat závěry, resp. definovat shody a rozdíly v komunikátech zúčastněných stran.

K obecným zásadám moderátora pak patří:

1. Tolerujte prostor k vyjádření zpovídané osoby; delší přestávky však spád diskuze narušují.
2. Neměl by odpovídat místo diskutujících, pokud váhají a neví, jak odpovědět, neměl by sám odpovídat na otázky diskutujících, pokud není zapojenou osobou do diskuze. Dnes se však funkce moderátora i v tomto ohledu mění, a to i u společensky závažných diskuzí v televizi. Např. Václav Moravec se do diskuze ve svých pořadech zapojuje, a to i tak, že odpoví na otázku položenou hostem ve studiu.
3. Měl by být neutrální a objektivní, i když i v tomto ohledu se situace na mediálním trhu mění.
4. Měl by znát jména, tituly a pracovní a společenské „pozice“ diskutujících, důležitá fakta. Nemělo by se stávat, že je moderátor „fakticky“ nepřipraven. I v tomto ohledu se dnes situace mění, zejména při formátech, jako je talk show a uvolněnější diskuze v různých typech neveřejnoprávních médií.
5. Moderátor by neměl být defenzivní. Neměl by se nechat zatlačit do „nevůdčí“ pozice, na druhé straně by neměl příliš upozorňovat na svoji osobu, „mluvit o sobě“.
6. Měl by být dokonale připraven na dané téma.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Jaké typy otázek a odpovědí rozlišujeme?

SHRNUTÍ KAPITOLY

Úkolem této kapitoly bylo pomoci studentkám/studentům zorientovat se v problematice dialogu, ukázat zásady, které je třeba respektovat při řízení diskuze.

ZDROJE

ČMEJRKOVÁ, Světa, HOFFMANNOVÁ, Jana ad. *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia 2013.

Jana Hoffmannová (2017): SPONTÁNNÍ DIALOG. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/SPONTÁNNÍ DIALOG> (poslední přístup: 14. 4. 2018)

HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga ad. *Konverzace v češtině (při rodinných a přátelských návštěvách)*. Praha: Trizonia 1999.

HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga. *Jak vedeme dialog s institucemi*. Praha: Academia 2000.

HOFFMANNOVÁ, Jana. Jakou cestou se ubírat ke stylistice mluvených projevů? In: *Stylistika v kontextu historie a současnosti*. Docentce Evě Minářové k životnímu jubileu. Eds.: K. Klímová – I. Kolářová – J. M. Tušková. Brno: MU 2013, s. 103–113.

KABÁTEK, Aleš, LOŠŤÁKOVÁ, Olga: *Obchodní a manažerská prezentace*. Praha: Grada Publishing 2010.

KRAUS, Jiří. Moderátor. *Naše řeč* 65, 1982 [online], [cit. 2018-04-3]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6351>

MARKOVÁ, Ivana. *Dialogičnost a sociální reprezentace. Dynamika mysli*. Praha: Academia 2007.

MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997, 307–311.

Mluvnice češtiny 3. Praha: Academia 1987.

MÜLLEROVÁ, Olga, HOFFMANNOVÁ, Jana. *Kapitoly o dialogu*. Praha: Pansofia 1994.

MÜLLEROVÁ, Olga. Žánry a syntaktické rysy mluvených projevů. In Bogoczová, I. & K. Fic ad. *Tváře češtiny*, 2000, 21–54.

MÜLLEROVÁ, Olga. Problémy vedení dialogu v televizi. *Naše řeč* 77, 1994, č. 2, s. 73–84.

MÜLLEROVÁ, Olga. Úlohy moderátora v rozhlasovém pořadu Radiofórum. *Naše řeč* 82, 1999, č. 4, s. 169–183.

ZEMAN, Jiří. Základní konverzační situace v češtině. In ULIČNÝ, O. & S. SCHNEIDEROVÁ (eds.), *Komunikační situace a styl. Studie k moderní mluvnici češtiny 2*, 2013, 25–51.

8 KONVERZAČNÍ MAXIMY A TEORIE ZDVOŘILOSTI

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Ke kultuře řeči patří nejen správná výslovnost, ale i znalost výstavby projevu a strategie komunikování, tzn. že důležitou součástí kultury řeči je i to, jak se při komunikování chovat. V předešlé kapitole jsme popsali dialog a při dialogu je potřeba dodržovat určité zásady, aby dialog mohl probíhat a aby byl komunikačně úspěšný. Obecně je potřeba dodržovat také zásady zdvořilosti, jež v rámci komunikace podporují její úspěšný průběh.

Následující výklad se proto soustředí na ozřejmění tzv. konverzačních maxim a teorie zdvořilosti.

Kapitola představí studentům jednotlivé druhy tzv. konverzačních maxim, jejichž dodržování předurčuje naši komunikaci k tomu, aby byla kooperativní, a tedy úspěšná. Je však zřejmé, že jde o představu víceméně idealistickou, protože komunikace je jev velmi složitý a uplatňuje se při ní řada okolností, a tak naopak porušení některých z konverzačních maxim může být v určitých situacích přijatelnější než jejich dodržování. Ke kooperačnímu principu patří také tzv. princip zdvořilosti.

CÍLE KAPITOLY

- Ukázat jednotlivé druhy tzv. konverzačních maxim.
- Představit souvislost mezi tzv. konverzačními maximy a teorií zdvořilosti.
- Ukázat význam teorie zdvořilosti.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Kooperace, dialog, konverzační maximy, princip zdvořilosti.

8.1 Kooperační princip a konverzační maximy

Konverzační maximy „odrážejí jednotlivé zákonitosti smysluplné komunikace“ (Hirschová 2013: 193).

Nejde o preskriptivní normy, nejde o „pravidla“, ale o to, aby si komunikující uvědomoval, jakým způsobem, dodržováním, ev. i nedodržováním čeho, může být jeho komunikace úspěšná, resp. pro daný účel efektivní. Jsou to spíše interpretační „klíče“, „vzájemná očekávání“, s nimiž vstupujeme do komunikace. Jsou předpokladem spolupráce v komunikaci.

Porušování kooperačního principu je využíváno v důsledku manipulace, za účelem vyvolání konfliktů, vzniká při nedorozumění, ale na druhé straně se děje v důsledku zachování zdvořilosti, kdy např. porušujeme maximy kvality, ale i kvantity atd. (viz níže).

1. maxima kvantity

a) „*tvůj příspěvek k rozhovoru má být natolik informativní, jak je nutné pro daný rozhovor*“;

b) „*neposkytuj víc informací, než je vyžadováno*“.

- tuto maximu porušujeme např. výrazně u fatické komunikace, zdvořilostních hovorech o počasí, zdraví atd.

2. maxima kvality

a) „*neříkej nic, o čem víš, že to není pravda*“, tzn. „*nelži*“,

b) „*neříkej nic, pro co nemáš dostatek důkazů*“.

Otázka: *Kdy má teta narozeniny?*

Odpověď: *V dubnu.*

- porušena je m. kvantity (říkáme méně, než je třeba), umožní nám to ovšem dodržet maximu kvality.

3. **maxima relevance** – tzn. „*bud' relevantní*“ (mluv k věci); „*řekni, co je v daném momentě dialogu relevantní*“, tj. důležité, vhodné vzhledem k tématu, účastníkům, momentální situaci.

Otázka: *Máš zítra čas?*

Odpověď: *Zítra je přece čtvrtek.*

Otázka: *Jak ti to chutnalo?*

Odpověď: *Příprava toho jídla musela dát hodně práce.*

- porušena je m. relevance, kvantity, ale v důsledku zdvořilosti (druhý příklad) a v důsledku společných zkušeností, znalosti kontextu.

4. maxima způsobu

mluv jasně, a zejména:

- a) vyhni se nejasnosti vyjádření,
- b) vyhni se dvojznačností,
- c) vyhni se (zbytečné) mnohomluvností,
- d) uspořádej svou promluvu.

Tzn. „vyjadřuj se jasně, srozumitelně, přesně, jednoznačně, nikoliv dvojsmyslně“.

Otázka: *Kolik je hodin?*

Odpověď: *Právě začaly zprávy.*

- porušena je maxima relevance a kvantity, ale i způsobu.

Shrnující příklady:

I. A *Jak se má Karel v tom novém místě? On je teď v té nové bance, že?*

B *No, ještě nezavřeli ani jeho, ani banku.*

II. A *Ten Novák si vymalování nechal pořádně zaplatit.*

B *To víš, kšeft je kšeft.*

- porušena m. kvantity a relevance.

III. A *Kdy má doc. Bednaříková konzultační hodiny?*

B *V pondělí a ve čtvrtek, ale tento týden tady není. Je nemocná.*

- porušena m. kvantity, ale je v souladu s kooperačním principem a s principem zdvořilosti, resp. sdělení je jím indikováno.

8.2 Tzv. princip zdvořilosti

Je to princip, jež vlastně doplňuje princip kooperační. Vysvětluje, proč lidé nedodržují vždy konverzační maximy, proč komunikují nepřímo. „V určitých situacích nabývá zdvořilostní princip větší důležitosti než přímočará kooperace, zejména tehdy, je-li nutné vyjádřit skutečnosti obecně hodnocené záporně nebo nepříznivě pro adresáta.“ (Hirschová 2013: 211).

Více o principu zdvořilosti viz Studijní opora Teorie komunikace.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Posuďte výměnu replik z hlediska porušení konverzačních maxim, zdůvodněte toto porušení z hlediska zdvořilosti:

A: Odpoledne přijdou na kávu Novákoví.

B: No, Janu rád uvidím.

(Zdroj: Hirschová 2013: 211)

SHRNUTÍ KAPITOLY

Úkolem kapitoly bylo upozornit studentky a studenty na to, že kultura řeči znamená i určitou kulturu chování v komunikaci. Komunikaci určují strategie, které umožňují minimalizovat námahu komunikujících vloženou do hovoru a maximalizovat jejich „zisk“ v komunikaci. K tomu je tedy nutné znát zásady, které předurčují kooperaci v hovoru a které umožňují využívání určitých strategií a komunikačních „manévrů“, jež přispívají k efektivitě komunikace. Jedná se v první řadě o konverzační maximy a také určité zásady tzv. principu zdvořilosti.

ZDROJE

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum 2013.

VYMĚTAL, Jan. *Průvodce úspěšnou komunikací: efektivní komunikace v praxi*. Praha: Grada Publishing 2008.

9 ŘEČOVÁ ETIKETA

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje s pojmem řečová etiketa a jejím vztahem ke komunikaci efektivní, úspěšné.

CÍLE KAPITOLY

- Seznámit studentky a studenty s obsahem pojmu řečová etiketa.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Komunikace, řečová etiketa, společenské chování.

Řečová etiketa se uplatňuje při oslovení, pozdravech, poděkování, pozváních, gratulacích atd., na druhé straně také při výtkách a stížnostech aj. (Saicová Římalová 2016: 32). Cílem řečové etikety je udržovat zdvořilou interakci pomocí repertoáru ustálených formulací. Každý jazyk má k dispozici řadu konvencionalizovaných obrátů, jimiž komunikující udržuje konvenční, zdvořilý, „předepsaný“ kontakt s jinými komunikačními partnery a jimiž dává najevo znalost konvenčního komunikačního jednání. Jde o modely, které jsou součástí sociální symboliky a které jsou významově vyprázdněné, tedy nesdělují nic nového (tamtéž).

Řečová etiketa je soubor forem a prostředků, které je možné použít jako zdvořilé v určitých komunikačních situacích. Popis těchto prostředků není součástí jen lingvistické literatury, ale ponaučení tohoto druhu najdeme např. v příručkách obchodní korespondence, společenského chování, kde však převládá spíše popis způsobu chování v daných situacích (např. jsou popsány způsoby oblékání atd.).

Je-li řeč o jazykových formulacích, řečová etiketa je popsána v podobě lexikálních prostředků a různých forem výpovědí, které se vztahují k určitým komunikačním situacím.

Uveďme příklad různého stupně zdvořilosti při vyjádření žádosti a formy tohoto vyjádření:

- a) nezdvořilé jsou přímé formulace (s užitím imperativu, event. oznamovací věty – *Odvez mě domů. Odvezeš mě domů. Chci, abys mě odvezl domů. Ty bys mě mohl odvézt domů.*) – viz 1. přímé jednání
- b) zdvořilejší jsou otázky, které poskytují adresátovi větší možnost volby, tj. i možnost odmítnutí: *Odvezeš mě domů? Můžeš mě odvézt domů?*
- c) možnost volby zvyšují formulace hypotetické: *Odvezl bys mě domů? Mohl bys mě odvézt domů?*
- d) zdvořilost se stupňuje užitím záporu: *Nemohl bys mě odvézt domů? Nevadilo by ti, kdybys mě odvezl domů?*
- e) plus *prosím, laskavě*

ZDROJE

BAREŠOVÁ, Ivona. *Politeness Strategies in Cross-cultural Perspective: Study of American and Japanese Employment Rejection Letters*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008.

BOURDIEU, Pierre. *Co se chce říct mluvením. Ekonomie jazykové směny*. Praha: Karolinum 2014.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum 2013

CHEJNOVÁ, Pavla. *Zdvořilostní strategie*. Praha: Pedagogická fakulta UK, 2012.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. *Pragmatika: Studijní příručka*. Praha: Karolinum 2016.

SMEJKAL, Vladimír, SCHELOVÁ BACHRACHOVÁ, Hana. *Velký lexikon společenského chování*. 2., rozš. vyd. Praha: Grada, 2011.

SMEJKAL, Vladimír. *Lexikon společenského chování*. Praha: Grada, 1993.

ŠVEHLOVÁ, Milena. Zdvořilost a řečová etiketa. Univerzálie řečové interakce. In *Filologické studie XIX*. Praha: Karolinum 1994 (uspořádali R. Brabcová a O. Mališ), s. 39–61.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Řečová etiketa je součástí komunikačního chování. Představuje soubor lexikálních prostředků a výpovědních forem vztahujících se k jednotlivým komunikačním aktům, např. pozdrav, oslovení atd. V rámci jednotlivých kulturních společenství mohou existovat jisté rozdíly jak v jazykovém vyjadřování, tak i ve způsobech chování obecně. V současné chvíli – co se týče řečové etikety – jsou zpracovány v BP a DP např. rozdíly v jazykových prostředcích české a ruské řečové etikety, jsou známy rozdíly např. v evropském nebo americkém a asijském stylu společenského a řečového chování atd.

10 NEVERBÁLNÍ PROSTŘEDKY KOMUNIKÁTU A KULTURA PÍSEMNÉHO PROJEVU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje s neverbálními prostředky, které doprovázejí mluvený projev, zároveň ukazuje některé jevy, které souvisejí s kulturou psaného projevu.

CÍLE KAPITOLY

- Seznámit studentky/studenty s pojmem neverbální prostředky.
- Objasnit jednotlivé prvky neverbálního vyjadřování a jejich funkci při realizaci komunikátu.
- Uvést příklady grafických jevů, v nichž se chybí při realizaci psaného textu.
- Upozornit na dodržování norem formální úpravy některých typů psaných textů.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Neverbální prostředky, kultura projevu, mimika, gestika, plastika těla, posturika, proxemika, odborný text, administrativní text, zkratky, značka, symbol.

Neverbální prostředky doprovázejí mluvený i psaný projev. Mohou jej nahrazovat, mohou komunikaci zdvojit. Celkové chování člověka i úprava jeho písemností jsou důležitou součástí komplexně pojímané kultury řeči v smyslu užití/užívání jazyka, komunikačních prostředků.

K neverbálním prostředkům patří prostředky grafické, jako je velikost a barva písma, prostorová organizace komunikátu, ale zařadíme sem i celkovou „kulturu“ úpravy písemností. Mluvený projev doprovází mimika, gestika a plastika těla. Důležitá je také posturika, tedy otázka držení těla a využívání jeho různých poloh, a proxemika, jež se podílí na komunikaci prostřednictvím vzdáleností mezi komunikanty. Do této oblasti spadá i pojem haptika, což znamená kontakt hmatem, dotykem.

Zaměříme se nejdříve na neverbální prostředky, které doprovázejí mluvený text. Poté ty, které se týkají psaného textu.

10.1 Neverbální prostředky doprovázející mluvený komunikát

10.1.1 MIMIKA

Mimika obličej je nejbližší slovnímu vyjadřování (Mistrík 1985: 244). Existuje mimika spontánní, např. při artikulaci, a mimika umělá, záměrná. Jako prostředky mimiky se využívají všechny části obličej, nejméně však podléhá mimice nos. Mimika odráží emoce – štěstí, překvapení, strach, hněv, smutek, odpor, opovržení, zájem (někdy + úžas, rozhodnost). Pomocí nácviku lze skrýt (poker face), nebo naopak zdůraznit mimické pohyby obličej, tedy i emoce. Odlišné jsou kulturní zvyklosti, platí také obecně formulované tvrzení, že čím je obličej z hlediska mimiky výraznější, tím je projev považován za intimnější, a naopak. Při oficiálních projevech by měla být mimika umírněnější, nevýrazná, např. to kdysi platilo pro moderátory zpravodajství v televizi. Záleží však na funkci projevu a způsobech přesvědčování. I při veřejných projevech, které mají zaujmout, je výrazná mimika i gestikulace.

Nejdůležitější je zrakový kontakt prostřednictvím **očí** (záleží ale opět na kulturních zvyklostech). Důležitou roli hrají také **ústa**. Jsou schopny vyjadřovat zarputilost, vzdor, vztek, ale také skrze jejich pohyby smích radost atd. (Smích ovšem může být projevem maskování, např. při nejistotě). **Čelo** pomocí vrásek zdůrazňuje smutek, starost, zlost.

10.1.2 GESTA

Gesta se podílejí na interpretaci mluveného projevu. Někteří tvrdí, že pomocí ruky a paže je možné vytvořit až 700 tisíc komunikačních znaků (tamtéž: 246). Gesto může představovat samostatnou výpověď, jindy verbální výpověď doprovází, doplňuje významy slov, nebo dubluje výpověď.

Gesta dělíme na:

- A) rytmická – podporují rytmus řeči. Poměrně pravidelně souzní se segmenty výpovědi. Můžeme si toho všimnout například při telefonování, při přednáškách u přednášejícího atd.;
- B) ikonická – ikonické gesto zobrazuje, imituje, „kreslí“ určitou věc nebo vlastnost. Někdy se používá současně se slovem, jindy je toto gesto samostatné. Například nakreslíme-li oběma rukama kruh, abychom naznačili kouli, nebo naznačíme-li pohyby rukou tvar nějakého předmětu atd.;

- C) symbolická – oproti předcházejícímu je symbolické gesto abstraktní. Vyjadřuje se jím určitý obsah. Jsou to gesta, která vystupují často samostatně. Například gesto vyjadřující „ano“ způsobem kývnutí hlavou. Na arbitrárnost symbolů, symbolických gest ukazuje mimo jiné známý rozdíl právě u tohoto gesta: Češi „ano“ vyjadřují kývnutím hlavou na vertikální ose, Bulhaři na ose horizontální (vypadá to jako české „ne“). Symbolická gesta nemají všeobecnou platnost, platí v určitých podmínkách, kontextech, mohou se kulturně lišit, na druhé straně jsou to gesta v rámci určitého společenství konvenční a záměrná.

Po vzoru prací D. Morrise vznikají pro různá kulturní prostředí atlasy/slovníky sémantických gest (

Kaderka 2017). Pro české prostředí je to slovník Zdeňka Kleina. Za **symbolická gesta, nebo také sémantická gesta**, platná v českém kulturním prostředí, jsou považována ta, u kterých se více než polovina českých respondentů shodne na téže interpretaci. Mezi nimi Klein uvádí např. mávání na pozdrav, ťukání na čelo, děláním dlouhého nosu atd. (srov. Kaderka 2017).

Gesta také dělíme na:

- **ilustrátor** – podporuje/zintenzivňuje verbální sdělení; např. ukázání vlevo, vpravo;
- **adaptér** – uspokojuje vlastní potřebu – škrabání, odhrnování vlasů atd.;
- **regulátor** – monitoruje a kontroluje komunikaci, např. výzva ke komunikaci prostřednictvím vybídnutí rukou atd.

10.1.3 PLASTIKA A POSTURA TĚLA

Plastika neboli pohyb těla je jedním z výrazných projevů při komunikaci. Jde o to, jak mluvčí stojí, jaký má postoj, držení těla, jak chodí, jakým způsobem a s jakými projevy se přemísťuje z místa na místo. Zahrnujeme zde i posturu těla při příchodu a odchodu z místnosti nebo místa.

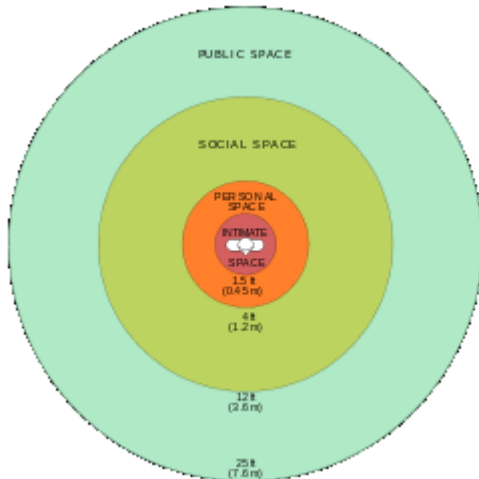
10.1.4 PROXEMIKA

Pojmem proxemika se rozumí vzdálenost mluvčího a adresáta, jde o mimoslovní sdělování způsobem přibližování se a oddalování se druhé osobě. Autorem tohoto pojmu je Edward T. Hall (1959). Hall ji nazval „mlčící řečí“ (*silent language*) (viz Mistrík 1985: 249–250).

Čtyři základní zóny vzdálenosti mezi komunikujícími jsou (viz také obr. níže):

- intimní zóna - vzdálenost komunikujících je do 60 cm;

- osobní zóna - vzdálenost komunikujících je od 60 cm do 1,2 m;
- společenská zóna - vzdálenost komunikujících je od 1,2 m do 2 m (až 3,6 m);
- veřejná zóna - vzdálenost komunikujících je od 3,6 m do 7,6 m (i více).

Obr. Diagram proxemických zón od Edwarda T. Halla z r. 1966. Zdroj: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Proxemika> (staženo 9. 4. 2018).

Vzdálenost mezi lidmi je určována mnoha faktory subjektivní i objektivní povahy. Je to osobní založení člověka, zejména jeho temperament, je to druh komunikace, veřejná nebo soukromá atd. Čím je vzdálenost mezi komunikujícími menší, projev je důvěrnější, intimnější, a naopak čím je vzdálenost větší, tím je více signalizována veřejnost, oficiálnost projevu. Může však dojít z různých důvodů k rozporu mezi vzdáleností komunikujících a obsahem komunikátu.

Proxemika hraje roli v řečnictví, ve škole atd. Důležitá je nejen vzdálenost mezi komunikujícími na horizontální ose, ale i ose vertikální (mluvíme o vertikální proxemice). Na některých školách vidíme ještě dnes stupínek pro katedru vyučujícího a důležitým elementem při veřejných projevech je pódium.

Někdy můžeme pozorovat tzv. proxemický tanec (Křivohlavý 1988: 50). Jde o snahu komunikujících vyrovnat vzdálenost mezi sebou. Je to jev, který se projevuje oddalováním a přibližováním se zúčastněných osob (může tak připomínat pohyb boxerů v ringu). K tomuto jevu dochází zejména tehdy, když se setkají osoby s rozdílnými představami o svých osobních zónách. „Obvykle bývá tento proxemický konflikt řešen určitým kompromisem (...)“ (tamtéž), tzn. vyrovnáním vzdálenosti tak, aby vyhovovala oběma komunikujícím.

10.1.5 HAPTIKA

Haptika je kontakt hmatem, dotekem. Jedná se o podání ruky, nabídnutí rámě nebo poplácání po ramenu aj. Je to jeden z důležitých kanálů neverbální komunikace.

Komunikace doteky neboli **taktilní** komunikace se velkou měrou podílí na sociální interakci. Prostřednictvím doteků projevujeme přátelství (např. pohlazení, objetí), nebo naopak nepřátelství (např. pohlavek, facka), můžeme jimi vytvářet pouze kontakt atd.

Zájem se soustřeďuje především na způsob(y) **podání ruky**. Je to prostředek kontaktu a v určitých společenstvích **pozdravu**. Je to rovněž prostředek, jímž dáváme najevo uzavření smlouvy nebo jímž provádíme akt gratulace. Obecně se soudí, že akt podání ruky je výrazem projevu přátelství, resp. našich přátelských úmyslů, tzn. dáváme jím najevo, že „souhlasíme“, „stvrzujeme“ aj. V této souvislosti se připomíná, že jde o zkrácený rituál, jímž „říkáme“, že v ruce nemáme zbraň.

Důležitou roli při tomto způsobu komunikace hrají kulturní zvyklosti. Platí to i o způsobech podání ruky. V evropském prostředí rovněž existují pravidla podávání ruky, je „předepsaná“ vzdálenost, na jakou by mělo být podání ruky uskutečňováno (je to na „délku předloktí“, přibližně 60 cm).

Existuje i etiketa podání ruky, která popisuje, kdo podává ruku nejdříve: nadřízený podřízenému, starší mladšímu, žena muži atd.

Sdělení vytvářené bezprostředním tělesným kontaktem lze také rozdělit do následujících pěti skupin (Jones & Yarbrough: 1985):

- rituální (sociální/kulturní) – podání ruky, nabídnutí rámě, úklony atd.;
- funkční – např. smetení smítka;
- přátelské – např. vyjádření vřelosti, srdečnosti;
- intimní – projev emocí;
- sexuální.

10.1.6 DVOJITÁ VAZBA

Nesoulad verbální a neverbální složky je reprezentován pojmem „**dvojitá vazba**“ (double-bind). Je to termín, se kterým se původně setkáváme při diagnostikování psychicky nemocných (např. u schizofreniků). Dnes je běžně součástí výkladů o komunikaci a znamená takový jev v komunikaci, kdy např. matka na úřadě napomíná dítě, aby bylo zticha. Přitom mluví tiše, ale v obličejí je brunátná a gesta jsou rovněž dynamická a negativní (např. hrozí).

10.2 Kultura písemného projevu

Jak už bylo řečeno, k neverbálním prostředkům psaného textu patří velikost a barva písma, typ písma, prostorové uspořádání stránky, komunikátu. Z našeho pohledu ke kultuře písemného projevu obecně patří i dodržování předepsaných forem textů, správnost psaní grafických značek, přestože jsou to záležitosti, které primárně spadají do stylistiky a do pravopisu; např. psaní značek a symbolů je součástí pravopisných pravidel.

V této části výkladu se nebudeme zabývat tradičním pojetím neverbálních prostředků doprovázejících psaný text (o tom např. stále aktuální popis těchto prostředků v Mistríkovi; Mistrík 1985: 233–250), ale zaměříme se na některé skutečnosti, které kultuře písemného projevu nesvědčí. Tím je nedodržování předepsaných forem textů, fontů písma a nesprávnost psaní grafických značek.

Dodržování určitých zásad úpravy písemností, dodržování norem pro psaní jednotlivých druhů textů a znalost psaní grafických značek, ev. symbolů, je odrazem nejen znalosti, ale také výrazem zodpovědného přístupu autora k textu. Na základě těchto skutečností si proto často příjemce vytváří celkový obraz o autorovi daného komunikátu. Jsou-li písemnosti po stránce grafické správnosti „odbyté“ nebo je patrná autorova neznalost, celkový dojem, který si vytváří příjemce o autorovi, a působení komunikátu mohou tyto okolnosti značně snižovat.

Důležitá pro správnou kulturu psaných písemností je samozřejmě znalost pravopisu, gramatiky i stylistiky, oporu pro psaní písemností poskytují i důležité příručky:

1. Internetová jazyková příručka ÚJČ má jeden ze svých oddílů pojmenovaný „Dopisy a grafická úprava písemností“; důležitým oddílem je i část nazvaná „Zkratky, značky, čísla a číslovky“.

2. KRAUS, Jiří, HOFFMANNOVÁ, Jana. *Písemnosti v našem životě*. Praha: Fortuna Print 2010.

3. KULDOVÁ, Olga, FLEISCHMANNOVÁ, Emílie. *Jak psát obchodní dopisy a jiné písemnosti*. Praha: Fortuna Libri 2000.

4. SLEJŠKOVÁ, Lucie. *Čeština za pracovním stolem. Praktické lekce z úřední korespondence*. Praha: Grada 2014.

Velmi užitečnou příručkou je také publikace:

5. BOZDĚCHOVÁ, Ivana. *Korespondence v češtině. Příručka pro cizince*. Praha: Karolinum 2015. Dostupné on-line.

Psaní oficiálních dopisů a kultury psaní mailů se budeme věnovat blíže v poslední kapitole (13. kapitola). V následující části výkladu se podívejme na některé jevy správného psaní zkratk, značek a symbolů aj. Výběrově budeme uvádět ty, u nichž zaznamenáváme chyby často a opakovaně a se kterými jsme se setkali v poslední době. Nejde o systematický výklad o těchto jevech, ale spíše o uvedení příkladového materiálu, který má upozornit na to, že je potřeba těmto jevům věnovat pozornost.

Jde o jevy, jež se značným způsobem podílejí i na vizuální podobě celkového prostoru určité plochy. Ukazují na ne/poučenost autora o daných jevech a zodpovědnost autora k předkládanému textu.

V Pravidlech českého pravopisu najdeme poučení o psaní grafických zkratk, jako jsou např. tyto: *mil.*, *mld.*, *s. r. o.*, *tzn.*, *fa* atd. I psaní zkratk má svoje pravidla, tzn. že je nemůžeme psát libovolně.

- *p.* = pan, paní Novák, Nováková, ale *pí* Nováková

Chybuje se v tzv. kontrakčních (stažených) zkratkách, které se tvoří z prvního a posledního písmena, výjimečně z poslední slabiky zkracovaného slova; tečku zde nepíšeme.

a) *pí* Nováková, *pí* uč. Nováková;

b) *fa* UNILEV.

Stejně jako existují varianty fonetické a morfologické, existuje mnohdy i několikrát možnost psaní zkratk, nikoliv však možnost libovolná:

- č. p. (i čp.) = číslo popisné
- v. r. = vlastní rukou
- v z., (i vz) = v zastoupení
- t. č. (i tč.) = toho času

Za zkratku je mylně považováno slovo **viz**, které je však tvarem rozkazovacího způsobu od slovesa *vidět*. Nestojí-li *viz* na konci věty, tečka se za ním nepíše.

Zkratka vzniká i zkrácením několika slov: Premiéra byla včera, tzn. 24. 11.

Důležitá je znalost psaní číslic a správné používání grafických znamének, např. pomlčky, spojovníku atd. Rozsah mezi jednotlivými číslicemi je uveden pomlčkou (nikoliv spojovníkem), mezi pomlčkou a číslicemi není mezera:

- 2000–2009
- 30.–40. léta
- s. 20–50
- teplota 12–15 °C nebo 12 až 15 stupňů Celsia

Uvádění rozpětí času má také svoje pravidla:

- od 5 do 8 h

Stejně jako psaní značek:

- 8km = 8kilometrový, osmikilometrový, 20% = 20procentní, dvacetiprocentní, 12° = 12stupňový, dvanáctistupňový.
- 8 km, 20 %, 12°C

Chybné jsou zápisy *8-mi-kilometrový, *8mikilometrový, *12-ti-procentní, *12tiprocentní apod.; *od 5-ti do 8-mi h ani *od 5ti do 8mi h.

Správně musíme psát datum; jednotlivé položky data psaného číslicemi se uvádějí tak, že je mezi nimi mezera:

- 28. října 1918; 28. 10. 1918

Chybně je *1.2.2007, *8.10.2008, *21.6.2009

ČSN 01 6910 připouští v obchodní a úřední korespondenci tzv. dvoumístný způsob vzestupného psaní data, např. *01.02.2007, 08.10.2008, 21.06.2009* či *31.12.2012* (v tom případě doplňujeme před jednociferné kalendářní dny a měsíce nulu, aby byly dvoumístné, a vypouštíme mezery mezi dny, měsíci a roky). Viz IJP.

Chybně je *01. 02. 2007, *08. 10. 2008, *21. 06. 2009

Svá pravidla má i psaní peněžních částek:

- 100 Kč = sto korun českých
- 2 000 000 Kč = dva miliony korun českých

Skupiny tří číslic lze v **textech administrativní povahy** oddělovat místo mezery tečkou, např. *cena pozemku je 2 000 000 Kč* (lze i *2.000.000 Kč*), *poplatky se zvýšily o 1 805,50 Kč* (lze i *1.805,50 Kč*), ale jen v administrativních textech, ne běžných.

V běžném textu je u celých čísel uvádění pomlčky po desetinné čárce nadbytečné a nevhodné. Místo *Kč 500,–* či *500,– Kč* píšeme *500 Kč*.

Problémy se objevují při členění číslic:

Číslice členíme do skupin o třech číslicích: *6 378 km; 30 000 let; 2 500 000 obyvatel;*

PČP umožňují psát čtyřciferná čísla bez mezery (*4256 km, 2000 slov*).

Národní účastnická telefonní a faxová čísla se obvykle člení do trojčíslí, např. *251 762 324; 602 234 123*.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Posuďte grafické prvky v daném komunikátu – na etiketě výrobku – a opravte:

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Vysledujte postup vzdělání pana Nováka a paní Vránové a udělení titulů, ověřte psaní zkratk titulů:

- *Mgr. Ing. Jan Novák; Ing. Mgr. Jan Novák*
- *JUDr. Ing. Jan Novák, Ph.D.*
- *doc. JUDr. Ing. Jan Novák, Ph.D.*
- *prof. JUDr. Ing. Jan Novák, Ph.D.*
- *prof. JUDr. Ing. **Jan Novák, Ph.D.**, dr. h. c.*
- *genmjr. prof. JUDr. Ing. Jan Novák, Ph.D., dr. h. c.*
- *pplk. Mgr. Gabriela Vránová, Ph.D.*
- *pplk. JUDr. Gabriela Vránová, Ph.D.*
- *Mgr. Gabriela Vránová*
- *PhDr. Gabriela Vránová*

- PhDr. Gabriela Vránová, Ph.D.

Grafická stránka je důležitá u komunikátů, které mají předepsanou formu. Jedná se o komunikáty administrativní povahy, ale také komunikáty patřící do sféry odborné. Pro studenta je důležitá znalost formální stránky např. diplomových a bakalářských prací, ale o i útvarů menších, jako je seminární práce, referát atd.

Zde se setkáváme s jistou individuální tvořivostí nebo neznalostí norem pro psaní odborného textu. Přitom odborná písemná práce (např. DP) má mít neutrální podobu grafické úpravy proto, že je soustředěna zejména na obsah. Hierarchické uspořádání tématu podporuje desetinné třídění, které rozděluje text na kapitoly, podkapitoly a oddíly. Nižší složku prostorového uspořádání představuje odstavec. Normalizovaná je i jeho podoba. V současné době je možné používat dvě podoby odstavce. Základním typem je odstavec tvořený odražením od levé svislice, jeho variantou je odstavec bez tohoto odražení, ale s mezerami mezi jednotlivými odstavci. Normalizováno je i písmo (typ a velikost), barva. Například modrá barva nadpisů, se kterou se setkáváme, je nestandardní.

Standardní normovanou podobu mají i bibliografické záznamy.

Pro psaní bakalářských a diplomových prací existují na jednotlivých vysokých školách „metodické pokyny“, kterými je potřeba se řídit. Poučení najdeme i v mnoha příručkách. Nejdůležitější z nich je kniha *Jak napsat odborný text* kol. autorů (1999).

ZDROJE

ČMEJRKOVÁ, Světlá a kol.: *Jak napsat odborný text*. Praha: Leda 1999.

Internetová jazyková příručka. <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

JONES, S. E. & YARBROUGH, A. E. A natural study of the meanings of touch. *Communication monographs* 52, 1985, s. 19–56.

Petr Kaderka (2017): PRAGMATICKÉ GESTO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/PRAGMATICKÉ_GESTO (poslední přístup: 30. 4. 2018)

Petr Kaderka (2017): SYMBOLICKÉ GESTO. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: [https://www.czechency.org/slovník/SYMBOLICKÉ GESTO](https://www.czechency.org/slovník/SYMBOLICKÉ_GESTO) (poslední přístup: 12. 4. 2018)

KLEIN, Zdeněk. *Atlas sémantických gest*. Praha: HZ 1998.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Jak si navzájem lépe porozumíme: Kapitoly z psychologie sociální komunikace*. Praha: Nakladatelství Svoboda 1988.

LOTKO, Edvard. *Kapitoly ze současné rétoriky*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004.

MISTRÍK, Jozef. *Štylistika*. Bratislava: SPN 1985.

De VITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada, 2008.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Tato kapitola byla věnována neverbálním prostředkům, jež doprovázejí mluvený projev. Zároveň se studentka/student seznámili s jevy, jejichž dodržování přispívá ke kultuře psaného textu.

11 MANIPULACE VS. PŘESVĚDČOVÁNÍ

(...) je snadné někoho o něčem přesvědčit, ale těžké ho v přesvědčení udržet.

N. Machiavelli: Vladař

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Kapitola seznamuje s problematikou ovlivňování člověka v komunikaci. Vysvětluje rozdíl mezi pojmy ovlivňování, přesvědčování a manipulace. Soustřeďuje se na pojem argument a argumentace. Uvádí příklady argumentů, uvádí jejich typy a soustřeďuje se na „nekalou“ argumentaci, jež popírá/narušuje logický vztah mezi prvky argumentace a je tedy podstatou manipulativních výroků.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit pojem ovlivňování, přesvědčování a manipulace.
- Objasnit podstatný rozdíl mezi přesvědčováním a manipulací.
- Vysvětlit pojem argument a argumentace.
- Uvést typy argumentů.
- Vyjmenovat některé příklady falešné argumentace jako podstatné součásti manipulativního výroku a manipulativního chování.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Ovlivňování, přesvědčování, manipulace, argument, argumentace, chybný argument.

11.1 Přesvědčování a argumentace

Způsoby přesvědčování a argumentace v komunikaci lze chápat jako součást kultury řeči. Patří ke složkám vyšších rovin komunikace (nejníže jsme popsali fonetické vlastnosti mluvení, výslovnost) a i ony se podílejí na tom, že je náš projev kultivovaný, nebo na druhé straně nepřiměřený, nevhodný atd. Prostředky přesvědčování a manipulace mohou být využívány jak pozitivně, tak i negativně, zároveň při neznalosti určitých zásad, jak

působit na člověka a přitom kultivovaně využívat prvky manipulace a přesvědčování, mohou projev negativně ovlivnit.

V podstatě rozlišujeme dva pojmy: ovlivňování a přesvědčování. Ovlivňování chápeme jako pojem širší, jemuž je pojem přesvědčování podřazen. Ovlivňování je možné realizovat jak prostředky jazykovými, tak nejazykovými. Vedle rozumových složek se zde uplatňuje i rovina emocionální.

U přesvědčování (persvaze) jde o to, že na člověka působíme tak, že si je toho vědom, dokáže odhalit prvky přesvědčování, jsou mu zřejmé, neboť druhá strana je „nezakrývá“; jedná otevřeně. V tom je rozdíl od manipulace, při níž se snažíme na příjemce působit „skrytě“ nebo „nepřímo“.

Jedna z forem přesvědčování je **argumentace**. Argumentace se zaměřuje na racionální složku skutečnosti a výpovědí. Jde o „účelnou a racionální formu fungování jazyka v sociální interakci.“ (Karlík 2017b). Základním pojmem je argument.

Argument je prostředek zdůvodnění nějaké sporné teze (Karlík 2017a). Je to způsob jazykového jednání, jímž se mluvčí snaží převést něco sporného pomocí něčeho kolektivně platného na něco v diskurzu platné nebo kolektivně platné (to je právě *argumentatio*). Z hlediska rétoriky a klasické logiky jde o způsob **vyvozování závěrů**. Je to postup, při kterém prokazujeme pravdivost/nepravdivost nějakého tvrzení (Szymanek 2003). Tvrzení, které zdůvodňujeme je **teze**. Tvrzení, pomocí kterého zdůvodňujeme, je **argument**. **Premisa** neboli předpoklad je to, co se uvádí jako důvod pro závěr. Pracujeme přitom s logickými strukturami, jsou-li narušeny, dopouští-li se autor logických chyb, jde o argumentaci chybnou (chybné argumenty jsou lat. *falaciae*). Její užití je často vědomé, ale je i nevědomé. Pokud je vědomé, jde o způsob jednání, který je neetický, často je účelem takového jednání manipulace (viz níže). Pro porozumění argumentaci a rozpoznání chyby však potřebujeme vědět, které pravidlo pro sestavení argumentu bylo porušeno (Švandová in 1999).

Podle Lotka (2009: 132; také Szymanek 2003) rozlišujeme dva typy argumentace neboli zdůvodnění. Z hlediska odlišného cíle je to na jedné straně **dokazování** (když prokazujeme pravdivost svých tezí), na druhé straně **vyvracení** (když prosazujeme nepravdivost protivníkových tezí). Z hlediska typologie argumentů rozlišujeme argumentaci věcnou (argumentum ad rem) a nevěcnou (argumentum ad hominem) (tamtéž; také Szymanek 2003).

Typologie argumentů je různá, uvádíme jedno z dělení podle způsobu „tvoření“ argumentu (Švandová 1999: 137n):

1. logicky platné;
2. pomocí příkladů;
3. z analogie;

4. o příčině;

5. z autority.

ad 1 U logických argumentů se můžeme spolehnout, že pravda je převedena do závěru s naprostou jistotou; jsou nezávislé na zkušenosti (proto nejsou zatíženy nejistotou), v podstatě však jde o to, že závěr nepřináší žádnou informaci, která je obsažena už v premisách, je výsledkem analytičnosti a dedukce. Ne všechny logicky platné argumenty jsou však prakticky užitečné.

ad 2 Zobecňují z určitého počtu příkladů, nebo usuzují z určitého počtu příkladů na další stejného druhu. Čím méně příkladů z dané množiny uvedeme, jsou naše závěry méně jisté a pravděpodobně existuje tzv. protipříklad = protiargument. Protipříklady jsou často užívanou zbraní protivníků v debatě. Je potřeba zajistit co největší počet reprezentativních příkladů.

ad 3 Jsou také argumenty „z příkladů“, ale jen jednoho, který má společnou charakteristiku s jevem (příkladem), o kterém chceme něco dokázat. Příklad použitý pro analogii musí být relevantní. Poznáme ho podle spojky jako: *Stáří je jako podzim života* (Švehlová 144). Může být vyjádřen i metaforou.

ad 4 V argumentech o příčině usuzujeme z výskytu (korelace) jevu na příčinnou vazbu mezi nimi. Jde o hledání příčiny A nějakého jevu B.

ad 5 Jsou to argumenty, které zaručují věrohodnost závěrů citováním osoby nebo organizace v souladu s našimi tvrzeními.

Dále uveďme příklady chybných argumentů:

Argumentum ad ignorantiam (k neznalosti)

– nedoložené nařčení nebo obvinění; tvrzení působí věrohodně, pokud není ukázán opak. Počítá se však s nedostatečnou informovaností posluchačů nebo čtenářů, s neznalostí problematiky, faktů, a to často i u protivníka, který tak není schopen zaujmout obranu.

Argumentum ad auditorem

– mimologické zdůvodnění působící na city (zpravidla rétorickými otázkami)

Dovedete si představit, jak vás připoutají na elektrické křeslo, jak vám zakrývají obličej?

Ad misericordiam (k útrpnosti)

Vyžadování soucitu, dovolávání se soucitu: *Jestli mě máš rád, tak tam nepůjdeš.*

Jsem na brigádě a mám to komplikované, jestli mi nedáte ten zápočet teď, tak nevím – stejně nebudu mít čas to udělat lépe. Obrana: upozornit na to, že jsme odhalili způsob jednání a vysvětlit, že takové jednání není vhodné.

Argumentum ad baculum (důkaz holí)

– argumentace holí/klackem; řečník vyhrožuje v případě nesplnění určitých požadavků; nejde tedy ve skutečnosti o argument, který je složený z premis a závěru; jde o vyhrožování násilím

hrozby teroristických organizací, ultimatum vyhrožující válkou, vymáhání výkupného

Příkladem verbálním může být i použití *nehorázné lži*; jež vede k psychickému napadení protivníka. Jako protiútok se doporučuje upozornit na nehoráznou lež a také provést útok (analogie fyzické obrany) nehoráznou lží, kterou se protivník bude zabývat a opustí se téma útoku proti vám.

Argumentum ad vanitatem

– apeluje na samolibost, pochlebování, sdílení názorů, přesvědčuje o inteligenci posluchače/ů;

Jsem přesvědčen, že se připojíte k nám – jste vzdělání a vnímaví lidé.

Lidem, jako jste vy, nesobeckým a vnímavým, je snad jasné, že (...).

Argumentum ad hominem (individuální apel); je to opak argumentu ad rem (k věci).

– jde o slovní útok na osobu; vyvracení argumentů nějaké osoby tak, že protivník je urážen a zesměšňován, není to argument v pravém slova smyslu, jde o vyvolání psychologického vlivu; nejčastější nekonstruktivní trik diskuse; osobní útok; výtky typu „neexpert“ atd.

Pan X dokazuje, že (...), ale není schopen podat žádná data, neví nic o (...), neslyšel také nic o (...)

Argumentum ad populum

– demagogický způsob k zavděčení lidu, získání davu; působení na skupinové instinkty (hrdost, egoismus); sféra politické agitace;

prezentace sebe sama jako obvyčejného člověka; prezentace obtíží jako výsledku působení protivníka; odvolávání se na pocity hrdosti spojené s povoláním (např. „profese horníků je hodna nejvyšší úcty“); bydliště, národnosti; namlouvání davu, že trvání na požadavcích je čestné, vysoce morální (např. „nikdy se nevzdáme“; „budeme za naši věc bojovat až do úplného vítězství“); atd.

Argumentum ad verecundiam

– vyzdvihování zdánlivé autority, zpochybňování autority skutečné. Zneužívá důvěry posluchačů, jejich ostýchavosti/nemožnosti vyslovit pochybnosti.

U věcné argumentace:

- **Argumentujeme fakty, skutečnou autoritou (uvádíme citáty autorit, používáme výroky „i Václav Havel tvrdil, se domníval, že...), obecně přijímaným tvrzením, konkrétním relevantním příkladem ...**

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Posuďte, o jaký druh argumentu jde:

A

1. Tak velké výdaje na zbrojení povedou k ekonomickému oslabení státu. Rovněž prezident Klaus se domnívá, že obrovské náklady na zbrojení jsou příznakem politické nestability a mohou oddálit konec recese.
2. Michael Arison je nepochybný talent, ale příliš se nevěnuje tomu, co by jeho talent rozvíjelo. Nedávno jsem četl memoáry Paderewského a podle něj se na kariéře podílí 5% štěstí, 5% talentu, 90% práce.
3. Je to složitý problém, ale vědci se domnívají, že ...
4. Myslíte, že morálka absolutně a bezpodmínečně zavazuje? Ne. Einstein už dávno dokázal, že všechno je relativní.

B

1. Heidegger jasně píše, že „bytí je uzavřeno v pochopení bytí, které jako pochopení patří do skutečné existence“, tedy současná filozofie se jednoznačně zřiká toho způsobu myšlení, který námi zmítá dnes. Ostatně nejen náš současník Sartre, ale určitě i Kant nebo Nietzsche by nesouhlasili s dnešním způsobem vidění světa.
2. Pokud jde o problém rovnoprávnosti žen, omezím se na ocitování názoru Napoleona Bonaparta, jedné z největších postav historie. Řekl: „Zacházíme se ženami příliš dobře a všechno jsme tím pokazili. Byl to omyl, že jsme je pozvedli na naši úroveň. Ony žádají rovnost! Čistě šílenství!“

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

1. Seznamte se s publikací SELUCKÝ, Oldřich. *Logika pro střední školy*, 1995, a uveďte některé příklady argumentace.
2. V publikaci JELÍNEK, Milan, ŠVANDOVÁ, Blažena (eds.). *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, 1999, se seznamte na stránkách 168 až 177 s typy falešných argumentů. Popište některý z nich.
3. V téže publikaci se seznamte s rozbořem na s. 177 až 182.

11.2 Manipulace

Je to pojem sociální psychologie a sociologie a označuje snahu o působení na myšlení a chování druhé osoby či více osob. Manipulativní jednání znamená skrývat záměry manipulátora, kontrolovat komunikaci vhodným výběrem slov a výpovědí (vzhledem k manipulaci). V lingvistice nepatří tento pojem k základním termínům, objevuje se zde „druhotně“ v souvislosti s výzkumem textu a komunikace (např. v rámci kritické analýzy diskurzu, výzkumu komunikačních strategií atd.).

Na manipulativním jednání je negativně hodnoceno to, že příjemce je jednáním, které má být skryté, vlastně „podváděn“. Manipulativního jednání se však dopouštíme i v běžném životě, aniž si to možná uvědomujeme sami, pokud chceme někoho přimět k určitému jednání a víme, že to není s daným protějškem snadné. Nebo – děláme to i „okaté“, ale přidáváme rozpoznávací „klíče“, jako jsou např. metakomentáře, intonace, mimika atd. (podobně jako u ironie). Manipulativní jednání tak může sloužit i kooperaci.

K manipulaci patří lži, opakování obecně, opakování nepravd, využívání pololži a polopравd, lichocení, zneužívání neznalosti, slabosti, slušnosti atd. druhých. Patří sem i zvláštní vyjadřovací prostředky, i když ty není snadné pojmenovat. Vycházíme-li však z protikladu manipulace, tedy asertivity, je možné říci, že manipulátor bude používat spíše zevšeobecnující a méně konkrétní vyjadřování, např. *všichni tam jdou, každý říká, že ...* Při asertivním jednání totiž inklinujeme spíše ke konkrétnímu vyjadřování. Manipulátor také spíše neklade otevřené otázky, nenechává prostor pro vyjádření a obhajobu názoru druhé strany. Pro manipulátora je také důležité nastolit princip vzájemnosti, podobnosti, tzv. upřímnosti, smyslu, věrohodnosti a spoluúčasti. Často než manipulátor začne naléhat vlastními argumenty, nejdříve zjistí, co ten druhý je zač, jaké má názory, proč něco říká, proč si to myslí, tzn. že manipulátor umí také naslouchat. Pokud chceme s někým navázat kontakt, hledáme podobnost: koníčky, postoje, cíle, společný původ, studia (v řadě zemí je to zvláště důležité). Využíváme to, co je nám podobné, a na tom stavíme zejména prvotní kontakt

Zásadní otázka je, jak se vůči manipulaci kultivovaně bránit. Platí vždy jedno pravidlo: při nečestném komunikativním jednání je možné se vůči němu ohradit, například tím, že výroky a chování mluvčího označíme přímo za manipulaci (je dobré tedy znát způsoby manipulace a odhalit je), manipulaci můžeme také ignorovat a nereagovat na jednání manipulátora. Můžeme také použít asertivní obranu (viz níže), analýzu výpovědi manipulátora tak, že oddělujeme pravdivé a nepravdivé informace, důležité a nedůležité atd., nebo předstírat, že manipulátorovi vlastně nerozumíme. Platí ovšem i to, že na manipulaci můžeme reagovat manipulací. Záleží ovšem na komunikačních partnerech a konkrétní komunikační situaci.

Protože manipulativních strategií je mnoho, uveďme jen některé (vycházíme zde z Velké knihy manipulativních technik, kde je více než 50 příkladů).

Manipulace se dělí na psychologické a logické.

11.2.1 PSYCHOLOGICKÉ MANIPULACE

Jsou založeny na principu zastrasování, znejistování, vyvolávání emocí, tedy psychologických efektech.

A Past zrcadlení

Důležité je navázat kontakt, např. na základě podobnosti, společné známostí věcí budovat důvěru. Jde také o dobrou znalost charakterových vlastností „protivníka“; přizpůsobení se mu: co chce slyšet a co nechce slyšet, jaké chování chce vidět a jaké nechce; „mluvení z duše“ nebo používání stejného slovníku však může být nápadné. Je možné uplatnit i neverbální prostředky – zaujetí stejného postoje, držení těla, sladění dýchání.

Obrana: Být pozorní a rozlišovat, kdo s námi jedná upřímně. Předem si protivníka prověřit, pokud nás čeká důležité vyjednávání.

B Efekt kotvení

Jde o „hození kotvy“ pro nastavení směru komunikace. Ovlivnění rozhovoru ve svůj prospěch.

- *„Vy pojištění sice máte, ale je možné je vylepšit (...).“*
- *Kam pojedeme na výlet? Pojedeme na zámek?*

Obrana: Nenechat se takovýmto jednáním zmást.

C Efekt vlastnictví

Manipulátor posiluje pocit vlastnictví – dává protivníkovi privilegia, např. změna pracovního postavení k lepšímu, nový počítač, více peněz atd. Jde o to vybudovat si závazek.

Obrana: Vyhýbat se takovýmto manipulativním závazkům.

D Hodný a zlý

- *„Kolega s vámi jednal vstřícně, ale já nebudu.“*

Po takovémto výroku máte dojem, že jednání je ohroženo, jste nakloněni přijmout nevýhodnou nabídku.

Obrana: Je potřeba ignorovat hru, soustředit se na věcnou stránku a ptát se, když vidíme rozporuplné vyjednavatele: *S kým z vás bych měl tedy jednat?*

11.2.2 MANIPULACE LOGICKÉ

Zdají se být věcné a argumentativní (tedy logické), manipulující však předstírá věcnost a argumentaci, odvolává se na obě tyto věci.

A Černo-bílý pohled na věc (argument buď – anebo)

- Ne A, tedy B; Ne B, tedy A.
- Když není možné A, je logicky možné jenom B.

Jde také o „omyl špatné alternativy“ – některá se vyhodnotí jako předem špatná.

Obrana: *Není jiná alternativa? Jak jste přišel na tyto alternativy? Jsou jediné možné?*
Předložíme **vlastní návrh, více alternativ**. Málokdy existují jen 2 varianty, černo-bílé varianty.

B Lavina precedentních případů

Je založena na principu: jestliže jsme to udělali jednou, musíme to udělat znovu.

Obrana: Není tomu tak vždy.

C Otrávená studna

Správný názor je jen ten manipulátorův, náš názor je zamítnut hned na začátku, nepřímě takto:

Formulace:

- *Rozumný člověk nebude situaci komplikovat.*
- *Jestliže je XY chytrý, nebude hlasovat pro návrh.*
- *Ten, komu záleží na spolupráci/dobrému řešení, se zasadí o tento návrh.*
- *Jste-li k sobě upřímní, musíte vědět, že (...)*
- *Rozumný člověk ví, že to není možné.*

Obrana: Ohradit se vůči tomu je velmi obtížné. Chce to přípravu a argumenty. Po manipulátorovi chceme tvrzení doložit. Tyto formulace jsou často použity i chápány jako pouhý rétorický obrat, proto se nesetkáváme ani s odezvou na ně. Je to útočná strategie, mnoho lidí cítí konflikt, a proto často ustoupí, na tato slova nereaguje. Reagovat je i těžké, protože začnete-li oponovat, zařadíte se do skupiny lidí „nerozumných“, „nechytrých“ atd.

Podobné formulace bývají i součástí „vlichocení se“, odvolávání se na skupinu lidí, která je rozumná, chytrá, do níž jste tak zahrnuti i „vy“ atd.

D Taktika tabuizace

Spočívá v eliminaci některých témat. Využívá ji autorita. Oponovat je těžké.

- *„Nebudeme mluvit o (...)“.* „Nemluvme o (...)“
- *„Nebudeme se pouštět do diskuzí o (...)“*
- *„Nebudeme na tom nic měnit“.*

Obrana: Představuje takt a šikovnost. Měli bychom zdůvodnit, proč bychom mluvit „o“ měli, vyzdvihnout jasná pozitiva toho, o čem protivník nechce mluvit (z nějakého důvodu: protože je to téma, které by jej dehonestovalo, nerozumí mu atd.)

E Taktika nepodstatného

- *Toto není důležité.* “ Nebo: Neodpovídání na otázku, nemluvení k podstatě věci.

Obrana: Trvat na tom, že důležité to je. Uvést argumenty, proč to důležité je. Případně upozornit na to, že protivník neodpovídá k věci, nebo si nevšímá podstatného.

Ano, máte pravdu/to je jedna věc, ale jaká je souvislost s naším problémem/mou otázkou, mohl byste to upřesnit?

F Přímý útok na partnera

- *argumentum ad hominem, ne ad rem*

Osobní útok znamená zpochybnění důvěryhodnosti, charakteru:

- *„Nebudeme akceptovat názory někoho, kdo krade.“*
- *„Nebudeme poslouchat někoho, kdo nemá v dané oblasti žádné zkušenosti a neumí se chovat. Račte se, mládenče, raději něčemu přiučit.“* (nezralost)

Obrana: Vrátit hovor do věcné roviny: *Nebavíme se tady o mých charakterových vlastnostech, to není předmětem diskuse, ale (...); nebavíme se o tom, jestli jsem starý, nebo mladý, to není podstata věci atd.*

ZDROJE

EDMÜLLER, Anreas, WILHELM, Thomas. *Velká kniha manipulativních technik*. Praha: Grada Publishing 2011.

FOUCAULT, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann a synové, 1994.

HORECKÝ, Ján. Argumentační text. *Kultura slova*. 1988, roč. 22, č. 6, s. 65–71.

Obsahová štruktúra argumentačného textu, *tamtéž*, s. 203–208.

Formová štruktúra argumentačného textu, č. 7, s. 225–231.

JELÍNEK, Milan, ŠVANDOVÁ, Blažena (eds.). *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: Pedagogická fakulta, Masarykova univerzita, 1999.

Petr Karlík (2017a): ARGUMENT. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ARGUMENT> (poslední přístup: 30. 8. 2018)

Petr Karlík (2017b): ARGUMENTACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ARGUMENTACE> (poslední přístup: 30. 8. 2018).

KLEIN, Ondřej. *Argumentace v komunikaci (Průzkum komunikačního pojetí argumentu)*. Praha: Univerzita Karlova 2007.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. *Pragmatika: Studijní příručka*. Praha: Karolinum 2016.

SZYMANEK, Krzysztof: *Umění argumentace. Terminologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého 2003.

PLŇAVA, Ivo. *Jak (to) spolu mluvíme*. Brno: Masarykova univerzita, 1992.

Z populárně-naučných lze využít např. knihy:

CIALDINI, Robert B. *Vliv. Síla přesvědčování a manipulace*. 2012 a další tohoto autora

GRUBER, David. *Řečnické triky*. Repronis 2012.

MIKULÁŠTÍK, Milan. *Komunikační dovednosti v praxi - 2., doplněné a přepracované vydání*. Praha: Grada Publishing a.s., 2010.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Úkolem této kapitoly bylo poukázat na rozdíly mezi pojmy ovlivňování, přesvědčování a manipulace, ukázat na podstatu argumentace a uvést konkrétní příklady falešných argumentů a manipulativních technik.

12 ASERTIVITA, ZÁSADY SPRÁVNÉHO JEDNÁNÍ A VYJEDNÁVÁNÍ

12.1 Asertivita

Asertivita je považována za důležitou komunikační dovednost, přestože nepatří primárně do oblasti lingvistiky (nejblíže má k pragmatice, zde se může dotýkat témat jako je ohrožení tváře atd. a samozřejmě využívá jazykové prostředky), ale spíše psychologie. Neexistuje ani odborná literatura, která tuto problematiku může mapovat, k dispozici je však spousta populární literatury, někdy však velmi průměrné až podprůměrné kvality (to platí často i o tématu manipulace).

Asertivita je schopnost prosadit se sebedůvěrou, bez agresivity, znamená v podstatě přímé a přiměřené vyjadřování, aniž bychom při tom porušovali práva vlastní a práva druhých. Znamená „zdravé prosazování“ sebe sama nebo „sebejisté jednání“; asertivní člověk dokáže vyjádřit svoje přání, ale i to, co si nepřeje.

Uvádí se 10 pravidel/práv asertivity:

- 1) Mít právo sám posuzovat své chování, myšlenky a emoce a nést za ně i za jejich důsledky odpovědnost
- 2) Mít právo nenabízet žádné výmluvy nebo omluvy ospravedlňující naše chování
- 3) Mít právo sám posoudit, zda a nakolik jste odpovědný za problémy druhých lidí
- 4) Mít právo změnit svůj názor
- 5) Mít právo dělat chyby a být za ně zodpovědný
- 6) Mít právo říct „já nevím“
- 7) Mít právo být nezávislý na dobré vůli ostatních
- 8) Mít právo dělat nelogická rozhodnutí
- 9) Mít právo říct „já ti nerozumím“
- 10) Mít právo říct „je mi to jedno“

Agresivní člověk popírá práva druhých, **pasivní** člověk popírá svoje vlastní nároky a práva, **asertivní** člověk dokáže uplatnit svoje práva, ale respektuje i práva ostatních.

Asertivnímu jednání slouží asertivní techniky:

- 1) Technika „poškozené gramofonové desky“ – založena na principu opakování našeho požadavku, dokud nedosáhneme svého cíle. Jako každou techniku musíme používat s rozvahou a podle dané situace. Technika poškrábané desky se hodí např. při reklamaci zboží, nebo při určitých pracovních jednáních. Neznamená však požadavek opakovat do nekonečna.
- 2) Technika „otevřených dveří“ – postup se používá tehdy, když nás někdo kritizuje; kritiku neodmítáme, určitě ne jako celek, snažíme se zamyslet, co je na kritice naší osoby a

našeho jednání pravdivé a jsme schopni na kritiku přistoupit; dokážeme dát protivníkovi za pravdu, čímž jej „vykolejíme“ z konceptu útočníka.

3) Technika „přijatelného kompromisu“ – naučí nás jak ustoupit v zájmu dohody druhé straně, aniž by se to dotklo naší sebeúcty. Zahrnuje schopnost nabídnout i přijmout kompromis.

4) Technika „negativního dotazování“ – používá se v případě kritiky, je založena na vyžadování dalších kritických informací. Takovýmto postupem nereagujeme obranou, ale otevíráme se komunikaci. Protivník si tak může uvědomit nedostatky své kritiky, může vést i k zastavení kritiky.

5) Technika „selektivního ignorování“ – je založena na tom, že nerozumný či nevhodný požadavek nebo postoj ignorujeme a přejdeme ho bez povšimnutí, jsme schopni přejít i urážky. Touto technikou se můžeme vyhnout opakované kritice protivníka.

Jde obecně o to naučit se přijímat kritiku klidně, bez agresivního protiútoků a naučit se rozlišovat, kdy se proti kritice bránit, nebo kdy kritiku v podstatě přejít.

6) Technika „odmítnutí“ a „schopnost říct ne“ – spočívá v tom, že řekneme „ne“ bez pocitu viny, pokud něco nechceme nebo s něčím nesouhlasíme.

7) Technika „požádání o laskavost“ – spočívá ve schopnosti vyjádřit své přání a říci si o to, co chceme. Také je nutné říct to jasně, bez „vytáček“.

Člověk by se neměl bát mluvit o sobě, o svých pocitech. Tím si mnohdy usnadní komunikaci s ostatními. V určitých situacích toto „sebeotevření“ pomáhá odbourat pocit strachu a úzkost při rozhovoru, které může mít druhá strana.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Seznamte se s dotazníky asertivity a zjistěte, nakolik jste asertivní.

Např. Vališová, Alena. *Asertivita v rodině a ve škole*. 1.vyd. Praha: nakl HaK, 1992.

Dotazník najdeme také v Liška, Marek. *Asertivita jako součást rozvoje k prosociálnímu chování*. Brno: Fakulta humanitních studií UTB 2007. Bakalářská práce.

12.2 Vyjednávání neboli negociace

„**Vyjednávání – negociace, smluvní jednání** – je specifická komunikace ve věcných vztazích mezi vedoucími pracovníky a podřízenými, mezi spolupracovníky v rámci jedné nebo více organizací, mezi podnikatelskými a obchodními partnery, mezi politickými stranami, mezi představiteli ve veřejné správě i mezi státními reprezentacemi v mezinárodních (nadnárodních) vztazích. Vyjednávání svého druhu funguje i mezi manželi, rodiči a dětmi, spoluobčany apod.“ (Bartošek 2002: 225)

Na jedné straně to je např. jednorázové smlouvání mezi prodávacem zboží a zájemcem o jeho koupi na tržišti, na druhé straně se vyjednávání týká „velkých věcí“ a velkých finančních částek, může být dlouhodobé a pravděpodobně takové vyjednávání nevede jeden člověk, ale vyjednávací týmy. Za negociaci se pokládají i obecnější procesy (např. tvorba zákonů).

„Vyjednávání a obchodní jednání se tedy vede, chtějí-li jeho partneři něco nabídnout nebo získat, k ovlivnění osob nebo obecného mínění a k získání informací potřebných pro rozhodování.“ (tamtéž: 226)

Příkladem tradičního vyjednávání je vyjednávání o podílu politických stran na složení a činnosti vlády. Pojem negociace se objevil v české lingvistice v souvislosti s připravovaným vstupem České republiky do Evropské unie, v té době byl termín *negociace* definován a byly potvrzeny i jeho české synonymní ekvivalenty *dojednávání*, *vyjednávání*, *jednání*. (tamtéž) Vedle toho existuje i pojem renegociace neboli *znovuprojednávání*, *opětovné jednání*.

„Předpoklady pro vyjednávání (...) jsou vzájemná snaha navzájem se pochopit a ochota podle možností se přizpůsobit. Důležité je i vědomí, že možnost dohody existuje a že k ní vede více alternativ; ty si partneři nabízejí, hodnotí a jednáním upravují.“ (tamtéž)

Důležitá je důvěra v partnera a jeho věrohodnost. Tu si daná osoba ve vztazích buduje dlouhodobě na určitém principu upřímnosti tak, že:

- 1) přiznává zřetelně, co může a co nemůže udělat (samozřejmě jsou zde i záležitosti, o kterých otevřeně nemluvíme, které nepřiznáváme);
- 2) neslibuje věci, co nemůže udělat;
- 3) vysvětluje smysl jednání, svých postojů k dané věci;
- 4) dodržuje princip koherence: kdo řekne A, musí říct i B;
- 5) dává najevo jasný žebříček hodnot – co je pro něj důležité;

- 6) přispívá názorem, aktivně se na věci podílí;
- 7) „stává na upřímném postoji“; „stojí si za svým“; nenechá se snadno kýmkoliv ovlivnit;
- 8) negativa spíš (podle okolností) nevyjadřuje přímo – používá „hadding“:
- *Není dobré, že jsi; překvapilo mě, že jsi nesplnil úkol; nemyslím si, že máš pravdu*
→ přispívá ke zmírnění konfliktu;
- 9) vyjadřuje emoce, ale ne afektovaně, např. „já nesnáším“, ale raději „není to můj vkus“, „já to nemám rád/a“ (vztáhnout k sobě, negeneralizovat, tzn. např. „to je hrozný“).

Při dodržování těchto zásad je tak člověk pro ostatní důvěryhodnější. Je-li toto vše podpořeno jednotou slov a činů, spolehlivostí, dodržováním slibů a dohod, je daný člověk na dobré cestě získat si důvěru a být úspěšný ve vyjednávání. Ne každý člověk=vyjednavatele musí mít rád, ne všem se musí a může takový člověk zavděčit, ale ostatní vědí, na čem s ním jsou. S lidmi, o nichž víme „na čem jsme“ vyjednáváme spíše, než s těmi, o nichž nic nevíme, a nejsou pro nás čitelní. **Někdy je však důležité být jen profesionální, zdvořilý a v podstatě neutrální, nikoliv však žoviální s předem připravenými floskulemi, frázemi.**

Existuje několik **vyjednávacích variant**:

- 1) poziční (neměnné) vyjednávání; může být měkké nebo tvrdé – partneři buď jsou přátelé, nebo oponenti a z těchto pozic při vyjednávání vycházejí a nemíní je měnit. Vycházejí převážně z osobních vztahů;
- 2) pružné, principiální (tzv. harvardský typ); je opakem pozičního vyjednávání, při němž to, o čem se vyjednává, není ovlivněno osobními vztahy a postoji; vyjednávání je věcné.

Vyjednávací tým:

- a) vedoucí týmu (delegace) – v průběhu vyjednávání kontroluje plnění předpokládaných cílů, sleduje jednací atmosféru a reaguje na neočekávané změny;
- b) „věcný vyjednaváč“ obeznámen s faktickou stránkou problému, znalý všech fakt (zákonů, ceníků, termínů, smluv, výrobních a dopravních kapacit aj.);
- c) „vyjednaváč-analytik“ neustále sleduje plnění očekávaných detailních vyjednávacích cílů
- d) „intuitivní vyjednaváč“ udržuje na žádoucí úrovni „vyjednávací teplotu“;

- e) tým doplňují poradci, tlumočníci, zapisovatelé, moderátoři a případně i arbitři.

„Vyjednávací tým je úspěšný jen tehdy, je-li jednotný a kompaktní. Naopak – narušit tuto jednotu či kompaktnost protistrany je jeden z taktických prvků při vyjednávání.“

Vyjednávací taktika:

Pro vyjednávací taktiky je důležitý první i závěrečný dojem: „První tah a první dojem vedou i k získání autority, případně i převahy nad partnerem.“

Taktické prvky vyjednávací komunikace se dělí na: informační, povzbuzovací a odrazovací.

- a) Informační taktika otevřeně klade nabídky i požadavky, označuje ochotu diskutovat o jedné otázkách a zákaz (neochotu, nezájem) jednat o jiných;
- b) Povzbuzovací taktika např. nejdříve označí žádoucí závěr a vede (povzbuzuje) účastníky k tomu, aby jej dodrželi. Neřešitelné problémy se rozčleňují na dílčí. Patří sem i změna tématu, výměna členů týmu, změna místa, pokud to prospěje vyjednávací situaci a atmosféře. Ústupek jedné strany ve vhodné věci zavazuje k ústupkům druhou stranu. Mluví se o tzv. recipročním altruizmu.
- c) Odrazovací taktiky jsou založeny např. na výhrůžkách typu *ber, nebo běž, ztížíme podmínky, odstoupíme od sjednaných bodů, nemáme čas*, anebo naopak – *máme nekonečně dlouhý čas, odejdeme, najdeme si jiného partnera, musíme se poradit, k tomu nemáme kompetence* aj. (Bartošek 2002: 230)

Taktický prvek je i lobbying (nepřímé nátlakové působení vlivnými osobami, organizacemi nebo okolnostmi).

Vyjednávací techniky:

- a) Získání převahy (iluze vlastní důležitosti) např. předvedením známosti s důležitou osobou, znalostí cizích jazyků, respektem před spolupracovníky či jiným působivým psychologickým gestem.
- b) Asertivní komunikace, tj. uplatňování nenásilného a vlídného, ale rozhodného autonomního myšlení a jednání.
- c) Racionální argumentace a působení na emoce či základní lidské motivy, manipulace, užívání tzv. nálepek a různé rétorické prostředky.
- d) Úspěšnost průvodních složek vyjednávacích komunikačních situací zvyšuje i imponující image organizace a osob, způsoby představování, vizitky, upomínkové předměty, úroveň stolování a společenský program. (tamtéž: 231)

Vyjednávání je vedeno mluvenou formou, ale je založeno na psaných textech: smlouvách, připravených materiálech, zápisech, analýzách, doporučeních apod. „V přípravné fázi se někdy doslova předepisuje text pro jednotlivé komunikační akty a zkouší se, jak asi bude reagovat partner; analyzují se možné repliky a formulují se postupné očekávané reakce partnera i reakce vlastní. Vyjednávání se tak podobá hře v šachy. Mluvená podoba komu-

nikace (vázaná i někdy spontánní) se kombinuje s užíváním psaných předloh i s memorovanými komunikát.“

Vyjednávání může být i neúspěšné, může dojít i ke konfliktům. Proto existuje i komunikační strategie označovaná jako *řešení, zvládání konfliktů (conflict handling)*. „Protože v konfliktních vztazích nepřátelské emoce převažují nad racionálním uvažováním a jednáním, dají se věcně řešit jen tehdy, převedou-li se na úroveň věcného vyjednávání. Řešit je mohou sami účastníci anebo prostředníci (mediátoři, facilitátoři).“ (tamtéž: 227)

ZDROJE

Asertivita. Elfa 2018. (vyjde)

BARTOŠEK, Jaroslav. Vyjednávání čili negociace. *Naše řeč* 85, 2002, číslo 5, s. 225–234.

BARTOŠEK, Jaroslav. *Vyjednávání o složení vlády a parlamentu v roce 1996*. Žemlička, M. (ed.) Termina 2000. Liberec 2001, s. 169–174.

CASSE, P. *Jednání začíná za hodinu*, Management Press 1994.

GUTMANNOVÁ, Joana. *Cvičebnice asertivity*. Talpress 2018 (vyjde v září).

FISHER, Roger a dal. *Jak dosáhnout souhlasu. Zásady úspěšného vyjednávání*. Management Press 2015.

FISHER, Roger, URY, W., PATTON, B. *Dohoda jistá*, Management Press 1994.

KHELEROVÁ, Vladimíra. *Komunikační a obchodní dovednosti manažera*. Praha: Grada Publishing 1999.

JANIŠ, K., BÁRTOVÁ, Z. *Uplatnění asertivity v sociální komunikaci*. Gaudeamus 2006.

KRAUSOVÁ, Alena. Negociace čili vyjednávání. *Jazykovědné aktuality XXXVIII*, 2001, s. 45–51.

KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Tajemství úspěšného jednání*. Praha: Grada Publishing 1995.

LAX, D. A., SEBENIUS, J. K. *Manažer jako vyjednaváč*. Victoria Publishing 1994.

MACHOVÁ, Svatava – ŠAMALOVÁ, Markéta. *Výuka pragmatických aspektů řečové komunikace ve vyšších třídách gymnázií a na SOŠ*. Praha: PedF UK 2005.

MULHOLAND, J. *The Langue of Negotiation*. London – New York 1995.

NAZARE-AGA, Angela. *Nenechte sebou manipulovat*. Praha: Portál 2014.

NOVÁK, Tomáš, CAPPONI, Věra. *Asertivně do života*. 2. doplněné vydání. Praha: Grada Publishing 2004.

PAULÍK, K. *Asertivní jednání s lidmi*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta. Repronis Ostrava 2005.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. *Pragmatika: Studijní příručka*. Praha: Karolinum 2016.

ŠPAČKOVÁ, Alena. *Moderní rétorika na univerzitě*. Praha: Karolinum 2017.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Úkolem této kapitoly bylo seznámit studentky a studenty s pojmy asertivita a negociace. Obě tyto schopnosti znamenají zároveň schopnost kultivované komunikace nejen v partnerských vztazích, ale zejména v zaměstnání – v komunikaci se spolupracovníky a při pracovních jednáních.

13 KORESPONDENCE VE VEŘEJNÉM PROSTORU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Úkolem kapitoly je poukázat na zásady kultivovaného psaní veřejné korespondence - mailů, pozvánek, ev. reklamních sdělení formou oslovení zákazníka atd. Kapitola seznamuje s praktickými příručkami, které se tomuto tématu věnují a přináší některé praktické ukázky mailové, úřední a obchodní korespondence. Rozbor ukázek se však týká spíše chyb.

Nejde tedy o systematický výklad toho, jak správně psát (na to existují příručky a výklad Internetové jazykové příručky; formální šablony), ale jde o to poukázat na důležitost kultivovanosti veřejné korespondence, která je nejen individuální vizitkou autora, ale také vizitkou organizace nebo firmy. Kultivované psaní totiž neznamena jen naplnit schéma úředního dopisu nebo určitou formu reklamního sdělení.

CÍLE KAPITOLY

- Ukázat zásady kultivovaného psaní korespondence ve veřejném projevu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Kultivovanost, korespondence, veřejný prostor.

13.1 Úvodem

Pisatel veřejné korespondence se mnohdy pohybuje v zaběhnutých mechanismech, které jsou dokonce někdy nesprávné, nebo ve svém důsledku pro čtenáře nesrozumitelné, nečitlivé nebo nepochopitelné. Proto například příručka Jiřího Krause a Jany Hoffmannové (2010) nabádá alespoň částečně k vymanění se z šablon byrokratického jazyka a k opuštění prázdných klišé; je tomu tak v oddíle *Zaměření dopisu na adresáta: „možnosti 'zlidštění' úředních dopisů“* nebo v podkapitole *Současné obchodní a úřední dopisy: mezi formálností a subjektivitou*.

Administrativní a oficiální dopisy se mnohdy vyznačují „šroubovaností“, která je zapříčiněna i nevhodnou a nepoučenou individuální stylizací. Někdy se zdá, že autor volí záměrně jazykové prostředky podle domněnky „čím složitější, odosobněnější, substantivizovanější (tzn. použití jmenných tvarů a konstrukcí místo činných) tím úřednější.“ Když se k tomu připojí neznalost vyjadřovacích prostředků (pravopisu, gramatiky, vývěru stylisticky vhodných prostředků), výsledek není dobrý. Proto je dobré mít zájem hledat po-

učení v příručkách nejen o formální stránce korespondence, ale také o tom, jak vhodně zvolit jednotlivá slova, věty – vědět, které výrazy jsou vhodné, obvyklé a správné.

„Chceme-li dopisem splnit svůj záměr a dosáhnout zamýšlený cíl, měli bychom nejen vyjádřit, co máme na mysli (...), ale také to napsat přiměřenou formou a jazykově (tedy pravopisně, gramaticky a obsahově) správně.“ (Bozděchová 2015: 8)

„Spisovné užívání české gramatiky i pravopisu je předpokladem pozitivní komunikace; děláme-li pravopisné chyby a nezvládáme-li například shodu přísudku s podmětem, adresát nám třeba ani neodpoví nebo se nám vysměje.“ (tamtéž: 9) Dodejme, že nejde jen pravopis a shodu přísudku s podmětem, ale jde o celkovou schopnost vyvážené a přiměřené stylizace, tzn. znalosti vhodných slov k vyjádření daného jevu a dané situace, zdvořilosti, slovesných vazeb, stylizace gramaticky správné souvislé věty atd.

13.2 Příklady

Dopis č. 1

Vážení kolegové, vážené kolegyně,

srdečně Vás zveme na diskuzní setkání se zástupci dvou evropských novinářských organizací – s prezidentem Evropské federace novinářů (EFJ), panem Mogensem Blicher Bjerregårdem, a prezidentem European Centre for Press and Media Freedom (ECPMF), panem Henrikem Kaufholzem. Přijede s nimi také zástupce studentů z Dánské školy médií a žurnalistiky v Arhusu, který se sejde v Praze se studenty žurnalistiky.

**Setkání se uskuteční ve čtvrtek 1. března od 17:30 hodin
v salonku Klubu cestovatelů (Masarykovo nábreží 22, Praha 1)**

Pan Mogens Blicher Bjerregård představí činnost a aktuální akce EFJ, zákony a předpisy dotýkající se svobody médií a práce novinářů, které se v současné době projednávají v Evropském parlamentu, a za které EFJ lobbuje, atd. V minulém roce navštívil dvakrát Českou republiku v rámci mise, během níž zjišťoval situaci v oblasti médií a svobody tisku. Tento týden organizuje velkou konferenci Free European Media v polském Gdansku, bude mít tedy aktuální informace také o situaci v Polsku.

Pan Henrik Kaufholz pracuje stále zároveň jako aktivní investigativní novinář pro dánské médium, které se věnuje mj. ruským aktivitám ve střední a východní Evropě. Může tedy popovídat i o metodách a kauzách, na kterých pracují. Sám se v současné době věnuje kauzám v oblasti ekologie a životního prostředí.

Účast na setkání přislíbil také pan **Josef Šlerka**, ředitel Nadačního fondu nezávislé žurnalistiky, a pan **Martin Maska** z organizace European Youth Press.

Akce se uskuteční pod záštitou organizace ECPMF (<https://ecpmf.eu/>).

Mediální partner: HlídacíPes.org

.....
Henrik Kaufholz

Prezident ECPMF (European Centre for Press and Media Freedom) . Pracuje jako reportér pro dánský deník Politiken. Je spoluzakladatelem Dánské **Asociace investigativních novinářů (FUJ)**, kde je zástupcem pro Arménii, Ukrajinu, Bělorusko a Rusko. Pracoval jako korespondent v Moskvě, Berlíně a Bonnu, zpravodajsky pokrýval válku na Balkáně v letech **1991-1995**.

Mogens Blicher Bjerregård

Od května 2013 je prezidentem **Evropské federace novinářů (EFJ)**. Zároveň je jedním ze zakládajících členů organizace **European Center for Press and Media Freedom (ECPMF)**. V letech **1999-2015** byl také prezidentem Dánských novinářských odborů. Nyní pracuje jako nezávislý mezinárodní novinář na volné noze a reprezentuje Dánsko **v Radě Mezinárodního programu pro rozvoj komunikace (IPDC)**, multilaterálního fóra v rámci UNESCO.

.....
.....

Prosíme o zprávu, zda je pro Vás setkání zajímavé, a zda se chcete zúčastnit. Těšíme se na Vás! Kontakt: Lucie Sýkorová, LS2001@seznam.cz, tel: +420 608 524 113

Analýza:

Rozeberme jen některé chyby, které tento dopis obsahuje a uvědomme si, kolik jich v těchto několika málo větách vlastně autorka dopisu „napáchala“.

1. K oslovení

- Vážení kolegové, vážené kolegyně,

Správně: Vážené kolegyně, vážení kolegové, (tedy nejdříve oslovujeme ženské pohlaví).

Může být i Vážení,

Dobrý den – je nevhodné, zejména pro oficiální komunikaci.

K tomu ještě doplníme příklady správného používání oslovení, jestliže jméno obsahuje titul:

- Vážená paní doktorko,
- Vážená paní Schneiderová,
- Nikdy ne: Vážená paní doktorko Schneiderová
Vážená paní PhDr. Schneiderová atd.

2. Zájmeno vy/Vy

- srdečně Vás zveme
- „Vy“ a velkým počátečním písmenem znamená vyjádření úcty a zdvořilosti v dopise, ať píšeme jednotlivci, několika osobám, nebo kolektivu.

3. K používání zkratek

- Evropská federace novinářů (EFJ)

Chybné je, že nekoresponduje název se zkratkou v závorce; organizace je užita v názvu českého oficiálního překladu, který má eventuálně i svoji zkratku, ale zkratku v závorce není nutné vůbec uvádět.

Zkratky, které nesouvisejí s českým pojmenováním, jsou zlozvykem veřejných dokumentů (viz kapitola o anglicismech):

- *Dny evropského dědictví (EHD)* – radniční materiály pražské městské části (*European Heritage Days*)
- „Orientační časový plán přípravy dárce před odběrem *stimulovaných buněk z periferní krve* (PBSC)“.
- Pražský závislostní korpus neboli PDT.

Navíc s názvy a zkratkami je potřeba pracovat v rámci celého textu jednotně.

4. K používání slova „pan“

- Pan **Mogens Blicher Bjerregård**
- V takovýchto případech slovo „pan“ není potřeba, není to nijak pro češtinu zdvořilostní; je to jen překlad z angličtiny, zde se však tento prostředek používá zejména k rozlišení rodu (i v němčině).

5. Chyby v interpunkci

- zákony a předpisy dotýkající se svobody médií a práce novinářů, které se v současné době projednávají v Evropském parlamentu, a za které EFJ lobbuje, atd.

Správně: zákony a předpisy dotýkající se svobody médií a práce novinářů, které se v současné době projednávají v Evropském parlamentu a za které EFJ lobbuje atd.

- Prosíme o zprávu, zda je pro Vás setkání zajímavé, a zda se chcete zúčastnit.

Správně:

Podejte nám prosím zprávu, zda je pro Vás setkání zajímavé a zda se chcete **(tohoto setkání)** zúčastnit.

6. K zeměpisným jménům

- Platí pravidlo, že zahraniční zeměpisná jména mají vesměs české protějšky, které v českém textu používáme. Není možné střídat varianty jmen v obou jazycích, původním a českém, nebo vytvářet hybridní tvary „půl na půl“, nebo tvary prostě chybné.
- Gdansk
- Samozřejmě česky je to Gdaňsk, polsky *Gdańsk*.

7. K číslicím

- 1991-1995
Správně: 1991–1995
1999-2015
Správně: 1999–2015

8. K celkové stylizaci

Příklad A:

Henrik Kaufholz

Prezident ECPMF (European Centre for Press and Media Freedom). Pracuje jako reportér pro dánský deník Politiken. Je spoluzakladatelem Dánské Asociace investigativních novinářů (FUJ).

Správně:

Henrik Kaufholz

Je prezidentem European Centre for Press and Media Freedom, pracuje jako reportér pro dánský deník Politiken a je spoluzakladatelem Dánské Asociace investigativních novinářů.

Příklad B:

- ~~Pan~~ **Henrik Kaufholz** zároveň pracuje ~~stále~~ jako aktivní investigativní novinář pro dánské médium, které se věnuje mj. ruským aktivitám ve střední a východní Evropě. **Může tedy popovídat i o metodách a kauzách, na kterých pracují.** (Může se tedy vyslovit k metodám a kauzám, které v současné době řeší.)

Poslední věta je celkově nevhodně stylizovaná, je velmi nekultivovaná.

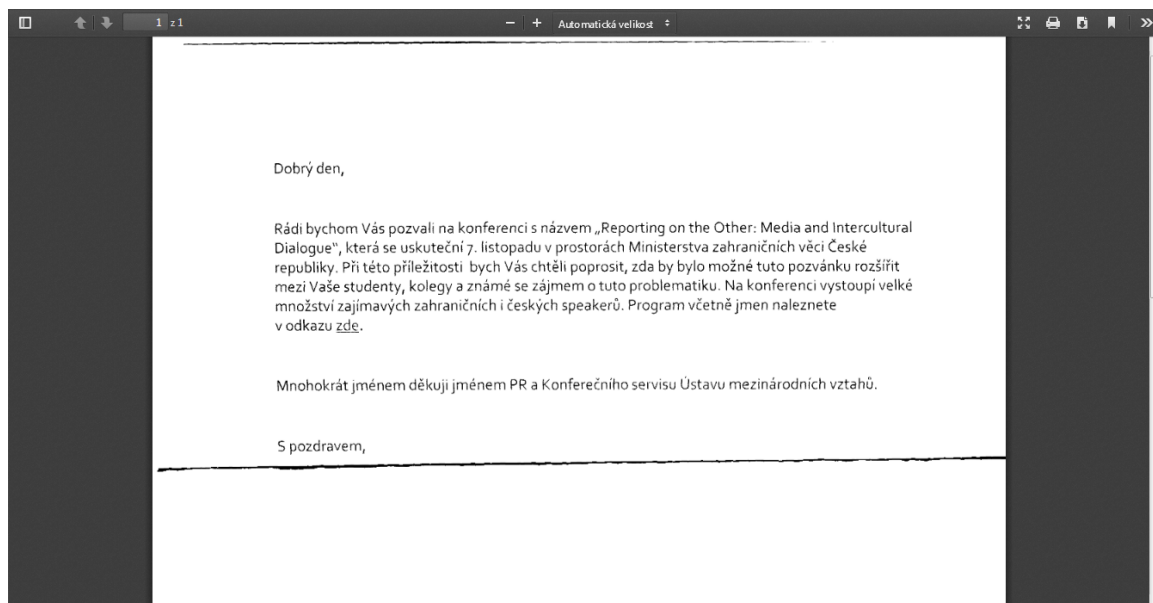
Mj. sloveso „popovídat“ používáme v jiném kontextu – familiárním, neformálním:

- *kamarádi chvíli poseděli a popovídali; popovídala si s babičkou; popovídat si při kávě; p. (si) se starým přítelem*

- pohovořit, promluvit, vyslovit se

Dopis č. 2

<https://screenshots.firefox.com/ymGjp1JHtjiLfDDJ/dl1.cuni.cz>

Jako další příklad uvádím dopis, který jsme jako zaměstnanci univerzity obdrželi do univerzitního mailu.

I tento dopis obsahuje spoustu chyb a je dokladem ne příliš velké zodpovědnosti vůči úřední korespondenci. Mezi zaměstnanci univerzity tudíž vzbudil pozornost, ovšem v tom negativním smyslu.

Analýza:

V tomto typu dopisu nepoužíváme „oslovení“ v podobě „dobrý den“, navíc za tímto „pozdravem“ je čárka a následující věta začíná velkým písmenem. Co se týče závěrečného pozdravu, tak za výrazy „s pozdravem“, „srdečně“ atd. nepíšeme čárku (tak je tomu v angličtině). Nevhodné vzhledem ke kontextu je i použití „při této příležitosti“, nesprávné je i „(...) známé se zájmem“, stejně tak nesprávné je i „program včetně jmen“.

Diskutovat bychom mohli o slově „speaker“, zda je tento anglický výraz vhodný. Slovo lze přeložit slovy „řečník“, „mluvčí“, „přednášející“... Slovo speaker bychom tedy mohli nahradit slovy „řečník“ nebo „přednášející“. V kontextu češtiny zní spíše hovorově, chápeme jej jako „neodborný mluvčí“, hovorově se užívá také ve smyslu komentátor, průvodce pořadem (konferenciér; v tomto případě ale psáno také česky „spíkr“; např. Jakub Jíra je moderátor, dabér a *speaker*; jmenovaný má toto slovo i ve svém „uměleckém“ jméně Jakub *Speaker* Jíra).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

V následujících textech odhalte chyby a zamyslete se nad celkovou stylizací dopisů. Vyjádřete se k tomu.

Reakce obchodu GROWWAY GARDEN

Dobrý den,

děkujeme za Vaši recenzi a příslib dlouhodobější spolupráce.

Vždy nás potěší, když se k nám zákazníci s úsměvem vracejí, to je pro nás velikou odměnou. Budeme se snažit, aby jste u nás byl spokojen i do budoucna.

Přejeme Vám jen to nejlepší a hodně zdaru ve Vašem snažení.

*S přátelským pozdravem,
tým Growway Garden*

Reakce obchodu GROWWAY GARDEN

Dobrý den,

děkujeme za velice příjemnou recenzi, moc nás potěšila. Jak už jistě víte, jsme tady pro Vás - naše zákazníky. Takže pokud si nebudete něčím jistý, napište nám na chat, případně email a my Vám moc rádi pomůžeme vyřešit nějaký problém, či Vás navést na správnou cestu při hledání toho správného produktu.

Přejeme krásné slunečné dny tohoto léta! Mějte se krásně.

*S přátelským pozdravem,
team Growway Garden s.r.o.*

Dopisy č. 4 – mailová korespondence studentů (jména jsou vynechána)

Příklad A

Dobrý den,

mojí chybou jsem se do dnešního dne řídil rozvrhem, který nezahrnuje předmět JJB236. Po připsání na předmět v posledním týdnu jsem si bohužel nezměnil osobní rozvrhové možnosti.

Žádávám Vás tímto, zda je možné z vaší strany předmět pro mě odhlásit, z důvodu, byť nechtěné, úplné absence, nebo zda je stále možné předmět úspěšně dokončit.

Díky za pochopení.

S přáním hezkého dne,

Příklad B

Vážená paní doktorko,

dobré nedělení dopoledne. Touto cestou mne velmi těší a jsem rád, že jste se stala vedoucím mé bakalářské práce, jejíž tezi jsem v začátcích konzultovat s paní doktorkou Rábou.

Na práci pozvolna začínám pracovat, shromáždil jsem již potřebnou literaturu a rozepsal první kapitoly. Touto cestou bych se Vás chtěl zeptat, zda-li by bylo možné se společně setkat na začátku prosince a provést první konzultaci nad, do té doby, napsaným textem?

Mnohokrát děkuji za Vaši odpověď.

S úctou, pozdravem a přáním hezkého neděle

Příklad C

Vážená paní doktorko,

v příloze Vám posílám tiskovou zprávu z páteční debaty do předmětu JJB236 Komunikace s médii. Chtěla jsem Vám ji předat osobně dnes na semináři, ale ze zdravotních důvodů Vás prosím o omluvení z dnešní výuky.

Děkuji.

S pozdravem

Příklad D

Dobrý den,
chtěl bych se omluvit z pondělní hodiny Kultura řeči - rodinné důvody.

S pozdravem

Příklad E – vzor

Vážená paní doktorko, při kontrole plnění svých povinností jsem zjistila, že mi chybí zápočet z předmětu Teorie komunikace. Chtěla bych vás proto požádat/poprosit, zda byste mi mohla sdělit, jestli jsem všechny úkoly k udělení zápočtu splnila, resp. zda vám došel můj úkol na seminář, který jsme poslala prostřednictvím mailu minulý týden. Domnívám se, že jsem nic neopomenula, pokud ano, prosím sdělte mi, že mi něco chybí a já se budu snažit chybu napravit.

Děkuji a s pozdravem

Jana Nováková, studentka 1. ročníku oboru bohemistiky

Tento mail zasílala studentka s vědomím, že všechny povinnosti splnila, byla si vědoma, že úkol, který poslala, „odešel“ (na základě informací z jejího mailu). S největší pravděpodobností, což se potom také prokázalo, vyučující zapomněla zápočet zapsat, přesto studentka zvolila formu velmi zdvořilou.

ZDROJE

BOZDĚCHOVÁ, Ivana. *Korespondence v češtině. Příručka pro cizince*. Praha: Karolinum 2015. Dostupné on-line.

Internetová jazyková příručka. <http://prirucka.ujc.cas.cz/>

KOCOURKOVÁ, Alena, HOCHOVÁ, Irena. *Písemná a elektronická komunikace*. Praha: Eduko, 2016.

KRAUS, Jiří, HOFFMANNOVÁ, Jana. *Písemnosti v našem životě*. Praha: Fortuna Print 2010.

KULDOVÁ, Olga, FLEISCHMANNOVÁ, Emílie. *Jak psát obchodní dopisy a jiné písemnosti*. Praha: Fortuna Libri 2000.

SLEJŠKOVÁ, Lucie. *Čeština za pracovním stolem. Praktické lekce z úřední korespondence*. Praha: Grada 2014. Dostupné on-line.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Kapitola měla ukázat některé příklady nesprávné a nevhodné stylizace dopisů ve veřejném prostoru. Měla upozornit na důležitost správného a kultivovaného vyjadřování v tomto typu komunikátu, který je nejen osobní vizitkou autora, ale i vizitkou firmy nebo organizace.

LITERATURA

Literatura k jednotlivým tématům je uvedena vždy za každou kapitolou, zde uvádíme literaturu doporučenou a rozšiřující:

BILINSKI, Wolfgang. *Velká kniha rétoriky (Jak s jistotou a přesvědčivě vystupovat při každé příležitosti)*. Praha: Grada Publishing 2011.

BOLINGER, Dwight Le Merton. *Jazyk jako nabitá zbraň: užívání a zneužívání jazyka v naší době*. Praha: Petr Zima 2008.

Zde je spousta zajímavého, jen tuto knihu sráží spousta chyb – v grafickém zpracování, v interpunkci atd. Vinou překladatele a korektora.

BORG, James. *Řeč těla - Jak poznat, co kdo doopravdy říká*. Praha: Grada 2012.

ECO, Umberto. *Jak cestovat s lososem*. Přeložila Magdalena ŽÁČKOVÁ. Praha: Argo 2017.

Zde např. eseje: Jak napsat úvodní slovo, Jak dementovat dementi, Jak neříkat „přesně“ (s. 127), Jak být vidět, i když nejste nikdo atd.

GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo: sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon 1999.

ORWELL, George. *Úpadek anglické vraždy: eseje III. : (1945-1946)*. Přeložila Kateřina HILSKÁ. Praha: Argo 2015.

Zde např. esej: Politika a anglický jazyk, Poezie a mikrofon atd.

SRPOVÁ, Hana (ed.) *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích: sborník textů z mezinárodní vědecké konference Ostrava 13.-15. 9. 2005*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2005.

ŽANTOVSKÁ, Irena. *Rétorika a komunikace*. Praha: Dokořán 2015.

Slovníky a jazykové příručky:

Internetová jazyková příručka, oficiální příručka ÚJČ AV ČR.

Pravidla českého pravopisu (školní vydání). Praha: Fortuna 1999.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia 1994.

Výslovnost spisovné češtiny — její zásady a pravidla — Výslovnost slov českých. Praha: Academia 1955, 2. vydání 1967.

Výslovnost spisovné češtiny II — Výslovnost slov přejatých. Praha: Academia 1978.

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Studijní opora Kultura řeči obsahuje témata od výslovnosti až po stavbu souvislého řečnického projevu jako celku. Zabývá se jevy, které jsou důležité pro to, aby byl projev kultivovaný. Kultivovaný znamená nejen znalost jednotlivých jazykových prostředků, jejich tvarů, významů a stylistických hodnot, ale zejména znamená schopnost odhadnout komunikační situaci a komunikačního partnera, jemuž je projev určen. Přiměřenost vzhledem k dané komunikační situaci, vyváženost jednotlivých prvků, které určují jazykový projev v určitou chvíli, je dobrým předpokladem pro to být úspěšným mluvčím.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

Čas potřebný ke studiu

Klíčová slova

Průvodce studiem

Rychlý náhled

Tutoriály

K zapamatování

Řešená úloha

Kontrolní otázka

Odpovědi

Samostatný úkol

Pro zájemce

Cíle kapitoly

Nezapomeňte na odpočinek

Průvodce textem

Shrnutí

Definice

Případová studie

Věta

Korespondenční úkol

Otázky

Další zdroje

Úkol k zamyšlení

Název: **Kultura řeči**

Autor: **PhDr. Soňa Schneiderová, PhD.**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 206

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.

Distanční studijní text

Soňa Schneiderová

Opava 2017

- Obor:** Jazykověda, pedagogika, společenské vědy, žurnalistika, informační vědy, marketing.
- Klíčová slova:** Kultura řeči, kultivovaný projev, řečnický projev, výslovnost, kompozice, figury a tropy, argumentace, neverbální prostředky, řečová etiketa, dialog, diskuse, manipulace, negociace.
- Anotace:** Studijní opora představuje teoretické základy z oblasti rétoriky a teorie komunikace a praktické rady, na jejichž základě je možné realizovat nácvik veřejného vystupování a simulovat různé typy komunikačních situací. Studentky a studenti získají na základě této výuky schopnost kritické analýzy projevu vlastního, dalších komunikačních partnerů, projevů veřejných mluvčích. Důraz je kladen na znalost spisovné normy a zásady vystupování vzhledem k dané komunikační situaci, médiu, žánru, útvaru, tedy na kultivovaný projev a kulturu řeči. Pozornost je věnována nejen projevům mluveným, ale i projevům psaným vztahujícím se k veřejné komunikaci.

Autor: **PhDr. Soňa Schneiderová, PhD.**

Obsah

ÚVODEM	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
1 NADPIS PRVNÍ KAPITOLY	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
1.1 Nadpis kapitoly 2. úrovně	Chyba! Záložka není definována.
1.1.1 Nadpis kapitoly 3. úrovně	Chyba! Záložka není definována.
1.2 Styly	Chyba! Záložka není definována.
1.2.1 Zkratkové klávesy stylů	Chyba! Záložka není definována.
1.3 Křížové odkazy	Chyba! Záložka není definována.
1.4 Marginálie	Chyba! Záložka není definována.
1.5 Vzorce	Chyba! Záložka není definována.
1.6 Obrázky	Chyba! Záložka není definována.
1.7 Seznamy	Chyba! Záložka není definována.
1.8 Tabulky.....	Chyba! Záložka není definována.
1.9 Zásobník distančních prvků	Chyba! Záložka není definována.
2.....	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
LITERATURA	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON.....	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.

ÚVODEM

Studijní opora je určena pro studentky a studenty distančního vzdělávání oboru Česká literatura. Slouží k tomu, aby účastníci kurzu získali vědomosti a praktické schopnosti, jak komunikovat ve veřejném prostoru tak, aby jejich projev byl přiměřený dané situaci a aby byl považován v dané situaci za projev kultivovaný. Během kurzu jsou proto studentky a studenti seznámeni se zásadami spisovné výslovnosti, se zákonitostmi stavby řečnického projevu, s prostředky a projevy neverbálního jednání a chování, s řečnickou etiketou atd. Kurzu by mělo předcházet obeznámení se s variantností národního jazyka, jeho jednotlivými vrstvami a základními prostředky jak gramatické, tak zvukové roviny jazyka, s funkčními oblastmi komunikace. Je proto dobré, aby byla výuka kultury řeči realizována až po absolvování základních lingvistických předmětů včetně stylistiky.

V kurzu je věnována pozornost jak projevům mluveným, a to vlastním projevům studentů a kritické analýze projevů veřejných mluvčích, tak projevům psaným. Jedná se o kritickou analýzu marketingové komunikace, oficiální mailové korespondence a některé jiné psané žánry veřejného prostoru.

Jednotlivé kapitoly reprezentují jednotlivá témata. Jsou opatřena výkladem základních informací k nim, cvičeními, ověřovacími otázkami a literaturou k danému tématu. Zároveň je dané téma zpracováno v prostředí moodl, kde je také test, sloužící k ověření daných znalostí.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

Opora seznamuje studentky a studenty se zásadami spisovné výslovnosti, se zákonitostmi stavby řečnického projevu, s postupy argumentování, figurami a tropy nejčastěji užívanými při výstavbě řečnického projevu, s prostředky a projevy neverbálního jednání a chování, s řečnickou etiketou, se způsoby manipulace prostřednictvím užívání jazyka a chování člověka, uvádí rovněž rady, jak manipulaci rozpoznat a jak se jí případně bránit. Pozornost se soustředí rovněž na dialog a diskusi, na způsoby kladení otázek a možnosti a formy odpovídání; studenti jsou seznamováni s postupy při vedení dialogu a řízení diskuse. Pozornost je věnována zejména projevům mluveným, a to vlastním projevům studentů a kritické analýze projevů veřejných mluvčích, ale také projevům psaným. Jedná se o kritickou analýzu textů marketingové komunikace, oficiální mailové korespondence a některých jiných psaných žánrů veřejného prostoru, jež jsou součástí této opory nebo jsou vloženy do prostředí moodl.

14 KULTURA ŘEČI A KULTIVOVANÝ PROJEV

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Tato kapitola pojednává o tom, co zahrnujeme pod pojem kultura řeči, jež je odlišný od pojmu kultura jazyka. Zároveň je zde charakterizován pojem kultivovaný projev a je zdůrazněno, že kultivovanost nelze ztotožňovat pouze se spisovností. Jde o jev komplexní povahy znamenající zejména přiměřenost projevu dané komunikační situaci, tzn. o schopnost volit správné tvary a výrazy odpovídající funkční stylové oblasti a žánru, rozpoznat prostředky, které jsou vhodné, možné, ale také přímo nevhodné při realizaci řeči v určitém komunikačním prostředí, o schopnost odhadnout přiměřenost řeči vzhledem k sociální roli, kterou v dané komunikační situaci komunikující zastává atd.

CÍLE KAPITOLY

- Popsat pojmy kultura řeči a kultivovaný projev.
- Vysvětlit otázku přiměřenosti jazykového projevu a neverbálních prostředků vzhledem ke komunikační situaci, v níž se komunikující nachází.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Kultura řeči, kultivovaný projev.

14.1 Kultura řeči a potřeba kultivovanosti

„Existence vypracovaného jazyka ještě nezaručuje dobrou úroveň textu v něm vytvořeného.“

K. Hausenblas

„Kultura řeči mluvené, zejména její zvukové formy, (...) začíná tehdy, když mluvčí začne vynakládat úsilí ve prospěch pohodlí posluchače.“

Z. Palková

Existují dva pojmy, které jsou si blízké – kultura jazyka a kultura řeči –, přesto značí každý něco jiného. O kultuře jazyka mluvíme tehdy, když „jazyk bereme v užším (odborném) smyslu jako „systém jazykových prostředků““ (Hausenblas 1991:), o jehož vytříbenost pečujeme. Jestliže jde o „úroveň vyjadřování tímto jazykem, užívání jazyka v doro-

zumívací praxi“, mluvíme o **kultivovanosti řeči** (Hausenblas 1991:), **kultuře řeči**. Kulturu řeči si tedy lze představit jako kulturu užívání jazyka.

Při takovém zaměření například nepopisujeme nebo nekritizujeme zásady náležité výslovnosti skupiny souhlásek ve spisovné češtině, nýbrž výslovnost rozhlasového nebo televizního komentátora, který „návštěvníci z Čech“ vyslovuje „... š-čech“ místo náležitého „... s-čech“, nebo hodnotíme, zda pisatel novinového úvodníku vhodně nebo nevhodně užil některých cizích slov, aniž z toho děláme závěry, zda taková slova do češtiny patří nebo nepatří. (Hausenblas 1991:)

Kulturu řeči a kultivovanost nelze spojovat s nespisovností. Když někdo používá obecnou češtinu nebo slang, neznamená to nutně nekultivovanost, ba naopak tento projev může být kultivovaný; stejně tak jako knižnost a patos neznamená vždy zastaralost jazyka. Záleží na míře autora projevu rozpoznat vhodnost těchto prostředků vzhledem ke konkrétní komunikační situaci. Platí tedy, že „(...) úroveň vyjadřování nesmíme ztotožňovat se **stupněm spisovnosti**; kultivovanost a spisovnost se zcela nekryjí. Dodržování mluvnických a pravopisných pravidel ještě nezaručuje potřebnou úroveň textu.“ (Hausenblas 1991:)

„(...) důležitější než nereálný ideál úplné jednotnosti v užívání spisovného jazyka po stránce formální (hláskoslovné, tvaroslovné) je požadavek kultivovanosti jak po stránce zvukového provedení, tak pokud jde o výrazovou vytríbenost po stránce významové, o vhodné využívání bohatých a diferencovaných prostředků dnešní češtiny, o jasnost, plynulost, výstižnost, působivost projevu.“ (Daneš 2009: 129) Podle F. Daneše prázákladním předpokladem, základem mluvní kultury u každého jedince, „je *schopnost a dovednost přirozeně, plynule a výstižně postihovat řečí to, co člověk vnímá smysly, co si představuje a cítí, o čem přemýšlí, a co zároveň chce sdělit druhému nebo druhým*. I když všichni lidé nejsou obdařeni touto schopností ve zcela shodném stupni, přece jen tato schopnost u naprosté většiny jedinců existuje potenciálně (třeba i nerozvinutě) v dostatečné míře (...)“ (Daneš 2009: 117) a je možné ji rozvíjet, **naučit** se jí, což je v dnešní době – vzhledem k stále větším potřebám a možnostem veřejného vystupování – téměř nutné.

O kultivovanosti projevu se mluví s rozvojem hromadných sdělovacích prostředků (rozhlas, později televize), kdy se hranice veřejných projevů rozšířila a zasáhla mnohem větší spektrum lidí. Dnes ale není veřejný projev ztotožňován jen se slavnostními řečnickými vystoupeními a agitačními politickými projevy nebo mluvou moderátorů v rozhlase a televizi, ale stal běžnou součástí pracovních setkání, pracovních konferencí, prezentací výsledků pracovní činnosti na veřejnosti. Většina informací se dnes přesouvá do veřejného prostoru na internet, kde se setkáváme, jak s podobou psanou (webové stránky firem atd.), tak podobou mluvenou, s různými formami audiovizuálních prezentací, videoblogy atd. a záleží na tom, jak se jedinec, tak firmy ve veřejném prostoru představují.

14.2 Kultivovaný projev

Platí, že „výstižný, přesvědčivý i esteticky působivý může být i projev v nespisovném jazyce, například vzpomínkové vyprávění zkušeného člověka v nářečí; kultivované býva-

lo — starší si možná vzpomenete — před lety povídání Jiřího Suchého v podvečer v rozhlase — pořad se jmenoval myslím „gramotíngltangl“ —, nepřipravené, mísící prvky spisovné i obecné češtiny, povídání zajímavé, vtipné a osobité.“ (Hausenblas 1991)

Kultivovaného projevu lze docílit dobrou znalostí základních komunikačních situací a jim odpovídajících prostředků. V tomto ohledu je dobrá výuka stylistiky. Je potřeba znát, jak fungují žánry (například to, jak vystavět řečnický projev, ale také jak komunikovat v obchodě, při jednání atd.), jaké je rozvrstvení jazyka, co patří k prostředkům spisovným a nespisovným, jaké varianty lze použít v jednotlivých situacích (je potřeba být s těmito variantami jazyka obeznámen). V neposlední řadě je důležitým krokem zkušenost, kterou člověk přirozeně získává, ale i ta, jež vyplývá z možnosti nácviku určitých komunikačních situací; je potřeba učit se odhadnout míru prvků standardizovaných a osobitých.

Jsou texty a způsoby vyjadřování, které jsou silně standardizované, např. administrativní texty, jinde se může osobitost uplatňovat více – v uměleckém textu, v konverzaci, v publicistice, koneckonců i ve vědě, přestože jak publicistika, tak texty vědy jsou založeny na určitých předepsaných rámcích i jazykových prostředcích. V mnoha případech v určitých situacích je dobré držet se konvencionalizovaných forem a neuchylovat se k osobitým vyjádřením, neboť tak se autor může vyhnout nepochopení a nepochopení jeho textu; např. vtipy, nadsázka, ironie, osobitá volba slov atd., to nemusí být všeobecně přijato. Jde zkrátka o to, umět odhadnout situaci, naučit se pracovat s jazykem v určitých situacích v míře přiměřené danému komunikačnímu prostředí. S těmito znalostmi mluvčí získá větší důvěru ve svoje vlastní schopnosti kultivovaně komunikovat. Snaha o kulturu řeči začíná u jednotlivce samotného, v jehož zájmu je dobře a přesvědčivě komunikovat tak, aby byl jeho život úspěšný.

„Úcta ke kultuře řeči jde ruku v ruce s úctou ke kultuře myšlení“ (Hausenblas 1991). Je potřeba vnímat svět kolem sebe, naučit se kritickému myšlení, které ovšem musí být poučené, nikoliv zcela volné, libovolné a intuitivní. Pro hodnocení a používání jazyka a chování, stejně jako i ostatních věcí, je potřeba určitých relevantních znalostí. Dobrý řečník, mluvčí se také pozná podle toho, že bere ohled na posluchače, na příjemce komunikátu, aby *pro něj* byl projev přijatelný, srozumitelný a příjemný.

Kde brát inspiraci pro kultivovaný projev? Už neplatí tzv. teorie dobrého autora, kterou za první republiky formuloval V. Ertl, dnešní trend „kultury řeči“ určují média a mluvčí, které z médií známe. Velmi tedy záleží na tom, s jakým užíváním jazyka se zde setkáváme. Lidé, kteří znají jazyk jen z televize a internetu, jej totiž napodobují a často se mylně domnívají, že když se některá slova a tvary opakují, tak jsou správné a moderní. Někteří se jazyku médií a mluvčím, se kterými se v médiích setkávají, přizpůsobují v dobré víře, že „takto se má mluvit“, „takto je to správně“. Ukážeme si ovšem později, že média ne vždy dávají dobrý příklad, jak správně mluvit (a psát). Osvojit si základy a zásady kultivovaného projevu přesto může každý, je-li vnímavý a má-li vůli se zajímat o to, jak lidé mluví a jak se mluvit má.

O kulturnosti/kultivovanosti vyjadřování mluvíme především v souvislosti s projevy veřejnými, ale i v soukromém komunikaci se předpokládá projev kultivovaný, tzn. nestrhávající na sebe pozornost výraznými nedostatky ve vyjadřování, svou „nekultivovaností“. Často přece říkáme, že se nám někdo líbí/líbil, ale stačilo, aby promluvil. To ukazuje na komplexnost pojmu „kultivovaný projev“. Jde o obsah, jeho sounáležitost s formou, přiměřenou volbu jazykových prostředků; k celkovému dojmu přispívají i projevy neverbální. Nekultivovanost může být spjata s používáním nespisovných tvarů, výrazů slangových, vulgarismů, bezobsažných frází, klišé, módních slov cizího původu, módních slov obecně, neznalostí významů slov a frazeologie, nepřiléhavostí a nevkusností příměrů atd. Patří sem tedy to, co běžně charakterizuje tzv. nízký styl (viz Hoffmannová – Hoffmann 2015: 167), ale užití jednotlivých prostředků vždy záleží na situaci.

Závěrem k tomu, co je kultivovaný a co je nekultivovaný projev, uveďme ještě krátký úryvek z Danešovy přednášky *Kultura mluvených projevů* uveřejněné v Naši řeči roku 1969 a znovu otištěné ve výboru z jeho díla *Kultura a struktura českého jazyka* (2009):

*S kultivovaností se tedy nesnáší nepečlivost, lajdáctví, pohodlnost, neukázněnost stejně jako obhroublost či vulgárnost, anebo primitivnost, těžkopádnost, neohrabanost. Kultivovanost vyžaduje **znalost**, tj. osvojení dostatečného bohatství výrazových prostředků kultivovaného jazyka (a čeština kultivovaným jazykem nesporně je), rozlišování a vybírání prostředků podle jejich významové platnosti a slohové přiměřenosti, dbaní pravidel jejich správného užívání. Vedle znalosti vyžaduje však kultivovanost též získání jistých **praktických dovedností**, nabytých cvikem, pokusy, kritikou. A konečně kultivovanost předpokládá i dobrou **vůli a snahu** vyjadřovat se kultivovaně.* (Daneš 2009: 117)

14.3 Úloha lingvistů a příručky

Jaká je úloha lingvistů? Lingvisté nejen prostředky jazyka registrují a popisují, ale také hodnotí z hlediska současného systému jazyka. To je myslím důležitá role jazykovědců a měla by nadále zůstat. Pokud se v jazyce vytvoří např. prostředky konkurenční nebo zcela nové, měl by lingvista upozornit na systémovost nebo nesystémovost příslušného prostředku (k tomu srov. Jelínek 1993: 32–33), na jeho vhodnost nebo nevhodnost vzhledem k určité komunikační situaci. Měly by nadále fungovat jazykové sloupky, jazykové poradny a jazyková doporučení ze strany lingvistů, jež by pomáhaly kultivovat současné projevy, přestože se ukazuje, že přirozenému vývoji, a to i tomu vývoji jazykovému nelze bránit. S jazykovou kulturou vždy souviselo ochraňovat spisovnou normu před výrazovými prostředky zřetelně nářečními a slangovými (Jelínek 1993: 35), ale dnes je situace taková, že např. řada slov, která se běžně užívají a jsou součástí veřejné mluvy, jsou právě slova slangová (viz kapitola). Kodifikace rovněž respektuje úzus, to, co se často v úzu užívá a nebrání to začlenění do systému nebo užívání v praxi, je kodifikováno, byť je to z hlediska souvislostí v systému jazyka někdy vlastně „chyba“. Jindy jsou některé jevy pouze komentovány a jejich užití doporučováno. Tuto důležitou úlohu dnes plní Internetová jazyková příručka ÚJČ. Poučení o spisovné normě a variantnosti jazyka lze najít také v gramatikách a slovnících. V současné době je dobré pracovat s těmito:

1. PRAVDOVÁ, Markéta, SVOBODOVÁ, Ivana. *Akademická příručka českého jazyka*. Praha: Academia 2014.

„Akademická příručka“ je knižní verzí výkladové části Internetové jazykové příručky a je opatřena schvalovací doložkou MŠMT. Případní uživatelé jsou v anotaci k ní informováni o tom, že příručka přináší poučení o základních jevech české gramatiky, zejména o pravopisu, tvarosloví a některých syntaktických jevech. Důležité je však také to, že autorky této příručky ve výkladech upozorňují na rozpory v údajích, které jednotlivé jazykové příručky českého jazyka přinášejí a na rozdíly mezi kodifikací a spisovným územ. Jednotlivé výklady jsou opatřeny hodnotícími komentáři a doporučenými řešeními.

Kniha je určena široké veřejnosti, profesionálním uživatelům češtiny, zvláště učitelům a studentům.

2. KOL. AUTRORŮ. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016.

Kniha informuje o stylistickém rozpětí současné češtiny a přináší aktuální texty současných komunikačních sfér (sféra komunikace běžné, institucionální, odborné, učební, mediální, reklamní a literární). Jak název napovídá, jsou zde analyzovány jak texty psané, tak texty mluvené, a to i přes odbornost těchto analýz velmi přístupným způsobem. Publikace je tak určena nejen lingvistům a studentům jazykovědných oborů, ale také profesionálním uživatelům češtiny (učitelům, překladatelům, redaktorům, žurnalistům, reklamní textařům atd.), ev. méně poučeným zájemcům, kteří se zajímají o způsoby současného vyjadřování.

3. KOL. AUTORŮ. *Pravidla českého pravopisu*. 3. vyd., Studentské vydání. Praha: Academia 2017.

Pravidla českého pravopisu jsou jednou z nejdůležitějších jazykových příruček určenou široké veřejnosti. Najdeme zde výkladovou část a pravopisný slovník. Výběr hesel pravopisného slovníku se řídí potřebami pravopisnými – jsou do zde uvedena slova v základních tvarech, ale heslo obsahuje především tvary, které jsou pravopisně obtížné. Pravidla jsou opatřena také seznamem rodných jmen, seznamem antických jmen a seznamem zeměpisných jmen. Je zde rovněž část věnovaná přepisu slov z cizích jazyků do češtiny (je to přídavek *Pravidla přepisu slov z cizích jazyků do češtiny*).

4. Pravidla výslovnosti

HŮRKOVÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Mníšek pod Brdy: Scientia, 1995.

Výslovnost spisovné češtiny — její zásady a pravidla — Výslovnost slov českých. Praha: Academia 1955, 2. vydání 1967.

Výslovnost spisovné češtiny II — Výslovnost slov přejatých. Praha: Academia 1978.

Uvedené publikace obsahují pravidla výslovnosti slov domácích a cizích. Jde o příručky staršího data, takže v současné chvíli pojednání o některých jevech zastarává, ale novější souhrnné publikace nemáme (výjimkou jsou práce J. Zemana, ale u nich se jedná o sklo-

ňování a výslovnost cizích vlastních jmen; obecnějšího charakteru je Zemanova publikace *Základy české ortoepie*, 2008). Poučení o výslovnosti by mělo obsahovat nové vydání „Akademické příručky“.

5. KOL. AUTORŮ. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia 2012.

Jde o normativní slovník, jež vyšel v několika vydáních (první vydání bylo v roce 1978, naposledy bylo vydání upraveno v roce 2003). Byl vydán také v elektronické podobě na CD-ROMu v nakladatelství LEDA, s. r. o. (1997, 2004, 2005).

Obsahuje komplexní popis téměř 50 000 slov současné češtiny; přihlíží i k polistopadovému vývoji jazyka a společnosti. Jak uvádí anotace ke slovníku – „uživatel zde najde poučení o pravopise a výslovnosti slov, o jejich skloňování a časování, u přejatých slov i o jejich původu“. Jsou zde uváděny stylistické a stylové charakteristiky (zda je to slovo, tvar hovorový, knižní, neutrální; zda jde o slovo používané v publicistice, v odborné sféře atd.), jsou zde podány výklady slovních významů, synonyma, a uvedena typická slovní spojení.

Úplně na závěr je potřeba si rovněž uvědomit, že „není věru na místě se domnívat, že někde se mluví lépe než jinde.“ (Hausenblas 1991:) Vždycky mě proto udivuje, když např. Jan Kraus nebo Karel Šíp reagují na nespisovnou moravskou mluvu reprezentovanou některými tvary slova, ale vlastní, ev. někoho jiného, mluvu obecné češtiny netemati-
zují.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Jaký je rozdíl mezi pojmy kultura jazyka a kultura řeči?

Jaké naše schopnosti a znalosti mohou přispět k tomu, aby byl náš projev kultivovaný?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Uveďte jméno moderátora nebo jiného mluvčího vystupujícího v médiích, jehož projev považujete za kultivovaný. Vysvětlete proč. Na druhou stranu uveďte jméno mluvčího, jehož projev považujete za nekultivovaný. Vyjmenujte nedostatky takového projevu.

Zamyslete se, zda ve svém pracovním nebo soukromém životě znáte někoho, jehož projev byste označili za nekultivovaný.

ZDROJE

DANEŠ, František. *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Karolinum 2009.

HAUSENBLAS, Karel. O kulturu řeči. *Naše řeč* 74, 1991, č. 3, s. 113–123.

HOFFMANNOVÁ, Jana, HOFFMANN, Bohuslav. *Dialogické interpretace*. Praha: Karolinum 2015.

HŮRKOVÁ, Jiřina. Mluvní výchova a úloha tzv. mluvního vzoru. *Český jazyk a literatura* 43, 1992–1993, s. 9–13.

JELÍNEK, Milan. Kultura jazyka a kultura řeči. Sb. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Sborník z olomoucké konference 23.–27. 8. 1993. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Praha 1995, s. 31–41.

ERTL, Václav. *Časové úvahy o naší mateřštině*. Praha: Jednota českých matematiků a fyziků, 1929; kapitola Dobrý autor, s. 42–58.

ERTL, Václav. *Dobrý autor. Výbor z jazykovědného díla*. Akropolis 2011. Ed. Jan Chro-
mý.

KRČMOVÁ, Marie. Rozvíjení mluveného projevu - nácvik, nebo teorie?
www.phil.muni.cz/stylistika/studie/rozvijeni.doc [Cit. dne 9. 7. 2018]

KRČMOVÁ, Marie. Výchova kultivovaného mluveného projevu: mezi teorií a praxí. In
Ondrášková, K. (ed.), *Čeština - bádání a učení*, 2007, s. 113–119.

ZEMAN, Jiří. *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus 2008.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této části opory bylo nutné vysvětlit, co se míní pojmem kultura řeči a co znamená pojem kultivovaný projev.

15 VÝSLOVNOST A VÝSLOVNOSTNÍ STYLY

„Souvislost zvukové složky s představou chování je zřejmá.“
Z. Palková

To, co uráží ucho, si nesnadno získává přístup k mysli.
Quintilianus

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Úkolem této kapitoly je seznámit studenty a studentky s obsahem pojmu výslovnost, s typy výslovnostních stylů a příklady, které jednotlivé typy výslovností charakterizují. Součástí kapitoly je i poučení o výslovnostních vadách.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit pojem výslovnost.
- Popsat typy výslovnostních stylů.
- Objasnit rozdíly mezi jednotlivými typy výslovnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Spisovná výslovnost, ortoepická pravidla, výslovnostní styly.

15.1 Spisovná výslovnost

Spisovná výslovnost je soubor zásad a pravidel realizovaných při mluveném projevu; jde o spisovné užívání spisovně tvořených zvuků řeči. K poučení o správné výslovnosti (výslovnost = ortoepie) patří ortofonie, tedy „nauka o náležitém tvoření a znění hlásek mluvené podoby“ (Krčmová 2017). Správná výslovnost potom patří ke komplexnímu pojetí jazykové kultury. Ortoepická pravidla (pravidla výslovnosti) „mají status kodifikace, tj. norem obecně přijatých a závazných“ (tamtéž) a jsou popsána v mluvnicích a příručkách výslovnosti. Ortoepické zásady by měly být dodržovány pro spisovné projevy předem

připravené a citově neutrální, ve spontánním, byť veřejném projevu se dodržují méně striktně (tamtéž).

15.2 Výslovnostní styly

Stejně jako spisovný jazyk je i spisovná výslovnost stylově diferencována. Rozlišujeme tyto typy výslovnostních stylů:

1. **Střední; základní (neutrální) styl** – respektuje artikulační pravidla formulovaná v příručkách výslovnosti (např. Hůrková); uplatňuje se v kultivovaném běžném projevu i ve slavnostním oficiálním projevu. Je to výslovnost, která se objevuje, resp. by se měla objevovat, při odborných přednáškách, u učitelů, moderátorů ve sdělovacích prostředcích.

Při takové výslovnosti se výslovnost „nepřehání“, např. tedy ve slově *maminka* nevyslovujeme předopatrové *n*, ale zadopatrové [ŋ], tedy tzv. zadní *n* (zkuste vyslovit slovo *maminka* s hláskou *n* v blízkosti předního patra a potom s jazykem posunutým k zadnímu patru; k výslovnosti tzv. zadního *n* [ŋ] dochází před souhláskou *k*, *g* – např. – jak už víme – u slova *maminka* [mamiŋka], podobně je tomu např. u slova [taŋgo]). Při výslovnosti neutrální se zjednodušuje výslovnost zdvojených souhlásek (nejde-li o významové odlišení): *Anna* → [ana], *měkký* → [mňekí]. Další spisovné zjednodušování skupin souhlásek se týká jednotlivých slov, např. slov *džbán*, *dcera* [žbán], [cera] a u *jsme*, *jste*, *jsi*, *jsem* lze zjednodušit výslovnost vypuštěním první souhlásky. Je možné vypustit i hlásku *v* u ná-slovného *vz*, pokud nedojde k narušení významu, např. vizme rozdíl mezi slovy [vzdát se] a [zdát se]. Sykavku [š] lze vypustit v množném čísle některých přídavných jmen ([dobříští], [stříteští]). Lze zjednodušit také výslovnost zdvojených hlásek uvnitř slova a lze tak vyslovit souhlásku jednu, viz již zmíněné [mňekí], ale také [babičin], [viší], [lecos]. Všude jinde, na hranici slov a ve švech, je ale nutno vyslovovat souhlásky obě ([přet tebou], [púllitr], [názor rozhodl]) (viz Krčmová).

Ba naopak jinde hlásky nevypouštíme, ale přidáváme je: spisovná je výslovnost [sedum], [osum] vedle [sedm], [osm] se slabičným *m*.

Připomeňme, že tato výslovnost je stále spisovná.

2. **Vyšší; vybraný styl (pečlivá výslovnost, slavnostní, explicitní)** – uplatňuje se při slavnostních a reprezentativních oficiálních projevech, u uměleckého přednesu, při projevu na větší vzdálenost mezi autorem projevu a posluchačem, při zhoršených akustických

podmínkách. Tento styl charakterizuje pečlivá výslovnost hlásek, zvlášť souhláskových skupin – např. u slova *čistiší* vyslovujeme pečlivě všechny hlásky, dodržujeme také pečlivou výslovnost počátečních hlásek ve slovech s náročně vyslovitelným seskupením hlásek, např. *hřbitov*, *hřmí*, *tkanina*, *tkadlec*; *vzdálený*; *vzpomínat*; *džbán*, *dcera*; u zdvojených souhlásek: *[hrdliččin zval ku lásce hlas]*.

Zvlášť důležitá je výslovnost počátečního *j* ve slovech *jméno*, *jdeme*, *jsem*, ale zde platí určité předpoklady pro toto pečlivé vyslovování zejména u slovesa *být* a jeho tvarů s počátečním *j*: musí jít o projevy na větší vzdálenost a projevy právě vyžadující pečlivou výslovnost (např. slavnostní, tzv. stylově vyšší) nebo je *j* na začátku věty: *Jsem rád, že zde mohu přivítat pana X. Y.*

Slovesné tvary *jsem*, *jste*, *jsou* je totiž možno ve spisovném projevu vyslovovat bez úvodního *j*-, pokud *jsou* součástí složeného tvaru slovesa: *byl sem*, *viděli ste*. Vyslovování s počátečním *j* patří do výslovnosti zvlášť pečlivé.

Tento styl také obvykle doprovází volnější mluvní tempo.

3. Běžný styl (zběžná výslovnost, implicitní) – běžná výslovnost umožňuje i ve spisovném projevu méně přesnou realizaci jednotlivých hlásek, zjednodušování některých složitějších souhláskových skupin (např. [prázno], [spomínat], [přít], [babičin]), dochází v ní k většímu ovlivňování výslovnosti přes hranice slova (*dát sedm korun* – [dácedum korun]); méně striktní jsou zásady přízvukování předložkových spojení (Krčmová 2017).

Tento styl obvykle doprovází rychlejší mluvní tempo.

15.3 Výslovnost nedbalá

Výslovnost nedbalá. Za hranicemi spisovného jazyka mluvíme o výslovnosti nedbalé, náznakové nebo výslovnosti nářeční (Krčmová 2017). Nedbalá výslovnost je výslovnost neortoepická, substandardní, vzniká nepečlivou artikulací hlásek, zvláště souhláskových skupin:

lepší → lepčí; menší → menčí; jablko → japko; půjde → pude; který → kerý; s nedbalou výslovností souvisí i haplogie (zánik slabik): člověče → čéče; paní učitelka → pančelka; poněvadž → páč. K ortofonickým odchylkám od spisovné výslovnosti patří také projevy

redukce (snížení počtu) hlásek: *matriál, sevrokorejský, řemesník, pojiska* (poslední příklady Kraus 2011: 74).

15.3.1 KVALITATIVNÍ DEFORMACE SAMOHLÁSEK

Znakem neortoepické výslovnosti je také příliš **otevřená, široká výslovnost samohlásek** (v Čechách) a příliš **zavřená, úzká výslovnost samohlásek** (na Moravě): [lāto] vs. [lító] jako [léto]. Jedná se o **kvalitativní deformaci** samohlásek, která je v mluveném projevu vnímána nepříznivě.

Otevřená, široká výslovnost samohlásek je charakteristická tím, že se při ní přibližuje samohláska *i* k *e*, *u* k *o*, případně *e*, *o* k *a*: *vid'* [ved']; lidové [ledové]; *prosím* [prasím]; *rok* [rak]; *těto* potom zní jako *táto*, *vede* jako *vada*. Jde o oslabení, „povolení“ výslovnosti původně náležité výslovnosti hlásky, která „povolením“ výslovnosti mění svoji kvalitu a tato změněná kvalita může být vnímána jako nenáležitá, nekultivovaná.

- „(...) taková výslovnost, typická původně pro střední Čechy, se díky mluvě ve sdělovacích prostředcích šíří, je však výrazně neortofonická, tedy nesprávná“. (Krčmová, internet)
- „Mluví si tuto chybu někdy přináší z oblastního úzu (zejm. z pražštiny, ale i z dalších oblastí), může však být i důsledkem nedbalé artikulace. Nepůsobí jen stylisticky nevhodně, ale snižuje i srozumitelnost projevu.“ (Palková 1982)

Při poslechu zpravodajství mohou být totiž zaměněny některé výrazy, např. *Slovínsko* s nepřesně vysloveným [i] může být vnímáno jako *Slovensko*; ze strany lidové je pak strana ledová aj. – Správné výslovnosti je potřeba při letovém provozu, správnou výslovnost musejí zachovávat pracovníci vlakového dispečinku atd.

„Úzká“, „zavřená“ výslovnost samohlásek, při níž se [o], [ó] blíží zvuku [u], [ú] (*tok* zní podobně jako *tuk*) a [e], [é] blíží zvuku [i], [í] (*pastelka* zní jako *pastilka*, *lékárna* jako *likárna*); les [lis]; tok [tuk].

- „Samohlásky jsou hlásky jen zdánlivě snadné a jejich vysoká frekvence v promluvách způsobuje, že všechny nedostatky jsou zřetelně vnímány.“ (Krčmová, internet)

- „Výslovnostní norma vyžaduje přesné rozlišování samohlásek dlouhých a krátkých.“ (Hůrková 1995: 20) Pravopis kvantity v českých slovech je vodítkem jejich normativní výslovnosti, tzn. že se při výslovnosti českých slov řídíme jejich pravopisem.

15.3.2 NEDODRŽOVÁNÍ KVANTITY SAMOHLÁSEK

Ortofonickou chybou je také nedodržování délky samohlásek. Podle M. Krčmové průměrně trvá dlouhá samohláska asi dvojnásobek příslušné krátké, u samohlásek *í* a *ú* však pozorujeme tendenci ke zkracování ([paňi Nováková], [řikám t'i to], [šel k soʊsedum]); v kultivované řeči to není vhodné. Délka nebo krátkost je v domácích slovech ustálená a dublet je minimum (např. brankař i brankář, trávami i travami). (Krčmová, internet)

Krácení dlouhých samohlásek je jev rozšířený v **obecné češtině**. Pro posluchače je zkrácení samohlásky obvykle nápadnou odchylkou od standardní podoby slova a v projevech, u nichž se předpokládá jistý stupeň pečlivosti, jako je tomu v projevech rozhlasových, působí většinou negativně (jistou výjimkou jsou projevy mluvené velmi rychlým tempem, jako např. některé sportovní reportáže). (Palková: 1982)

Krácení dlouhých samohlásek se objevuje zejména u samohlásek *í*, *ú* (např. *at' vědi, můžete říci, začali si povídat, dívám se po hodinách a vidím, v západních Čechách, podle současných prognóz, proti mezinárodnímu terorismu, Spojeným státům, estetickým nárokům spotřebitelu*), často však také *é*, zejména v koncovkách *-ého*, *-ému* (např. *vysílání pražského rozhlasu, významnému výročí* atd.). (Palková: 1982)

Zkracování je však typické i pro Moravu, zejména severní Moravu, kde často chybí rozdíl v kvantitě vůbec: *knedlik, rohlik; nest; mak* atd.; kvantita přitom má rozlišovací schopnost, např. *stálá, stála*.

K nespisovné výslovnosti však patří i **dloužení samohlásek**: *vzádu, móře, nahóru, dólu, támhle* atd. typické pro oblast Čech.

Příznakové je prodlužování samohlásek **na konci výpovědi**, dnes velmi běžné, a to nejen pro oblast pražské mluvy: */v/ona to už přečetlááá* atd. **Samohlásky se před pauzou nemění, jejich protahování je hrubou výslovnostní chybou** (Krčmová, Palková? ?). Podle Palkové protahování koncových krátkých samohlásek snižuje stylovou úroveň projevu, může působit až vulgárně. V rozhlasových pořadech se objevuje sice méně často než krá-

cení, pro některé mluvčí je však součástí osobního úzu. Např. ... / *v Hraci sme byli* / *v Brně sme byli* ... *co si přectavujěš* / *nebo přectavujeté* ... *dvě stě desět* / *dvě stě čtyřicet*... (viz Palková 1982). Další příklady stejného jevu uvádí rovněž J. Kraus: *naše výsledky; zvýšení cén některých pojišťovén* (Kraus 2011: 74).

15.3.3 DALŠÍ ORTOEPICKÉ NEDOSTATKY

Ortoepických nedostatků je spousta, připomeňme alespoň ty, se kterými se v běžné praxi setkáváme nejčastěji.

Jedním z ortoepických nedostatků je vyražení posledních souhlásek slova: [tak], [napříklat], [zdůraznit]. To vede ke znělé výslovnosti znělých souhlásek na konci slova: kreseb, modliteb, heled' (Čechová a spol. 2008: 135–136).

Nevhodná je však i výslovnost hyperkorektní při běžném hovoru, při níž se víceméně přesně vyslovují všechny hlásky, které jsou v písmu reprezentovány písmeny (např. zdvojená výslovnost typu [kamenná], [mňekká]; podobná výslovnost ovšem může mít původ v nářečí). (Krčmová 2017)

15.3.4 VÝSLOVNOSTNÍ VADY

Mezi výslovnostní vady patří sigmatismus (jde o nenormativní výslovnost *s*), rotacismus (vadná je výslovnost *r*), rotacismus bohemicus (špatně je tvořeno a vyslovováno *ř*), lamdacismus (jde o výslovnost tzv. tvrdého *l*).

Nejčastějšími odchylkami od normativní výslovnosti hlásek jsou v češtině rotacismy, jde o vadnou výslovnost kmitavých hlásek *r*, *ř*. Časté jsou vady výslovnosti u sykavek – vadnou výslovnost pozorujeme u sykavek ostrých (*s*, *z*), tupých (*š*, *ž*) i polosykavek (*c*, *č*). U problematické výslovnosti sykavek rozlišujeme tzv. hypersigmatismus – **sykavky** jsou tvořeny s nadměrnou sykavostí, opakem je tupá výslovnost sykavek, která může vést k šišlání.

K vadné výslovnosti patří i **tzv. tvrdé l**. Je typické pro obecnou češtinu, ale vyskytuje se i při špatných individuálních návycích. Jde o jeho „rozmazanou“ výslovnost, která vzniká zejména u nedbalé a uvolněné výslovnosti. Vadná výslovnost souvisí s vadným

postavením hrotu jazyka, jež se dostává při výslovnosti níže, než je potřeba. Správná výslovnost znamená opřít hrot jazyka o dásňový výběžek za horními řezáky a nechat výdechový proud „projít“ podél jazyka (l je také tzv. hláska boková). Při špatné výslovnosti má vzduch tendenci procházet nosem a *l* je vysloveno „huhňavě“.

Hláska ř je hláska, která je spojována se specifikem češtiny. Je pravda, že je v jazycích vzácná, nemá ji ani nám velmi příbuzná slovenština. V češtině tuto hlásku máme od 13. století; vyvinula se z *r*. Výslovnost *ř* je ovšem známa i jinde: např. v brabantském nářečí holandštiny, v některých jazycích amerických domorodců, v nářečích polštiny a lužické srbštiny (Jílek 1967: 268). Je to hláska úžinová, kmitavá, na jejím zvuku se podílí drobné rozkmitání špičky jazyka. Na rozdíl od *r* je artikulace této souhlásky intenzivnější, sblížení čelistí je větší, výdechový proud je prudší. Při tvorbě *ř* vzniká šum blízký sykavkám, zejména tupým. České *ř* se vyskytuje v dvojí podobě, jako znělé a jako neznělé. Znělé *ř* se vyskytuje na počátku slova před vokálem (samohláskou) a mezi vokály (samohláskami), v sousedství znělého konsonantu (souhlásky): *řeka, moře, řvát*. Neznělá varianta je na konci slova před pauzou a v sousedství neznělého konsonantu (souhlásky): *kovář, tři* (Romportl 1973: 96).

Pokuste se vyslovit obě *ř* a pozorujte rozdíl. Častou chybou při výslovnosti je to, že hláska je „dekomponována“, tzn. že dva paralelně znějící elementy – sykavost a kmitavost – zaznívají po sobě – *rz, rš* (ibid). Chybou je, že mluvčí vyslovuje *ř* vždy nezněle i v pozicích, kde je normativní výslovnost znělá.

Obecně jsou postiženy právě tzv. souhlásky úžinové, jsou totiž náročnější na tvoření zvuku a na koordinaci mluvidel. Úžinové souhlásky se tvoří přiblížením patřičných částí artikulačního ústrojí, čímž vzniká úžina a při tření v této úžině šum. Při této artikulaci je nutné přesné postavení mluvidel, i malá odchylka je slyšitelná. K úžinovým souhláskám patří *r, ř, l, s, z, š, ž, dále f, v, j, ch, h*.

15.3.5 VÝSLOVNOSTNÍ DUBLETY

Stejně jako u tvarosloví aj. i u výslovnosti mohou platit dublety. Buď jsou na stejné úrovni, nebo znamenají rozlišení z hlediska spisovnosti nebo nespisovnost, z hlediska užití v odlišných kontextech.

Jak už jsme uvedli, spisovnou dubletou je výslovnost u pomocného slovesa *být* [*jsem doma*] i [*sem doma*]. Dublety se týkají i výslovnosti předložky *s*, kde je spisovná jak vý-

slovnost [*s radostí*], tak [*z radostí*] (kromě spojení se zájmeny - v tom se ale nechybuje - [*s námi*], [*s vaší pomocí*], odliš od [*z vaší pomocí*]). Předložka *přes* se vyslovuje tak, jako by to bylo „*přez*“, [*přez domi*], [*přez ruce*]. Výslovnostní dublety máme i cizích slov, kde je výslovnost jak [*diskuse*], tak i [*diskuze*]; stejně tak je [*renesance*] i [*renezance*]. U cizích slov je možná ve výslovnosti i dvojí kvantita: [*benzin*] i [*benzín*], [*archiv*] i [*archív*] atd.; podobně je tomu i mnoha českých slov, např. končících na – tel: *odesílatel* i *odesílatel*, - ač: *udavač* i *udávač* atd. Spisovné varianty jsou i varianty moravské a české u slov *shoda* a *na shledanou*: u slova *shoda* je spisovná jak výslovnost česká [*schoda*], tak i moravská [*zhoda*]; stejně tak u výrazu *na shledanou* je možná výslovnost jak [*naschledanou*], tak i [*nazhledanou*].

Na druhé straně některá slova nemají dublety, přestože se někteří mluvčí (na základě naší zkušenosti) domnívají, že ano: Písmeno -s- se mezi samohláskami nebo sonorami (r, l, m, n) až na výjimky čte jako -z- a tomu se přizpůsobil i pravopis: čteme proto [*konzulát*] nikoliv [*konsulát*], dále je to např. [*kurzista*] a [*alibizmus*].

Problematika výslovnosti je ovšem oblast, které je ve školách, při rétorických školeních i při běžné mluvní praxi věnováno méně pozornosti než jiným záležitostem.

Odchýlení od výslovnostní normy má důsledky obecně stylové. Není pochyb o tom, že nedbalá, nezřetelná výslovnost vede ke snížení celkového dojmu řečnického projevu, snižuje jeho srozumitelnost a může navozovat dojem nerespektování partnera, prezíravého přístupu k němu, může být pocíťována jako nezdvořilost, jako projev neúcty. Zároveň může znehodnotit obsah i velmi důležitého projevu: „Nevhodná volba jazykových prostředků, např. přílišná neformálnost výslovnosti či písma, slovní zásoby nebo větné stavby může zřetelně poškodit cíl obsahově závažného sdělení.“ (Krčmová, internet)

KONTROLNÍ OTÁZKA

Jaké druhy výslovnostních stylů máme?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Zamyslete se, zda ve svém okolí znáte někoho, kdo má ledabylou nebo nedbalou výslovnost, nikoliv výslovnostní vadu. Řekněte, zda vám takováto výslovnost vadí.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Úkol č. 1

Přečtěte báseň, snažte se pečlivě vyslovovat jednotlivé hlásky a ověřte si tak svoje schopnosti dodržovat kvalitu výslovnosti jednotlivých hlásek a souhláskových skupin:

Paul Verlain
Hlas rohu

Hlas rohu hořekuje do lesů
hořem, jež, zdá se, sirotčí žal předčí,
jež, bloudíc větrem v předsmrtné křeči,
jde zemřít na úpatí útesu.

Duch vlka lká v tom hlasu bez hlesu.
vzplál v slunci hasnoucím, jež, zdá se, větší,
půl hranou agónií závist léčí,
což uchvátí až za práh úděsu.

Snad aby měl ten vzlyk smrt měkčí, snazší,
v chuchvalcích cupaniny sníh se snáší
z oblohy, která v krvi zhasíná.

Vzduch vzdechem podzimu je spíš, tak voní
po něze onen večer monotónní,
s nímž lenivě se mazlí krajina.

(Sb. *Slova na strunách*. Praha: ČS 1968, s. 97)

Úkol č. 2

V prostředí moodl je text, který slouží nácviku výslovnosti dlouhého –í. Jde o text *K fonetice povětrí* od K. Čapka. **Přečtěte jej nahlas a snažte se zachovávat kvantitu dlouhého –í.**

Úkol č. 3

Přečtěte následující příklady slov, případně ověřte jejich správnou výslovnost v předcházejících výkladech nebo v příručkách výslovnosti:

a) *který, větší, nejjasnější, jsme, vzdělání, Anna, hezčí, demokracie, koncert, dresy, menší, lepší, Honza, půjde, jablko, měkký, oddřít, hřbitov, tkanina, jdeme, tkadlec, lidská práva;*

b) *kousek masa, jíst nudle, zavírat okna, banka, podzim.*

Přečtěte cizí slova a jména:

diskuse, renesance, realismus, režisér,

Bernstein, Feininger, Larousse, Johnson,

Plymouth, Dallas,

changez-passer, honoris causa.

Přečtěte věty:

1. *Pepík pojede letos v létě k moři.*

2. *Ten ranní chleba je měkký.*

3. *S Annou jsme často chodili po anglických hřbitovech a po pobřeží v ...*

4. *Pravidelně chodí na nehty, v tom se shodneme.*

Úkol č. 4

Přečtěte ukázky autentických výpovědi v rozhlasu a řekněte, co je potřeba v daném projevu z hlediska výslovnosti vylepšit:

- ... *tam je minerální voda teplá / žeó / t(a)kže mně někdo vykládal / úplně načeně / ...*
- ... *sluníčko k nám ňák krz mraky nemuže...*
- ... *a tady mám jeden konkrétní zlepšováček s mlikem / co říkáte... ... tak děkuu / koukám na hodinky / žee pět hodin čtyřicdevět minut...*
- ... *a k nim patří / sluneční energie / která je na některých místech / naší země / opravdú / hodně // probjem- / problém je ale v tom / jaki (= jak ji) ene- ekonomic- ky / soustředit //...*

Zdroj: Z. Palková, NŘ, 1982.

Úkol č. 5

Podívejte se do prostředí moodl, k danému tématu zde najdete cvičení na správnou výslovnost hlásky *l*, *r* a *s*.

Úkol č. 6

V prostředí moodl je vložena báseň, veršovaná hříčka, v níž se mnohokrát vyskytuje ř. Hříčka je známá jako jazykolam *Přemysl Řehořík řezbář byl*. Podívejte se na ni a pokuste se část přečíst.

ZDROJE

HŮRKOVÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Mníšek pod Brdy: Scientia, 1995.

Jsem, jsi, jsme, jsou. Kdy je vyslovovat pečlivě? <https://olomouc.rozhlas.cz/jsem-jsi-jsme-jsou-kdy-je-vyslovovat-peclive-6380981> [Staženo 10. 6. 2018]

JÍLEK, František. *Vtipná čeština*. Praha: Mladá fronta 1967.

JÍLKOVÁ, Lucie. K výslovnosti samohlásek v médiích. *Mediažurnál*, 2017, s. 17;
<http://www.mediazurnal.cz/archiv-casopisu>

KRAUS, Jiří a kol. *Člověk mluvící. Řečníci bez tribuny čtením i poslechem*. Praha: Leda 2011.

KRČMOVÁ, Marie. *Výslovnost ve veřejném projevu*.
<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/krc-015.pdf> (vřele doporučuji k prostudování)

KRČMOVÁ, Marie. *Podíl fonické roviny textu na konstituování stylu dnešních řečnických projevů*. <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/krcmova/krc-004.pdf>

PALKOVÁ, Zdena. *Výslovnost rozhlasových mluvčích*, <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6344>

ROMPORTL, Milan. *Základy fonetiky*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1973.

POKORNÁ, Jaroslava; VRÁNOVÁ, Milena. *Přehled české výslovnosti: logopedická a ortoepická cvičení pro dospělé*. Praha: Portál, 2007.

16 VÝSLOVNOST CIZÍCH SLOV A JMEN, VÝSLOVNOST ZKRATEK

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V této části našeho textu se zaměříme na některé problematické jevy z hlediska výslovnosti a užívání v praxi. Jde o výslovnost slov přejatých, slov cizích a výslovnost a užívání cizích vlastních jmen a zkratk.

CÍLE KAPITOLY

- Objasnit pravidla užívání některých problematických jevů z hlediska výslovnosti a jejich fungování v textu.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Výslovnost, přejaté slovo, vlastní jméno, zkratka.

Výslovnost přejatých slov, cizích slov a cizích vlastních jmen působí velmi často potíže. Je to dáno tím, že vztah mezi jejich psanou a normovaně vyslovovanou podobou není tak zřejmý, ani tak známý a pravidelný jako u domácí slovní zásoby. Zodpovědný mluvčí, především veřejný mluvčí, by tak měl být na výslovnost cizích slov a jmen připravený. Dnes se ovšem setkáváme velmi často s ledabylým přístupem zejména sportovních reportérů, kteří v mnoha případech vyslovují zejména cizí vlastní jména špatně. Pro výslovnost vlastních jmen je proto dobré nahlédnout do Internetové jazykové příručky, využít speciální příručky (uvádíme je v literatuře níže), nebo někdy může pomoci ověření výslovnosti pomocí Google překladače.

16.1 Výslovnost cizích slov

„Zásady výslovnosti přejatých slov nejsou v češtině zcela shodné s těmi, jimiž se řídí výslovnost slov domácích.“ (Hůrková 1995: 47) Zvuková podoba slov cizího původu se však přizpůsobuje zvukovým zvyklostem a možnostem češtiny.

Výslovnost slov přejatých a cizích je problematika velmi široká. Nejlépe je seznámit se s ní prostřednictvím specializovaných příruček (Výslovnost spisovné češtiny II z r. 1978, slovníku cizích slov, jde o ASCS, prostřednictvím Internetové jazykové příručky, citované příručky J. Hůrkové, obsahující kapitolu Ortoepie slov přejatých, s. 47nn.). Zde uvádíme jen některé příklady proto, aby bylo zřejmé, že i pro výslovnost cizích slov existují určitá pravidla, jimiž je možné se řídit, a zaměříme se na ta slova, s jejichž nesprávnou výslovností se setkáváme v praxi.

Jisté problémy způsobuje např. výslovnost písmen u slov přejatých a cizích, které v češtině nemáme. Jedná se např. o písmeno *x*, u jehož výslovnosti mají někteří mluvčí tendenci užít hyperkorektní výslovnosti [ks], tedy výslovnost podle jejich mínění stylově vyšší. Písmeno *x* se však čte jako [gz] ([*egzemplář*], [*egzotyka*], [*egzil*], jen před neznělou souhláskou nebo na konci slova čteme *x* jako [ks]: [*eksport*], [*klimaks*].

Zcela nesprávná (je hodnocena jako odchylka od normy) a nekultivovaná je výslovnost některých slov, např. *demogracie*, *drezy*, *koncert*. Správná výslovnost je *demokracie*, *dresy*, *koncert*. U slova *dres* platí, že neznělé [s] je vyslovováno i v dalších pádech – tedy v *dresu*.

Ve slovech jako *kurs*, *exkurs*, *puls*, *impuls*, *revers* (psát je možné i *kurz*, *exkurz*, *pulz*, *impulz*, *reverz*) se na konci slova vyslovuje jen neznělá souhláška [s]. V dalších pádech se ovšem vyslovuje [z], např. *zapsat se do kurzu*.

Nesprávná je i hyperkorektní výslovnost slova *filosofie*, stejně tak jako zastaralý, příznakový, je i pravopis slova *filosofie*, přestože je možný: v textech úzce odborných. Dnes vyslovujeme a převážně píšeme *filozofie*. Co se týče tohoto jevu, odkazujeme na Internetovou jazykovou příručku, kde je jedna z částí věnovaná pravopisu a výslovnosti slov přejatých, např. právě slov s hláskami *s-z*. Podkapitola má název *Pravopis a výslovnost přejatých slov se s-z*.

Zde se mimo jiné dočteme, že dvojí spisovná výslovnost, [s] i [z], se připouští např. u těchto slov (PČP z r. 1993 uvádějí také psaní dublet): *busola* – *buzola*, *desén* – *dezén*, *diskuse* – *diskuze*, *disertace* – *dizertace*, *kasematy* – *kazematy*, *plisé* – *plizé*, *renesance* – *renezance*, *resort* – *rezort*, *režisér* – *režizér*. Výslovnost se znělým [z] ještě není automaticky přijímána. Jak uvádí V. Štěpánová, např. s výslovností slova *busola* se v současném úzu autorka nesetkala (Štěpánová 2013: 120).

Slova zakončená příponou -ismus, -izmus se vyslovují se z v této příponě, tedy [-izmus]. Týká se to i slov s příponami -smus, -zmus, -sma, -zma, kde je výslovnost [-zmus, -zma], pravopis je ovšem obojí (základní je ovšem psaní se s): např. *impresionismus* – *impresionizmus*, *romantismus* – *romantizmus*, *spasmus* – *spazmus*, *marasmus* – *marazmus*, *charisma* – *charizma*.

U některých slov, jež mají jednu nebo dvojí výslovnost (*geodézie*, *kurzíva* a *kurziva*), je však možné užít až trojí pravopis: *geodezie*, *geodézie*, *geodesie* (nikoli však *geodésie*), stejně tak píšeme třeba *kurzíva*, *kurzíva* nebo *kursíva* (nikoli *kursíva*), *prezidium*, *prezídium*, *presidium* (nikoli *presídium*), *ofenzíva*, *ofenzíva*, *ofensíva*.

(K tomu viz Internetová jazyková příručka, z níž příklady jsou, a podrobně rovněž Hůrková 1995).

16.2 Výslovnost cizích vlastních jmen

Cizí vlastní jména jsou běžnou součástí našeho života, čteme je v novinách a časopisech, v učebnicích, s jejich mluvenou podobou se setkáváme při přednáškách, v rozhlasu a televizi. Při veřejných mluvených projevech je jejich výslovnost signálem zodpovědnosti a znalostí mluvčího.

Poučení o výslovnosti jmen z jazyků, jako je angličtina, němčina, francouzština, italština, španělština, polština a některých dalších tzv. běžných jazyků, najdeme v základních příručkách, např. Výslovnost spisovné češtiny z r. 1978. Zde jsou v první řadě uvedeny zásady převodu cizích hlásek do češtiny pro výslovnost cizích vlastních jmen (Hůrková 1995:66); výklady se tak týkají náhrady cizích hlásek, které čeština nemá – jde např. o náhradu anglické obouřetné souhlásky psané *w*, kterou ve výslovnosti anglických jmen nahrazujeme českým retozubným *v*, nebo o náhradu německé neurčité souhlásky [ə], podobné anglické, českou samohláskou přední [e] atd.

Popsána jsou i pravidla používání přízvuku při vyslovování cizích jmen – při české výslovnosti cizích jmen nahrazujeme původní přízvuk přízvukem českým, tedy přízvukem na první slabice slova: týká se to jmen ruských, polských a italských s původním přízvukem na předposlední slabice, francouzských s přízvukem na poslední slabice a dalších.

„(...) pro cizí vlastní jména vyslovovaná v českých projevech platí zásada, že cizí hlásky, které čeština nemá ve svém hláskovém inventáři, nahrazujeme hláskami českými, které se jim svou zvukovou podobou co nejvíce přibližují (...)“ (Hůrková 1995: 66)

Uvádí se sice (Štěpánová: 2013 s odkazem na Kučera – Zeman:1998), že výslovnost cizích vlastních jmen v češtině není zcela ustálena a chybí komplexní pravidla, rovněž není k dispozici práce, která by se tomuto tématu věnovala podrobně, přesto poučení o výslovnosti cizích vlastních jmen nacházíme v základních příručkách a mluvnicích. Je to např. Mluvnice češtiny II, kde je část velmi užitečných výkladů věnována skloňování cizích vlastních jmen a to je doprovázeno výklady o výslovnosti. Je to dáno tím, že skloňování vlastních jmen se v češtině řídí především jejich vyslovovanou podobou. Obdobné výklady najdeme v IJP, v kapitolách, které se věnují skloňování osobních a zeměpisných jmen.

To, co také znejistňuje uživatele při výslovnosti cizích jmen, je, že mnohdy převažující výslovnost v úzu neodpovídá podobě kodifikované. O to více je potřeba výslovnost cizích vlastních jmen ověřit. Zároveň je potřeba mít na mysli, že musíme respektovat výslovnost cizího vlastního jména v jazyce, z něhož jméno pochází nebo v jehož kontextu se užívá. Je proto rozdíl, když slovo Johnson označuje Američana nebo Švéda, a toto slovo má tak dvojí výslovnost.

16.3 Výslovnost zkratk a jejich používání v textu

Zaměřme se na zkratky iniciálové, tzn. tvořené počátečními hláskami jednotlivých slov. Popis a poučení o jejich výslovnosti nabízí opět Internetová jazyková příručka, z níž v následujícím textu přebíráme většinu příkladů. Zkratky jsou poměrně problematickým jevem v tom smyslu, že víceméně ustálený je jejich pravopis, ale už méně si vědí rady uživatelé s jejich skloňováním, začleňováním do souvislých výpovědí a s výslovností. Jejich výslovnost není kodifikovaná a existuje obvykle jen vžitý úzus.

Domácí iniciálové zkratky však obvykle nečiní uživatelům potíže. Čteme je hláskovacím způsobem, vyslovujeme je po jednotlivých písmenech, často vokalizovaných (tzn. ODS čteme jako ó dé es); ČT [čé té] = Česká televize, ČTK [čé té ká] = Česká tisková kancelář, ODS [ó dé es] = Občanská demokratická strana.

Hláskovacím způsobem se většinou čtou i iniciálové zkratky cizího původu, ale žádná obecná či striktní pravidla pro výslovnost cizích zkratek neexistují, ani jejich užívání není systematické. Některé zkratky se tak čtou jak počeštěně, tak s nápodobou cizí, zejména anglické výslovnosti. U zkratky *CD* [cé dé] (hovorově *céděčko*) se tak setkáváme rovněž s anglickým hláskováním [sí dý], zkratku pro počítač *PC* čteme [pé cé] i [pí sí] (hovorově je to *pécéčko* i *písíčko*), *DVD* čteme [dé vé dé] i [dý ví dý], (hovorově je to *dévéděčko* i *dývídíčko*). Podle Internetové jazykové příručky zkratku televizní stanice *HBO* můžeme vyslovovat jako [ejč bí ou] i [há bé ó], zkratku pro čerpací stanice *OMV* lze hláskovat německy [ó em fau] i česky [ó em vé]. Dále Internetová jazyková příručka uvádí, že v některých případech může čtení zkratk cizího původu podle cizích hláskovacích zvyklostí působit příznakově až přepjatě a může znesnadnit porozumění, např. vyslovujeme-li *NHL* jako [en ejč el] místo vžitě výslovnosti [en há el]. U jiných zkratk se naopak s českou výslovností v podstatě nesetkáme, např. *BBC* [bí bí sí], *FBI* [ef bí aj] atd. Ojedinelě se shoduje česká výslovnost s výslovností původní: *SMS* [es em es] (hovorově *ese-meska*).

Někdy je složení iniciálové zkratky takové, že umožňuje i jiné čtení než hláskování, např. *ČEZ* [čes] = pův. České energetické závody; zkratku čteme jako slovo. Tehdy taková „slova“ zapojujeme do věty jako podstatná jména a skloňujeme je podle zakončení nebo se rod domácích zkratk zpravidla řídí základním jménem nezkráceného názvu. U cizích zkratk platí pravidlo, že se prosazuje rod podstatného jména, které nahrazují, přičemž se obvykle vychází z přeloženého názvu. Toto pravidlo však neplatí vždy. Původ cizích zkratk mnohdy uživatelé neznají, a proto jejich řazení k rodu kolísá – tyto zkratky se často přirozeně řadí k rodu střednímu. (Blíže o tom nastudujte v Internetové jazykové příručce).

Často používaná je zkratka pro životopis – CV neboli **curriculum vitae** (latinsky „běh života“), vyslovovaná dnes jako [sívíčko], což není vzhledem k latinskému původu slova vhodné spojení, ale tato výslovnost se používá např. v anglicky mluvících firmách a je také součástí úzu; česky je možné říkat [cévéčko].

Podle Štěpánové (2013: 137) jeden z častých dotazů pro Jazykovou poradnu ÚJČ je dotaz na výslovnost akademického titulu *Ph.D.*, který se běžně čte jako [pí ejdž dí], setkáváme se však i s výslovností [pé há dé]. Štěpánová rovněž upozorňuje na to, že mnohdy se kombinuje výslovnost vycházející z angličtiny s výslovností „čti, jak píšeš“ (uvádí příklad

O2 Zero). (Podle našeho názoru se zase mnohdy „přehání“ výslovnost původního jazyka, např. při vyslovování vlastních jmen, ale především v reklamách, srovnej např. výslovnost – nikoliv zkratky, ale automobilové značky – Hyundai; zde ovšem jak psaní, tak výslovnost řídí potřeba zachovat jednotnost užívání názvu značky v celosvětovém měřítku).

KONTROLNÍ OTÁZKA

V jakých příručkách se můžeme poučit o výslovnosti a užívání cizích slov, cizích jmen a zkratk?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

1. Seznamte se s článkem Veroniky Štěpánové v Naší řeči (viz seznam literatury). Je přístupný i v pdf na internetu. Vyberte některé jevy, o kterých se zde píše a které vás zaujaly.
2. Vyhledejte na internetu cizí jméno osobní a vyhledejte poučení o jeho výslovnosti.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte cizí slova:

Diskuse, renesance, realismus, režisér, plasma, kurziva, archiv.

Přečtěte zkratky:

USA, NHL, ČIA (Česká informační agentur), CV

S pomocí IJP použijte zkratky ve větách (vyslovte i napište):

Vstoupit do NATO; doporučení SÚKL (Státní ústav pro kontrolu léčiv)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte jména:

Georg Trakl, rakouský spisovatel –

Justine Heninová, belgická tenistka –

Caroline Wozniacki, dánská tenistka polského původu –

Caroline Garcia, francouzská tenistka –

Maximilian Meyer, německý fotbalista –

James Rodriguez, kolumbijský fotbalista –

Johnson – Američan

Johnson – Švéd

Bernstein – americký dirigent

– francouzský dramatik

– německý umělec

Feininger – Němec

Staudinger – Němec

Larousse – Francouz

Jaroslav Seifert –

Carl Gustav Jung, švýcarský lékař

Fidel Castro Ruz, kubánský revolucionář

Ferreira de Castro, portugalský spisovatel

SHRNUTÍ KAPITOLY

Cílem kapitoly bylo upozornit na některé zásady a pravidla platné pro používání cizích slov v češtině a cizích vlastních jmen, zejména z hlediska jejich výslovnosti. Používání těchto slov a zkratk však není pro běžného uživatele vždy jednoznačné, neboť mnohdy v praxi převládá spíše vžitý úzus než respektování určitých zásad a pravidel, někdy ani jednoznačná pravidla neexistují, máme jen doporučení. Přesto zodpovědný mluvčí musí dbát určitých zásad výslovnosti a používání daných slov podle doporučení a pravidel uvedených v příručkách, ev. nejčastější uзуální podobu užívání daného slova konfrontovat s odbornými nebo závaznými příručkami pojednávajícími o daných jevech.

ZDROJE

- ELMAN, Jiří. *Velký slovník zkratk Evropské unie*. Praha: East Publishing Company, 2000.
- FILIPIAK, Česlav – PETŘÍK, Petr. *Slovník odborných a všeobecně používaných zkratk*. Brno: Novaco, 1993.
- HONZÁKOVÁ, Marie – HONZÁK, František – ROMPORTL, Milan. *Čteme je právně? Slovníček výslovnosti cizích jmen*. Praha: Albatros 1996.
- KOL. AUTORŮ. *Mluvnice češtiny II*. Praha: Academia 1986.
- KUČERA, Jiří – ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině*. Hradec Králové: Gaudeamus 1998.
- MARKOVÁ, Zuzana. *Zkratky anglického původu a jejich výslovnost v českém prostředí*. Bakalářská práce. Vedoucí práce M. Krčmová. Brno: MU, 2011.
- ŠTĚPÁNOVÁ, Veronika. Výslovnost cizích, vlastních jmen, zkratk a některé další dotazy v jazykové poradně. *Naše řeč* 96, 2013, č. 3, s. 117–140.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 2: Severská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus 2000.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 3: Románská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus 2002.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 4: Francouzská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus 2003.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 5: Italská, holandská a albánská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus 2005.
- ZEMAN, Jiří. *Výslovnost a skloňování cizích osobních jmen v češtině 6: Polská, maďarská, estonská a latinská osobní jména*. Hradec Králové: Gaudeamus 2006.

17 MODULACE SOUVISLÉ ŘEČI

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V této kapitole se zaměříme na to, jak modulovat celou výpověď, tzn. vysvětlíme zásady intonace, co je větný a slovní přízvuk, důraz atd. Vysvětlíme, jaký je rozdíl v intonaci oznamovacích výpovědí, otázek, jaký je rozdíl v intonaci zjišťovací a doplňovací otázky, jak se liší intonace tzv. řečnické otázky. Zároveň vysvětlíme zásady správného dýchání, které je pro modulaci souvislé řeči zásadní, neboť správné frázování výpovědi a správné dýchání se na modulaci souvislého projevu podílí největší měrou. Důležitým prvkem modulace souvislého projevu jsou i pauzy a jejich správné používání.

CÍLE KAPITOLY

- Vysvětlit prvky modulace souvislého projevu.
- Objasnit jejich konkrétní fungování v konkrétních projevech.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Intonace, přízvuk, důraz, tzv. ráz, dýchání, pauza, tempo, otázka, řečnická otázka.

17.1 Intonace a přízvuk

Zvukové členění souvislé řeči je založeno na proměnách síly a výšky hlasu, na správném vytváření pauz, přičemž důležitými prvky členění souvislé řeči je vydělování hranic slov – na tom se podílí **slovní přízvuk**, a vydělování výpovědních úseků – zde svoji úlohu sehrává **intonace**.

17.1.1 PŘÍZVUK

Přízvuk v češtině je charakterizován jako **silový** (dynamický), tzn. že přízvučná slabika (silnější) má (nepatrně) větší dynamiku než okolní slabiky nepřízvučné (slabší). V některých jazycích je tzv. přízvuk tónový, melodický (např. jej má slovinština, noršti-

na, švédština), kdy se užitím stoupavého nebo klesavého přízvuku liší význam slova (český přízvuk není významotvorný) a různé gramatické tvary. Český přízvuk je **stálý**, tzn. v izolovaném slově je umístěn vždy na první slabice, vyznačuje tak hranice slova (je rozdíl *'jeden* a *je 'den*; *to 'pivo* a *topivo*), což ovšem neznamena, že slova od sebe odtrhuje. To, že český přízvuk slouží k vyznačování hranic slova (je to tzv. hraniční signál), znamená, že má **funkci delimitativní**, a to se projevuje v tom, že čeština (ve srovnání např. s angličtinou) sousedící slova zvukově neváže. Další funkcí českého přízvuku je **funkce rytmiizační**; to například znamená, že v souvislé řeči po sobě nenásledují dvě přízvučné slabiky.

17.1.2 PŘÍKLONKY A PŘEDKLONKY

V souvislé řeči však nemá vlastní přízvuk každé slovo. Vlastní přízvuk nemají tzv. **příklonky**, tzn. krátké tvary zájmen *mi, ti, si, se*, tvary pomocného slovesa být, a kondiciálové tvary *bych, bys*. Ty jsou nepřízvučné, stojí za prvním přízvučným celkem výpovědi (slovem, souslovím, vedlejší větou): *'návrhy by se mu 'mělo 'podařit 'zpracovat 'v termínu*; *'nové, 'méně 'konvenční 'návrhy by se mu 'mělo 'podařit 'zpracovat 'v termínu*. Bez přízvuku jsou také **předklonky**. Ty stojí po pauze před přízvučným slovem; jsou to navazovací částice, spojky, někdy i významově méně závažná slova plnovýznamová (*to 'víte, že 'přijdeme, strýc 'Karel se 'dokonce moc 'těší*). (Krčmová ?)

Sejde-li se v jedné větě více příklonek, jejich pořadí je závazné a postupujeme takto:

1. spojka *-li*
2. pomocné sloveso v minulém čase – *jsem, jsi (-s), jsme, jste* – a v podmiňovacím způsobu – *bych, bys, by, bychom, byste*;
3. krátké tvary zvratných osobních zájmen – *si, se*;
4. krátké tvary osobních zájmen v dativu – *mi, ti, mu*;
5. krátké tvary osobních zájmen v akuzativu – *mě, tě, ho, tu, to*.

Příklady:

- *Prohlížel jsem si ho. Já jsem si ho prohlížel.*

- *Budeš-li se pilně učit ...*
- *Řekls mu to? Tys mu to řekl?*

Rodilý mluvčí kladení příklonek provádí automaticky a bez chyb.

17.1.3 PŘÍZVUKOVÁNÍ PŘEDLOŽKOVÝCH SPOJENÍ S PŮVODNÍ PŘEDLOŽKOU

Spojení jednoslabičné vlastní předložky (*na, za, do, od, po, při, pro, bez, u, nad, pod, přes, před, ve, se, ze, ke, ku*) se slovem, jehož pád předložka řídí, tvoří jediný zvukový celek a přízvuk je na předložce (*jde 'o dvě 'koruny 'na osobu; 'na výklady 'o výslovnosti 'vyhradíme čas 'od dvou 'do čtyř; předpověď' počasí 'na dnešek 'pro Českou republiku ... 've večerním vysílání 'na stanici Praha ... 'od dvou 'do sedmi...*). V běžné řeči je tento způsob přízvukování základní; pro spisovný mluvený projev je to základní pravidlo. Není však bez výjimek, neboť spisovné je i přízvukovat výraz po předložce (předložka je pak nepřízvuknou předklonkou) v případech, kdy po ní následuje nesklonné slovo (*přes 'velmi 'nepříznivé 'reference*), slovo zdůrazněné (*'dárek od 'nejdůležitějšího 'sponzora*), výraz neběžný (*'připomeneme 'některá ze 'substantivizovaných 'adjektiv*) nebo vlastní jméno (*'výklad 'stylistiky od 'Milana 'Jelínka*) (Krčmová, Palková)

Tedy shrňme ještě jednou – podle ortoepické kodifikace přízvuk na předložce nemusí být v těchto případech:

- a) je-li slovo následující po předložce silně zdůrazněno, např. *jde o slova v kontrastivním postavení (... ne v 'odpoledním, ale ve 'večerním vysílání...);*
- b) následuje-li po předložce dlouhé slovo, takže by jejím připojením vznikl mnohoslabičný takt (... *při 'neoficiální návštěvě...*);
- c) následuje-li po předložce slovo nesklonné (např. ... *za 'jistě obtížné situace...*).

Přesunutí přízvuku z předložky na následující slovo vede mnohdy k tomu, že posluchač pociťuje toto přesunutí jako zdůraznění následujícího slova. Pokud tomu tak není, tzn. nemáme na mysli zdůraznění slova, tzn. neodpovídá-li tomu významová platnost daného předložkového spojení v konkrétní výpovědi, působí toto přesunutí přízvuku rušivě (např. ... *budete moci sledovat na 'obrazovkách svých televizorů ... jak*

mně volal před 'chvilí ... kteří jsou ve 'středu našimi soupeři... ap.). Někdy dochází k porušování základního pravidla přízvukování bez důvodu (předložka je ponechána bez přízvuku = ... na 'dnešek ... do 'sedmi...), což může ovlivnit stylovou úroveň projevu. (Palková)

Pravidlo o přízvukování předložek se netýká předložek nepůvodních dvouslabičných (např. *kromě*) i jednoslabičných (např. *krom*), které nemají pravidelně hlavní přízvuk (*dle 'radý, krom 'tebe*).

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte:

- jde 'o dvě 'koruny 'na osobu
- 'na výklady 'o výslovnosti 'vyhradíme čas 'od dvou 'do čtyř
- předpověď počasí 'na dnešek 'pro Českou republiku ... 've večerním vysílání 'na stanici Praha ... 'od dvou 'do sedmi...

X

- přes 'velmi 'nepříznivé 'reference (*po předložce je neskl. v.*)
- 'dárek od 'nejdůležitějšího 'sponzora (*zdůrazněné a dlouhé slovo*)
- (... ne v 'odpoledním, ale ve 'večerním vysílání...) (*kontrastivní zdůraznění*)
- 'připomeneme 'některá ze 'substantivizovaných 'adjektiv (*cizí, neobvyklé delší slovo*)
- (... při 'neoficiální návštěvě...)
- 'výklad 'stylistiky od 'Milana 'Jelínka (*vlastní jméno*)

17.1.4 TZV. RÁZ

Tzv. **ráz** ['] je zvukový prvek, který má charakter souhlásky (má znaky neznělé závěrové souhlásky, je to okluzíva laryngální; aktivním orgánem jsou hlasivky; vzniká tak, že se náhle rozrazí závěr sevřených hlasivek výdechovým proudem), za hlásku jej však nepovažujeme. Znakem je „skokový nárůst intenzity začátku samohlásky“ (MČ I 1996: 46). Jde o jakési tvrdé nasazení hlasu u slova, kde je na začátku samohláska, nebo je tvoříme u

mezislovního švu a na začátku kmenového morfému po předponě, kdy se „sejdou“ dvě samohlásky. Ortoepická kodifikace přitom většinou připouští dvojí možnost, výslovnost s rázem, nebo bez něho (tedy např. *po 'únorový* i *poúnorový*, *po 'únoru* i *poúnoru*). Ráz používáme při zvlášť pečlivé výslovnosti, v běžném hovoru můžeme vyslovovat i bez rázu, pokud taková výslovnost nebrání srozumitelnosti.

Nutné je však užití rázu po neslabičných předložkách (*k, s, v, z*), (tedy *f'únoru*, *s'energií* ap.). Častou chybou některých mluvčích je splývavá výslovnost s neznělou podobou předložky (*fúnoru*, *fínstrukcí*, *futkání* ap.); druhá varianta, výslovnost bez rázu a se znělou podobou předložky (např. *vitálii*), je charakterizovaná v normě jako „příliš volná“. (Palková, Lukavský).

Ráz je nutný rovněž všude tam, kde by mohlo dojít k nedorozumění a kdykoliv je potřeba pečlivou výslovnost:

- *s 'uchem X suchem*
- *s 'oka X soka*
- *k 'otci* nesprávně *kotci, koci, gotci*
- *f 'okně* nesprávně *fokně, vokně*
- *s 'Ameriky* nesprávně *sameriky, zameriky*

Ráz se užívá také před spojkami *a, i*:

číst a psát: správně *číst 'a psát* nesprávně *čísta psát*

otec i syn: správně *otec 'a syn* nesprávně *oteci syn*

Užití rázu pro lepší srozumitelnost lze také doporučit, setkají-li se na hranici dvou slov stejné samohlásky (např. lépe *do 'okresu*, aby nevzniklo *dokresu*), podobně je dobré užít nepřízvučném jednoslabičném slově (*jak 'oznámila*).

Nesprávně se ba naopak vytváří ráz u slov přejatých, kde se předpokládá splývavá výslovnost na hranici dvou samohlásek:

- *vakuum*: správně *vákuum* nesprávně *váku 'um*

- *reakce*: správě *reakce* nesprávně *re'akce*
- nesprávně: *rekostru/u/jete-li*; stejně tak je špatně v jiném případě [*pět/a/dvacet*]

Užití rázu se zvyšuje při citovém vypětí a při energických vystoupeních.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Přečtěte věty a pozorujte užití tzv. rázu:

1. *Oheň tohoto prastarého vulkánu už dávno vyhasl a kráter postupně...*

[{P} ?oheň tohoto prastare: ho vulka:nu // ?už da:vno vihasl{P} // ?a kra:ter postupně].

2. *Dokonale proudnicový tvar těla mu umožňuje plout rychlostí dvaceti uzlů.*

[mu ?umožňuje], [dvacet'í ?uzlu:]

Zdroj: J. Veroňková Užívání rázu na Moravě a ve Slezsku. Olomouc s. 182–183

17.1.5 VĚTNÝ PŘÍZVUK

Ve výpovědi je většinou více slov, které mají přízvuk. Výrazy, které jsou ve výpovědi nebo výpovědním úseku důležité, jsou proto zvukově odlišeny – jsou zdůrazněny, vytčeny a jejich přízvuk je vnímán jako silnější.

Důvody vytčení jsou různé.

Nevhodně zvolený větný přízvuk může změnit význam celého sdělení nebo větu kontextově jinak zapojit, než je původně zamýšleno (*tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (ale jinou ne); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (nechci to označit přiléhavějším slovem průšvih, ostuda...); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (ale proč bychom to dělali); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (ale nevyřešíme ji tím); *tuto záležitost můžeme posoudit z hlediska pracovního* (a ne občanskoprávního). Při čtení je dobré místo větného přízvuku označit si. (Krčmová)

Uved'me ještě další příklady:

- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' (neutrální sdělení, bez souvislosti s ostatním textem)
- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' (práci, o níž už byla řeč; jinou přijmou)
- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' - ale přijmou např. volný esej.
- 'Tu seminární práci mi na germanistice nepřijmou' (ale třeba ji použijí jinde).

Zdroj: <https://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js08/fonetika/ucebnice/ch07s01s04.html>

Z uvedených příkladů je zřejmé, jak důležité je věnovat kladení větného přízvuku pozornost.

17.2 Intonace

„Ve veřejném projevu, který je obsahově závažným monologem, je (...) intonace důležitým prostředkem vyjádření obsahových souvislostí tak, aby je posluchač mohl správně a jednoznačně interpretovat“. (M. Krčmová)

17.2.1 KADENCE KLESAVÁ A STOUPAVÁ

Intonace vzniká souborem současně působících zvukových prostředků. Jde o prostředky dynamické (přízvuk), melodické (výška tónu/hlasu/tónová výška se využívá k vytváření melodického průběhu vět→jde o tónové rozdíly v melodii vět) a kvantitativní (pauzy, frázování, tempo).

Oznamovací a doplňovací otázku doprovází intonace ukončující výpověď tak, že výška hlasu klesá (klesavá kadence, kadence); u otázky zjišťovací hlas stoupá (stoupavá kadence, antikadence).

V citově neutrálních českých větách se tedy užívají tyto kadence:

- a) *klesavá* (konkluzivní) kadence doprovází neutrální oznamovací větu nebo otázku doplňovací (začíná tázacími slovy *kdy, jak, kam* atd.): *Vrátili se z dovolené. Kdy se vrátili z dovolené?*

- b) *stoupavá* (antikadence) doprovází poslední takt věty s modalitou zjišťovací otázky (jde o tzv. otázky ano-ne): *Přišel domů? Přijel sám?*
- c) *speciální* (většinou stoupavá nebo rovná, někdy i klesavá), tzv. polokadence, která se uplatňuje na posledních taktech nekoncových větných úseků a na koncových úsecích vět, které stojí v souvětích nikoliv na jejich konci: *Vrátil se domů, ale nešel ještě spát.*

Intonace řečnické otázky se liší od intonace běžných otázek a má podobný průběh u řečnické otázky jak zjišťovací, tak doplňovací (Havlík 2003). Tento průběh „je charakterizován dvěma vrcholy: jedním na počátku či v prostředku, který bývá výše než druhý vrchol, jenž je výsledkem konečné antikadence“ (s. 32). Výrazným průvodním prvkem řečnické otázky je také rámcování pauzami (Havlík 2003); totéž konstatuje pro slovenštinu Mistrík (1978). Příklad: *A kdo za to může?*

(Kamila Mrázková (2017): ŘEČNICKÁ OTÁZKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

URL: https://www.czechency.org/slovník/ŘEČNICKÁ_OTÁZKA (poslední přístup: 14. 4. 2018)

(Zdena Palková (2017): VĚTNÁ INTONACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.

URL: https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ_INTONACE (poslední přístup: 23. 7. 2018)

17.2.2 PAUZY

Pauza znamená přerušení řečového proudu. Vzniká z fyziologických příčin tam, kde je třeba doplnit dech. Pro sdělování má význam **komunikativní pauza** oddělující řečové celky. Pauzy jsou důležité jak pro produkci textu, tak i jeho recepci; záleží také na typu textu. Frekvence pauz je ovlivněna **intelektuální náročností tématu**, je rozdíl i ve specifiku textu (žánru) – z nejobecnějšího hlediska je například rozdíl, recitujeme-li poezii nebo čteme-li zprávy. Pauzy vznikají při potížích s formulováním, při **zdůrazňováním některých úseků textu** apod.

Pauzy jsou také závislé na prozodických faktorech, jako je intonace, rytmus, tempo. Při rychlém **tempu řeči** se nerealizují některé z druhů pauz, při pomalém je frekvence pauz větší a je zde i prostor pro výskyt hezitačních (formulačních) pauz, pauz způsobených odmlčením atd.

Platí pravidla, zásady pro tvoření a dodržování pauz, ale při vzniku pauzy se může uplatnit i mnoho proměnných. Jsou pauzy, které bychom měli dodržovat, ale jsou i místa,

kde může (ale nemusí) být v některé pozici pauza realizována; její realizace je jen fakultativní (nezávazná). Záleží na řadě faktorů.

Pauzy stejné délky posluchači vnímají rozdílně uvnitř věty a na jejím konci; uvnitř věty jsou hodnoceny jako delší. Koncové samohlásky jsou někdy vysloveny protaženě a to pak vede k dojmu, že jde o pauzu: *Vona to přečetlááá...* Obecně je dnes tendence „natahovat“ konce slova, ty pak vyplňují část potenciální pauzy a bývají i posluchači s pauzami ztotožňovány. Stává se rovněž, že se přidechují poslední hlásky, čímž se zase pauza dělá.

V monologickém projevu rozlišujeme pauzy syntaktické, pauzy formulační, pauzy důrazové, pauzy kontaktní. Jednotlivé typy se vzájemně prostupují.

Pauzy syntaktické vyznačují jakési přirozené oddělování syntaktických částí textu; jejich realizace je spontánní, automatická, probíhá s minimální účastí uvědomovaných procesů, respektuje syntaktické členění výpovědi (členění vět v souvětí, přívlastek + jméno atd.). Kromě pauz na hranicích větných celků se pauzy vyskytují uprostřed věty před slovesy, když je věta dlouhá a sloveso představuje tranzitivní člen mezi dvěma částmi věty. Méně se vyskytují např. před substantivy.

Pauzy formulační jsou typické pro spontánní mluvený projev; objevují se při opravách, rektifikacích, mohou se vyskytovat na jakémkoli místě textu, i na místech z hlediska umístění předělů negativních, bývají někdy zaplněny hezitačními zvuky; převažuje jejich nezáměrnost. Takové pauzy se vyskytující například po předložkách, po spojkách; setkáváme se s případy, kdy zejména spojky, ale i předložky jsou odděleny pauzami po obou stranách. (Prakticky vždy je pauzou z jedné nebo z obou stran oddělena spojka *čili*, která signalizuje vyvozování, shrnutí, rekapitulaci atp. To je v pořádku.). Vysoká frekvence formulačních pauz je většinou posluchačem hodnocena negativně, z hlediska plynulosti projevu je to činitel retardační.

Pauzy důrazové a kontaktní jsou už výsledkem volního úsilí mluvčího, jsou „zamýšlené“, „kontrolované“ (mohli bychom je souhrnně označovat i jako rétorické). **Důrazové** zdůrazňují klíčová slova z hlediska obsahového, např. termíny, důležité pojmy, důležité údaje, data atd.; převažuje záměrnost těchto pauz. Zdůraznění slova bývá signalizováno předcházející pauzou, ale někdy bývá pauza i za ním. Někteří mluvčí mají tendenci zdůrazňovat každé slovo a oddělovat je pauzami, vzniká tak dojem staccatové vý-

slovnosti, frázování. **Kontaktové** pauzy nacházíme po přídatných výrazech typu *ano, že ano, že?*, po otázkách. Jsou záměrné, objevují se při slavnostních řečnických vystoupeních, při řečnických otázkách atd. V projevech dialogických jsou faktorem interakčním, hodnotí se například z hlediska **zdvořilosti**, **kooperace** atd. Nevhodné je nedodržování pauz na hranicích jednotlivých replik dialogu, jež vede ke „skákání do řeči“. Pokud chceme kultivovaně přerušit výpověď, volíme například syntaktická pauzu mezi větami v souvětí (pokud se vyskytne) – jde o místo relativně vhodné k tomu, aby převzal verbální aktivitu partner komunikace. Samozřejmě vhodnější je přerušení na hranici větných celků v textu — je to místo relativně nejprůhodnější k výměně komunikačních rolí. Jsou zde ve shodě předpoklady významové i zvukové: syntaktická pauza a konkluzivní kadence.

Nejen lingvistika se zabývá pauzami. Výzkumem pauz se zabývají i psychologové, zejména jde o analýzu tzv. pauz váhání (hesitation pauses), dále jsou to pauzy, který se využívá z hlediska manipulace v projevu, z taktických důvodů atd.

Hezitační pauzy (angloam. termín, v češtině formulační, viz výše) se objevují převážně v těch místech textu, kde mluvčí přecházejí od jednoho obsahového bloku k druhému; tam, kde mluvčí váhá nad tím, **co říci**, nebo nad tím, **jak to říci**. V pauzách se plánuje pokračování. Někdy jsou vyplněny hezitačními zvuky (jsou to tedy tzv. pauzy „zaplněné“, kombinované).

17.2.3 DÝCHÁNÍ

Základní faktor pro vytvoření pauzy je potřeba nadechnout se při řeči. Všechny pauzy bez ohledu na ostatní příčiny i na jejich funkce mohou být tedy nádechové. Aby nedocházelo k nesprávnému nadechování na místech, kde by nádech působil rušivě, je potřeba uvědomit si členění souvislé řeči a místa, kde budou pauzy a kde bude pauza doprovázena nádechem.

Při nesprávném hospodaření s dechem, je-li delší úsek pronesen bez pauz, objeví se často pauza na místě, které není pro její výskyt vhodné (např. mezi dvěma syntakticky a významově těsně k sobě vázanými slovy), právě z důvodu, že se potřebujeme nadechnout. Jestliže špatně dýcháme, uchylujeme se k rezervní zásobě dechu a dochází ke zhoršené kvalitě nádechu, tím i ke zhoršené kvalitě hlasu a špatnému frázování.

Uveďme příklad:

- *Významná část tohoto projektu se přesune z jednotlivých l států do středoevropských institucí.*

Jaké máme typy dýchání:

1. **Klíční, svrchní dýchání** – s největší námahou získáváme nejmenší množství vzduchu. Naplňují se jen hroty plic, dochází k napětí krčních svalů. Hlasivková štěrbina není v komfortním stavu.

2. **Hrudní, žeberní dýchání** – zabezpečuje dostatečné množství vzduchu.

3. **Břišní, brániční** – setkáváme se s ním zejména při spánku.

4. **Smíšené** – většinou kombinujeme jednotlivé typy dýchání, běžně klíční a břišní.

Klidné dýchání zabezpečuje poměr nádechu a výdechu 2:3; před projevem bychom měli udělat nádech a výdech v poměr

17.2.4 TEMPO

Řečové tempo není záležitostí ortoepickou ani ortofonickou, přesto však ke kvalitě veřejného projevu patří. Tempo vyjadřujeme počtem slabik pronesených za minutu. Čeština je svým průměrným řečovým tempem jazykem poměrně pomalým, mezi jednotlivci jsou však velké rozdíly a tempo řeči se navíc mění v souvislosti s emocemi. Zpomalení tempa řeči může být využito i pro odstínění významu. Při rychlém tempu dochází k nesprávnému vyslovování hlásek, spojování slov atd., při pomalém tempu bez důrazů může projev působit monotónně. Obecně platí, že mluvní tempo je u nezkušených řečníků většinou příliš rychlé.

Pro charakter tempa jsou také důležité pauzy, jejich počet a délka. Například zvolnění tempa se dosáhne nikoliv prodlužováním slabik, ale prodlužováním mluvních pauz.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Svislými čarami vyznačte pauzy a přečtěte. Dbejte na správnou intonaci otázek (ty jsou doplňovací):

1. Výstavba veřejného mluveného projevu a také plynulé přechody jeho částí jsou velmi náročným požadavkem na přípravu řečníka.

2. Prorok a dlouhé lžice (ukázka)

Jeden ortodoxní věřící přišel za prorokem Eliášem. Chtěl se dovědět více o pekle a ráji, aby si podle toho mohl uzpůsobit svou životní cestu. „Kde je peklo – kde je ráj?, zeptal se proroka, ale Eliáš neodpověděl. Vzal muže za ruku a vedl jej temnými uličkami do paláce. Železným portálem vstoupili do velikého sálu. Tísnilo se tam mnoho lidí, chudých i bohatých, zahalených do hadrů i ozdobených drahokamy.

Zdroj: Šmajsová Buchtová, Božena. *Rétorika. Vážnost mluveného slova*. Praha: Grada Publishing 2010.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Co je to intonace, co ji utváří a jaké typy intonačního průběhu výpovědi v češtině máme?

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Vyjmenujte vše, na co si musí mluvčí dávat pozor při členění souvislé řeči, aby byl jeho projev správný a kultivovaný a pro posluchače komfortní.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitole bylo cílem ukázat lingvistické i nelingvistické jevy, které se podílejí na členění a modulaci souvislé řeči.

ZDROJE

FONETIKA. <https://is.muni.cz/elportal/estud/ff/js08/fonetika/ucebnice/ch07s01s04.html>

FROSTOVÁ, Jana. Péče o hlas. In ŠVANDOVÁ, Blažena – JELÍNEK, Milan a kol. *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: Masarykova univerzita 1999, s. 279–295.

KOL. AUTORŮ. *Mluvnice češtiny I*. Praha: Academia 1996.

Kamila Mrázková (2017): ŘEČNICKÁ OTÁZKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.
URL: [https://www.czechency.org/slovník/ŘEČNICKÁ OTÁZKA](https://www.czechency.org/slovník/ŘEČNICKÁ_OTÁZKA) (poslední přístup: 14. 4. 2018)

PALKOVÁ, Zdena. Výslovnost rozhlasových mluvčích. <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=6344> (velmi hezký článek z r. 1982, ale vybíráme jen ukázky, které nejsou poplatné době)

Zdena Palková (2017): VĚTNÁ INTONACE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny.
URL: [https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ INTONACE](https://www.czechency.org/slovník/VĚTNÁ_INTONACE) (poslední přístup: 23. 7. 2018)

LUKAVSKÝ, Radovan. *Kultura mluveného slova*. Praha: AMU 2000.

ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. *Rétorika. Vážnost mluveného slova*. Praha: Grada Publishing 2010.

VEROŇKOVÁ, Jitka. Užívání rázu na Moravě a ve Slezsku. In BLÁHA, Ondřej – SVOBODOVÁ, Jindřiška a kolektiv. *Současná jazyková situace na Moravě a ve Slezsku*. Olomouc: Univerzita Palackého 2018, s. 166–189.

18 VÝSTAVBA MONOLOGICKÉHO PROJEVU

Ke kultivovanému projevu patří to, že projev je logicky vystavěn, jednotlivé části na sebe navazují, je zřejmý autorův myšlenkový postup.

Při přípravě řečnického projevu tedy věnujeme pozornost horizontální rovině textu a rovině vertikální. Horizontální členění znamená, že text má úvod, střední část a závěr, i když tomu tak nemusí být vždy. Vertikální členění znamená hierarchické rozložení informací, pro posluchače oddělení informací důležitých a méně důležitých, oddělení vlastního textu autora a textů cizích, např. citátů a parafrází.

18.1 Stavba monologického projevu

I. Začátek

1. Oslovení – nejdříve důležité osoby, potom „dámy a pánové“ (při veřejných projevech oslovujeme obě pohlaví, nevolíme generické maskulinum, ale oba rody – *Vážené vojačky a vážení vojáci; Vážené studentky a studenti*; oslovujeme 5. p. (Pane Bendo, ne pane Benda);

2. „vlichocení se publiku“ – je to fakultativní prvek (nezávazný, záleží na situaci) – *Jsem rád/a, že právě vám/na tomto místě mohu představit náš projekt* (atd.);

zdvořilostní fráze – *Dovolte mi představit vám náš projekt; S potěšením vám představuji náš nový projekt* atd.;

neutrální informace o tématu – *Chtěl bych vám představit náš projekt; Pro dnešní vystoupení/prezentaci jsem si vybrala téma (...), V dnešní prezentaci bych vám chtěl/a představit/předložit téma/projekt/ moje zkušenosti/ příběh* atd. (...);

3. brevitás = závazek/slib stručnosti – *Nechci vás zatěžovat množstvím informací, ale dříve než představím náš projekt, je nutné zmínit se o třech důležitých okolnostech, které projektu předcházely (...); Dovolte mi několik slov o (...);*

4. osnova/vymezení kompozičních složek – *S naším projektem bych vás chtěl/a seznámit ve třech krocích; Nejdříve budu mluvit o vzniku projektu, potom bych vás chtěl/a seznámit s činností organizace, která tento projekt zaštiťuje, a naposledy o výsledcích této činnosti.*

Někdy ihned po oslovení, můžeme jít rovnou k jádru věci (in media res), bez úvodu rovnou formulovat téma (záleží na situaci a podmínkách projevu).

II. Středová část

Volíme nějaký logický postup, tzn. že naše téma bychom měli odvíjet z hlediska obsahu buď vzestupně (gradace, klimax) – od nejméně důležitého, podstatného po nejdůležitější, nebo volíme antiklimax (sestupné odvíjení tématu; od nejzávažnějšího po méně závažné). Další možností volby je např. volba určité časové posloupnosti, logické posloupnosti (např. podle vnitřních souvislostí). Je vhodné nejdříve zvolit osnovu, rámce, promyslet si jednotlivé úseky a ty teprve „naplnit“ dalšími informacemi. Abychom se sami lépe v textu orientovali a aby se orientoval zejména posluchač, pro nějž není jednoduché sledovat mluvený text, je dobré jednotlivé úseky začínat například opakováním/opakovacími figurami (např. epanafora), syntaktickými paralelami, ale není to nutné; záleží na charakteru projevu. Pro členění textu a orientaci v něm je vhodné používat makrokompoziční konektory a textové orientátory. Makrokompoziční konektory signalizují začátek a konec projevu (např. *na začátku, na závěr*), uvádějí výchyty, ilustrace (*existuje řada názorů na tento problém; uveďme několik nejčastějších variant*).

Ke kompozičním (makrostrukturním) konektorům patří tyto:

- *v úvodu je nutné říci, závěrem dodejme; jednak – jednak, zaprvé – zadruhé; jedním slovem, stručně řečeno.*

K textovým orientátorům patří výrazy, které vyjadřují čas a prostor textu. Mohou to být výrazy jednoslovné (*ted', výše, níže, jinde, následující* atd.) i ustálené obraty (*na tomto místě bych rád/a připomněla, že; nyní bych se rá/a zmínil/a o...*), které odkazují v textu „dopředu“, „dozadu“, ale ukazují i na to, že se nacházíme právě teď v určitém bodě našeho projevu (*Na tomto místě bych se ráda vrátila k tomu, co bylo řečeno na začátku...*). V písemném textu napomáhá orientaci v textu členění na odstavce, v odborných textech je to např. desetinné třídění atd.

Mezi kompozičními konektory a textovými orientátory je volný přechod.

III. Závěr

Projev nekončíme frázemi typu „*Tak to je asi všechno*“. Na konci je dobré shrnutí, je možná pointa – ta vychází z postupné gradace projevu, nebo může být reprezentována

citátem, bonmotem. Citát ovšem může představovat i shrnutí. Projev můžeme končit i výzvou: *Byl/a bych ráda, kdyby i vás toto téma zaujalo (...).*

18.2 Některé prvky výstavby řečnického projevu

1. **Citát** – je to intertextový prvek, znamená využití cizího textu ve vlastním textu autora (je to součástí vertikálního členění textu). Může se objevit na začátku projevu jako výchozí myšlenka, na konci jako závěr/pointa; je to prostředek argumentace (viz níže). náročné na začátku – musíme si jej zapamatovat nebo perfektně přečíst; je na nás upřena pozornost;;

2. **Řečnická otázka** – výpověď, která má formu tázací věty, ale její komunikační funkce je **tvrzení**, zpravidla emocionálně zesílené, které z řečnické otázky vyplývá, takže zpravidla nevyžaduje verbalizovanou odpověď; v klasické rétorice jedna z figur řeči. Patří k **emfatickým řečnickým prostředkům (emfáze=citové vzrušení)**.

Může jí být přitom jak otázka zjišťovací (*Není to snad důležité?*), tak doplňovací (*Kdo sem toho člověka vpustil? Kdo mu dovolil znesvětit tyto starobylé sály?*)

Od **ř.o.** musíme odlišovat zejména otázky **kompoziční** (na předělu odstavců), např. *Jak postupovat v našem výkladu dále?*

V projevu bychom měli řečnickou otázku užívat uvážlivě tak, abychom je nepoužívali samoúčelně nebo tehdy, když si nevíme rady, jak v projevu dál postupovat.

„Intonace **ř.o.** není dosud – alespoň pokud jde o češtinu a č. lingvistiku – příliš prozkoumána, neboť fonologie se primárně soustředí, resp. donedávna soustředila, na popis emocionálně bezpříznakového jazyka. Z postřehů a poznámek, které se ve fonetické literatuře vyjadřují k intonaci **ř.o.**, vyplývá, že většina autorů počítá s odlišností jejich intonace od příslušných typů otázky právě i od intonace oznamovacích výpovědí. Např. [Palková \(1994\)](#) upozorňuje, že je-li užít stoupavý **melodém**, charakteristický pro intonaci č. zjišťovací otázky, v otázce doplňovací, změní se tím její základní platnost: takto užitá intonace je příznaková a odkazuje k osobnímu zaujetí mluvčího k tématu, typickému pro ironii, podiv a také pro **ř.o.** [Havlík \(2003\)](#) zjistil, že intonace **ř.o.** se liší od intonace běžných otázek a že má podobný průběh u **ř.o. zjišťovacích i doplňovacích**. Tento průběh „je charakterizován dvěma vrcholy: jedním na počátku či v prostředku, který bývá výše než druhý vrchol, jenž je výsledkem konečné antikadence“ (s. 32). Výrazným průvodním prvkem **ř.o.** v č. je podle [Havlíka \(2003\)](#) **rámcování pauzami**; totéž konstatuje pro slovenštinu [Mistřík \(1978\)](#).“ (Kamila Mrázková (2017): **ŘEČNICKÁ OTÁZKA**. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*.

URL: https://www.czechency.org/slovník/ŘEČNICKÁ_OTÁZKA (poslední přístup: 14. 4. 2018)

Intonace ukončující výpověď = rozlišujeme větu oznamovací a doplňovací otázku, při nichž výška hlasu klesá (klesavá kadence, kadence), od otázky zjišťovací, v níž hlas stoupá (stoupavá kadence, antikadence).

- *Vrátili se z dovolené.* – oznamovací věta
- *Kdy se vrátili z dovolené?* - otázka doplňovací
- *Přišel domů? Přijel sám?* - otázka zjišťovací (ano/ne)

Řečnická otázka se od ostatních doplňovacích a zjišťovacích otázek liší dvěma intonačními vrcholy, antikadencí a rámcováním pauzami.

3. Opakovací figury

ANAFORA – *Posel hrubosti. Posel lži. Posel pychy a zla./Petr, jenž miluje knihy. Petr, jenž rád sportuje./Kniha, která mě ovlivnila. Kniha, která mi utkvěla v paměti.*

EPIFORA - opakování slov na konci vět; *Znáte dobře naše záměry, pochopili jste naše záměry a určitě budete propagovat naše záměry.*

EPANASTROFA - opakování na konci jedné věty a na začátku následující; *Vtrhl sem vrah. Vrah národů. – Vzpomínám na ten nádherný den. Den, který utkvěl navždy v mé paměti. – Hovořili jsme s mnohými studenty. Studenty, kterým není lhostejný další osud naší univerzity.*

4. Syntaktické paralelismy

Václav Havel:

1. Především **to byla** část jeho spoluobčanů, která podlehla (...)
Dále **to byla** nekonečná krátkozrakost tehdejších vlád (...)
A posléze **to byl** strach našeho vlastního státního vedení (...)
2. Pane prezidente,
jsem rád, že přijíždím do vaší země v době, o které si upřímně myslím (...)
(...)
Jsem rád, že přijíždím do vaší země v době, kdy si připomínáme 50. výročí (...)
Jsem rád, že přijíždím do této veliké (...)
Jsem rád, že mohu znovu potvrdit (...)

Václav Klaus:

1. Je místem konfrontace strojírenství našeho se strojírenstvím zahraničním, je místem mnoha užitečných setkání, je místem významných projevů, je místem přátelských diskusí a koneckonců je i místem vlídné (...)
2. Mnohokrát jsme si při tom byli oporou. Mnohokrát jsme stáli pospolu v boji proti cizímu ohrožení, ať to byli němečtí křížáci či turecké tažení na Evropu. (...) Mnohokrát jsme inspirovali jeden druhého.

5. Obrazná pojmenování/tropy: metafora (přenášení významů na základě vnější podobnosti) **a metonymie** („přejmenování“, resp. „odvozené pojmenování“, spočívá v přenosu označení na jiný objekt na základě vnitřní podobnosti).

- a) Je to třesnička na dortu našeho snažení. (metafora)

b) Tento hlas svědomí, tato kniha svědomí je pro nás důležitým apelem pro naše svědomí. (metafora)

c) Drakeová předem připustila, že může být kvůli své životní dráze zpochybněna a označena za lhářku a oportunistku. Ale chtěla veřejně podpořit ostatní ženy. "Můžu být jen malé zrnko písku. Ale je jasné, že je tu obrovská pláž," poznamenala (metafora)

d) Jedenácté září světové diplomacie...(metonymie)

6. Intertextovost – citát a aluze

Švejkovské přesvědčení editorů, že všechny cesty stejně nakonec vedou do Budějovic, se tu neukazuje jako zrovna vhodné. (aluze)

Citáty – známých literátů, filozofů, odborníků atd.

Viz ukázka Václav Havel

7. Klimax, antiklimax – vzestupné a sestupné formulování tématu

O dramtických, sugestivních, ozdobných prostředcích najdeme poučení v rétorice.

Dramatické specifické řečnické projevy

= udržují dramatické napětí, zejména prostřednictvím textové výstavby.

Např. už samotný postup výkladu hraje roli při dramatizaci projevu = **induktivní postup** (hlavní smysl sdělení je ponechán na konec) je dramatictější než deduktivní.

Význam mají i projevy **hyperbáze** = souhrnný název pro řečnické figury spočívající v odchylce od přirozeného a ustáleného slovosledu (inverze přívlastku, odklon od uzuální polohy příklonek = *Tato událost vryla se do našeho vědomí*).

Ozdobné specifické řečnické prostředky:

=projev patetizují a zvyšují estetické působení projevu; v současnosti ozdobné prostředky tolik nevyužíváme (častější jsou v projevech obřadních, např. smutečních a oddávajících); jsou náročné, jejich užití musí být promyšlené.

digrese = lyrické odbočení ze základní dějové linie; subjektivní pohled řečníka na určitou otázku (liší od exkurze=odbočení ve věcných textech)

enallagé= základem je změna syntaktické závislosti, změna slovosledu *studené krůpěje potu* vs. *krůpěje studeného potu*; *pocitivé výsledky práce* vs. *výsledky poctivé práce*; *vycházející paprsky slunce* vs. *paprsky vycházejícího slunce*

epiteton ornans = **básnický přívlastek** = druh hodnotícího přívlastku, zdůrazňuje určitou vlastnost = *vlažná tráva*, *vlažný přístup*; *rozbouřený život*; *rozvodněný čas* X epiteton

constans = angažovaný přístup, pronikavý úspěch; neochvějný; drtivý; mohutný; neutuchající

eufemismus („zmírňující opis“) = krást = *mít dlouhé prsty*; urážet = *dopouštět se invektiv*
figura etymologica = spojení dvou slov se stejným slovním základem; *Nebud'te moudřejší než moudrost a rozumnější než rozum; nejlepší z nejlepších; spát spánkem spravedlivých; soud soudil soudce*

oxymóron = spojení slov, jež si významově odporují = *veřejné tajemství; živá mrtvola; zdravý rozum; Ano, slíbili svobodu – svobodu pro mrtvé, kteří zemřeli hladem a byli povražděni ve válce.*

Typem je *contradictio in adiecto* (spor v přívlastku); jedna část je negací druhé = *větší polovina; bezdětný otec.*

paradox = protimyslné tvrzení, které odporuje vžitým představám = *Snad nejvíce života svíráme, když umíráme* (V. Závada); *Byl velký a silný, tak silný, že to muselo být ze slabosti.*

perifráze (opis) = Japonsko = *země vycházejícího slunce*; Zelenka = *vrah v bílém plášti*; Hitler = *šílenec v holínkách.*

Sugestivní specifické řečnické prostředky

(používáme často i dnes; různé druhy opakování, např. anafora, syntaktické paralelismy atd., inverze, tautologie atd.)

1. Vzpomínám na ten nádherný den. Den, který utkvěl navždy v mé paměti.
2. Měl rád své nejbližší, měl rád své spolupracovníky, měl rád své knihy.
3. Neříkej vždy vše, co víš, ale vždy bys měl vědět, co říkáš.
4. Stále tvrdí, že jejich postoje k nám jsou motivovány přátelstvím. Přátelstvím, ale jakým?
5. Lásky musí být zachována, protože každý z nás potřebuje k životu lásku.
6. O rodinu, o rodinu vždy vzorně pečoval.
7. Hovořili jsme s mnohými studenty. Studenty, kterým není lhostejný další osud naší univerzity.
8. Nekázeň se projevit musela, musela se projevit nekázeň, a to jak v docházce, tak ve studijních výsledcích.
9. Znáte dobře naše záměry, pochopili jste naše záměry a určitě budete propagovat naše záměry.
10. Budeme ještě potřebovat hodně, hodně energie.
11. Co jsem viděl, to jsem viděl. Co jsem řekl, to jsem řekl.
12. To je právě to, čeho se nám nedostává. To je právě to, co postrádá naše ekonomika.
13. Moc a síla naší strany spočívá v tom, že (...). Je potřeba vést a usměrňovat. Jaro a vůně nám zamotaly hlavu. Podzim a smutek neoddělitelně patří i k naší dnešní náladě.
14. Když budeme všichni více přemýšlet o své práci, když budeme lépe využívat pracovní doby a strojového vybavení, jistě se zvýší náš zisk.
15. To jsou názory teoretiků, ale i lidí z praxe.
16. Umění je dlouhé, krátký je náš život. Byl pracovitým a čestným člověkem, otcem milovaným i milujícím.

<http://www.phil.muni.cz/stylistika/studie/vyslovnost.htm>

Zde text prof. M. Krčmové - Výslovnost ve veřejném projevu

<https://olomouc.rozhlas.cz/jsem-jsi-jsme-jsou-kdy-je-vyslovovat-peclive-6380981>

Zde o výslovnosti js- (jsi, jsme atd.)

Palková, Z. Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury. *Čeština doma a ve světě* 13, 2005, 37–38.

Zde: <http://ucjtk.ff.cuni.cz/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/CDS2005-12.pdf>

Jílková, L. K výslovnosti samohlásek v médiích. *Mediažurnál* 1/2017, s. 17-18.

<http://www.mediazurnal.cz/archiv-casopisu>

BILINSKI, Wolfgang. *Velká kniha rétoriky (Jak s jistotou a přesvědčivě vystupovat při každé příležitosti)*. Praha: Grada Publishing 2011.

BORG, James. *Řeč těla - Jak poznat, co kdo doopravdy říká*. Praha: Grada, 2012.

De VITO, Joseph A. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada 2008.

HIRSCHOVÁ, Milada. *Pragmatika v češtině*. Praha: Karolinum 2013.

HONZÁKOVÁ, Marie – Honzák, František – Romportl, Milan. *Čteme je právně? Slovníček výslovnosti cizích jmen*. Praha: Albatros 1996.

HŮRKOVÁ, Jiřina. *Česká výslovnostní norma*. Mníšek pod Brdy: Scientia 1995.

KOCOURKOVÁ, Alen., HOCHOVÁ, Irena: *Písemná a elektronická komunikace*. Praha: Eduko 2016.

KRAUS, Jiří. *Člověk mluvící*. Praha: Leda 2011.

KRAUS, Jiří. *Rétorika a řečová kultura*. Praha. Karolinum 2004.

PALKOVÁ, Zdena. Zvuková podoba veřejných mluvených projevů z hlediska jazykové kultury. *Čeština doma a ve světě* 13, 2005, 37–38.

SRPOVÁ, Hana (ed.) *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích: sborník textů z mezinárodní vědecké konference Ostrava 13.-15. 9. 2005*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity v Ostravě, 2005.

SZYMANEK, Krysztof. *Umění argumentace (terminologický slovník)*. Olomouc: Univerzita Palackého 2003.

SZYMANEK, Krysztof a kol. *Umění argumentace (Úlohy ke zkoumání argumentů)*. Olomouc: Univerzita Palackého 2004.

WILHELM, Thomas. *Velká kniha manipulativních technik*. Praha: Grada 2011.

ŽANTOVSKÁ, Irena. *Rétorika a komunikace*. Praha: Dokořán 2015.

Slovníky a jazykové příručky:

Pravidla českého pravopisu (školní vydání). Praha: Fortuna 1999.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia 1994.

[Internetová jazyková příručka](#), oficiální příručka ÚJČ AV ČR

Výslovnost spisovné češtiny — její zásady a pravidla — Výslovnost slov českých. Praha: Academia 1955, 2. vydání 1967.

Výslovnost spisovné češtiny II — Výslovnost slov přejatých. Praha: Academia 1978.

Doporučená:

BOLINGER, Dwight Le Merton. *Jazyk jako nabitá zbraň: užívání a zneužívání jazyka v naší době*. Praha: Petr Zima, 2008. ISBN 978-80-254-0313-6.

Zde je spousta zajímavého, jen tuto knihu sráží spousta chyb – v grafickém zpracování, v interpunkci atd. Vinou překladatele a korektora.

ECO, Umberto. *Jak cestovat s lososem*. Přeložila Magdalena ŽÁČKOVÁ. Praha: Argo, 2017. ISBN 978-80-257-2167-4.

Zde např. eseje: Jak napsat úvodní slovo, Jak dementovat dementi, Jak neříkat „přesně“ (s. 127), Jak být vidět, i když nejste nikdo atd.

GOFFMAN, Erving. *Všichni hrajeme divadlo: sebe prezentace v každodenním životě*. Praha: Nakladatelství Studia Ypsilon, 1999. ISBN 80-902482-4-1.

ORWELL, George. *Úpadek anglické vraždy: eseje III. : (1945-1946)*. Přeložila Kateřina HILSKÁ. Praha: Argo, 2015. ISBN 978-80-257-1700-4.

Zde např. esej: Politika a anglický jazyk, Poezie a mikrofon atd.

Argumentace (zdůvodnění)

- postup, při kterém prokazujeme pravdivost/nepravdivost nějakého tvrzení; musíme respektovat určitá logická pravidla.

Tvrzení, které zdůvodňujeme = **teze**

Tvrzení, pomocí kterého zdůvodňujeme = **argument**

Z hlediska cíle: **dokazování** (když prokazujeme pravdivost svých tezí), **vyvracení** (když prosazujeme nepravdivost protivníkových tezí).

2 druhy argumentace: věcná (*argumentum ad rem*) a argumentace nevěcná (*argumentum ad hominem*)

- SZYMANEK, Krzysztof: *Umění argumentace. Terminologický slovník*. Olomouc: Univerzita Palackého 2003.

Argumentum ad populum

– demagogický způsob k zavděčení lidu, získání davu; působení na skupinové instinkty (hrdost, egoismus); sféra politické agitace;

prezentace sebe sama jako obvyčejného člověka; prezentace obtíží jako výsledku působení protivníka; odvolávání se na pocity hrdosti spojené s povoláním (např. „profese horníků je hodna nejvyšší úcty“); bydliště, národnosti; namlouvání davu, že trvání na požadavcích je čestné, vysoce morální (např. „nikdy se nevzdáme“; „budeme za naši věc bojovat až do úplného vítězství“); atd.

Argumentum ad auditorem

– mimologické zdůvodnění působící na city (zpravidla rétorickými otázkami)

Dovedete si představit, jak vás připoutají na elektrické křeslo, jak vám zakrývají obličej?

Argumentum ad baculum

– argumentace holí/klackem; řečník vyhrožuje protiopatřením v případě nesplnění určitých požadavků

hrozby teroristických organizací, ultimatum vyhrožující válkou, vymáhání výkupného

Argumentum ad vanitatem

– apeluje na samolibost, pochlebování, sdílení názorů, přesvědčuje o inteligenci posluchače/ů;

Jsem přesvědčen, že se připojíte k nám – jste vzdělání a vnímaví lidé.

Lidem, jako jste vy, nesobeckým a vnímavým, je snad jasné, že (...)

Argumentum ad hominem (personam)

– vyvracení argumentů nějaké osoby tak, že protivník je urážen a zesměšňován, není to argument v pravém slova smyslu, jde o vyvolání psychologického vlivu; nejčastější nekonstruktivní trik diskuse; osobní útok; výtky typu „neexpert“ atd.

Pan X dokazuje, že (...), ale není schopen podat žádná data, neví nic o (...), neslyšel také nic o (...)

- **Argumentujeme fakty, autoritou (uvádíme citáty autorit, nebo používáme výroky „i Václav Havel tvrdil, že domníval, že...), obecně přijímaným tvrzením, konkrétním příkladem ...**

Literatura:

Foucault, Michel. *Myšlení vnějšku*. Praha: Hermann a synové, 1994.

Horecký, Ján. Argumentační text. *Kultúra slova*. 1988, roč. 22, č. 6, s. 65-71.

Obsahová štruktúra argumentačného textu, s. 203-208.

Formová štruktúra argumentačného textu, č. 7, s. 225-231.

Klein, Ondřej. *Argumentace v komunikaci*. Praha: UK 2007.

Jelínek, M. – Švandová, B. a kol. *Argumentace a umění komunikovat*. Brno: PedF MU, 1999.

Argument autoritou:

A

1. Tak velké výdaje na zbrojení povedou k ekonomickému oslabení státu. Rovněž prezident Klaus se domnívá, že obrovské náklady na zbrojení jsou příznakem politické nestability a mohou oddálit konec recese.
2. Michael Arison je nepochybný talent, ale příliš se nevěnuje tomu, co by jeho talent rozvíjelo. Nedávno jsem četl memoáry Paderewského a podle něj se na kariéře podílí 5% štěstí, 5% talentu, 90% práce.
3. Je to složitý problém, ale vědci se domnívají, že ...
4. Myslíte, že morálka absolutně a bezpodmínečně zavazuje? Ne. Einstein už dávno dokázal, že všechno je relativní.

B

1. Heidegger jasně píše, že „bytí je uzavřeno v pochopení bytí, které jako pochopení patří do skutečné existence“, tedy současná filozofie se jednoznačně zřiká toho způsobu myšlení, který námi zmítá dnes. Ostatně nejen náš současník Sartre, ale určitě i Kant nebo Nietzsche by nesouhlasili s dnešním způsobem vidění světa.

2. Pokud jde o problém rovnoprávnosti žen, omezím se na ocitování názoru Napoleona Bonaparta, jedné z největších postav historie. Řekl: „Zacházíme se ženami příliš dobře a všechno jsme tím pokazili. Byl to omyl, že jsme je pozvedli na naši úroveň. Ony žádají rovnost! Čistě šílenství!“

Minimální rozsah studijního textu je 70 normostran tzn. 1 normostrana je 1800 tisknutelných znaků tj. znaků včetně interpunkce a mezer.¹ Stanovený minimální rozsah počítá se zakomponování textu do LMS, kde budou definovány nutné kontaktní informace (syllabus, konzultační hodiny atp.), informace o způsobech komunikace se studenty a konkrétních požadavcích úspěšného absolvování kurzu, dále realizovány interaktivní aktivity kurzu. V textu není přípustné odsazování textu použitím mezerníku, opakovaných tabulátorů či posouvání textu prázdnými odstavci – vše lze úspěšně řešit úpravou stylů.

18.2.1 STRUKTURA KAPITOLY

Kapitola bývá obvykle rozdělena do tří základních částí:

- Úvod
- Výkladová část
- Závěr (souhrn).

ÚVOD

Úvod by měl obsahovat tyto prvky

- cíle studia,
- odhad času potřebného ke studiu,
- stručné shrnutí předběžných znalostí,
- klíčová slova.

Všechny tyto prvky pomáhají studujícím při organizaci studia. Úvod by neměl být rozsáhlý a měl by obsahovat také motivační účinek.

¹ Zjistíme pomocí karty Soubor/Informace/Vlastnosti/Upřesnit vlastnosti/Statistické údaje

VÝKLADOVÁ ČÁST

Výkladová část by měla být napsána tak, aby obsahu bylo možné porozumět i bez doporučené literatury. Výklad je rozdělen do dílčích menších částí, z nichž každá se zabývá pouze jedním novým pojmem nebo jevem. Části by měly být názorně odděleny a logicky na sebe navazovat.

Součástí této části studijní opory jsou také cvičení, která by měla být součástí výkladu. Vhodné je zařazení schémat, grafů a obrázků – v textu jsou přehledným zdrojem informací nebo jsou doplňujícím prvkem shrnujícím základní poznatky.

Různé ilustrace v textu a symboly mohou text organicky strukturovat a zároveň dávají možnost jistého odlehčení napětí a soustředění. Musí však být vhodně voleny s ohledem na fakt, že studující jsou převážně dospělí lidé z praxe.

ZÁVĚR

Závěr (souhrn) by měl zopakovat stručný obsah kapitoly s důrazem na nové základní učivo. Obvykle závěr obsahuje cvičení, kontrolní otázky nebo test na sebehodnocení.

Shrnutí kapitoly má velký význam z hlediska metodiky učení se. Studující ji velmi oceňují zejména při opakování a přípravě ke zkoušce. Pokud si s ním dá autor práci, vystihuje maximálně stručně a jasně to podstatné a nejdůležitější o čem kapitola pojednává. **Odborníci tvrdí, že shrnutí má tím větší metodický význam, čím je kapitola obsáhlejší!**

18.2.2 POVINNÉ ČÁSTI KAPITOLY

- Nadpis první úrovně
- Průvodce textem
- Cíle studia
- Klíčová slova
- Text vhodně formátovaný a strukturovaný autorem vybranými distančními prvky
- Krátký test vztažený ke každé kapitole
- Shrnutí
- Odpovědi k testu

18.2.3 DOPORUČENÉ PRVKY TEXTU

Zvažte a vhodně využijte v každé kapitole některé z následujících prvků

- definice nebo k zapamatování
- další zdroje
- případová studie nebo řešený příklad

V textu použijte dle počtu prezenční výuky námět na tutoriál a alespoň jednou zadání libovolného úkolu.

18.2.4 DOPORUČENÍ K PSANÍ TEXTU

Při vkládání textových struktur z externích zdrojů (jiné dokumenty, webové stránky atp.) **vkládejte neformátovaný text**: Vložit/Zachovat pouze text.

Pozn.: Při použití obvyklé metody CTRL+C a CTRL+V čili kopírovat a vložit s největší pravděpodobností dojde k „rozbití“ stylů a následné nefunkčnosti automatického číslování, generování obsahu atp.

Při psaní textu nespolehejte pouze na automatické ukládání textu soubor verzujte a zálohujte.

VERZOVÁNÍ

Při prvním ukládání souboru opatřete soubor pořadovým číslem, které průběžně po zpracování kapitoly či jiné delší nebo technicky náročnější pasáže textu pomocí uložit jako zvýšíte.

ZÁLOHOVÁNÍ

Verzované soubory své práce ukládejte nejméně na jedno další úložiště. S úspěchem lze využít public, cloud MS-office 365 nebo univerzitního OwnCloudu <http://box.slu.cz>. Případně využijte externího média typu flash, cd atp.

18.3 Použití distančních prvků

Distanční prvek vkládáme pomocí menu „Doplňky/DIS- Šablona“. Je možné za název distančního prvku např. „Definice“ uvést pomlčku a upřesnění např.: Definice – oligopol“.

Každý distanční prvek kapitoly by měl být ukončen dvojitou čarou, kterou snadno vložíte tak, že na první prázdný odstavec pod textem prvku použijete styl **parUkonceniPrvku**.

Distanční prvky strukturují text, usnadňují orientaci v textu, mohou podpořit pochopení textu a zvýšit jistotu studenta nad postupem v samostudiu, také by měly text zatraktivnit, přiblížit jej co nejvíce obsahu prezenční výuky a pomoci studenty motivovat.

Před vlastním psaním si rozmyslete, které prvky budou pro váš text nejlépe vyhovovat.

DEFINICE

Definice pojmu. Uvádějme ustálené definice, v použité literatuře uveďte zdroj.

KONTROLNÍ OTÁZKA

Autoevaluační prvek pro studenta: kontrola jeho pokroku nad studiem. Prvek zařazujeme v průběhu kapitoly. Předpokládá uvedení možné správné odpovědi nebo postupu řešení zadání přímo v textu např. na konci kapitoly formou distančního prvku „Odpovědi“ a nebo předkládá využití v LMS např. formou elektronického testu, úkolu či řízené diskuse.

Alternativně prostor pro úlohy k textu, které je nutno řešit ihned, protože pomáhají dobrému pochopení následujícího učiva.

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Obdobně jako „Kontrolní otázka“

K ZAPAMATOVÁNÍ

Zvýraznění důležitých souvislostí. Prostor pro nejdůležitější pojmy a termíny z kapitoly.

DALŠÍ ZDROJE

Odkaz na další zdroje. Prosím zvažte dostupnost zdrojů vzhledem k časoprostorovým omezením „kombinovaného“ či distančního studenta.

Lze použít v jednotlivých kapitolách na konci k výčtu nepovinné nebo rozšiřující literatury.

NEZAPOMEŇTE NA ODPOČINEK

Vyjímečně používejte při delších pasážích textu.

ODPOVĚDI

Odpovědi uvádějte nejlépe za shrnutím kapitoly na zvláštní stránku. Odpovědi na „Otázka“ nebo „Otázku“.

OTÁZKY

Obvykle jednoduché testové otázky pro autoevaluvaci studentova pokroku ve studiu.

PŘÍPADOVÁ STUDIE

Pro účely tvorby studijního textu: případové studie detailně popisují nebo rozebírají jeden nebo několik málo případů z praxe. Jedná se o zkoumání předem zvoleného jevu, v rámci jeho reálného kontextu. Případová studie má primárně deskriptivní cíl: usiluje o zachycení složitosti případu, jeho komplexnosti, popisuje vztahy v jejich celistvosti. Může však být i explanační: odhalit skryté souvislosti a vysvětlit příčiny konkrétních jevů.

PRO ZÁJEMCE

Motivující prvek – lze využít pro zadání úkolů v LMS.

Přináší učivo a úkoly rozšiřující úroveň základního kurzu. Pasáže i úkoly jsou dobrovolné.

PRŮVODCE STUDIEM

Místo shrnutí, uvedení souvislostí, nástin dalšího postupu studií atp. Uvádíme kdykoli je to vhodné obdobně jako při přednášce.

Vstup autora do textu, specifický způsob, kterým se studentem komunikuje, povzbuzuje jej, doplňuje text o další informace.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Zadání a vzorové řešení. Lze využít také obdobně jako prvek „Případová studie“.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Variantní prvek ke „Korespondenčnímu úkolu“

NÁMĚT NA TUTORIÁL

Náměty, obvykle náročnějších pasáží, pro přímou výuku anebo pro komunikační nástroje v LMS kurzu (chat, fórum, dialogue).

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Motivující prvek – lze využít kontroverzní nebo provokativní témata. Může opět posloužit pro využití pro řízenou diskusi v LMS.

VĚTA

Praktické využití především v matematických disciplínách.

18.4 Strukturovaný text

Soubor obsahuje předdefinované styly. Prosím seznamte se s nimi a používejte je. Pokud možno mimo zvýraznění (vytučnění) či použití kurzívy se snažte být umírnění, pří-

lišná rozmanitost formátování textu nepřispívá přehlednosti, nehledě k faktu, že při dlouhodobější tvorbě často autor nedrží formátovací pravidla.

Některé styly můžeme použít nejen pomocí karty „Domů/Style“, ale také pomocí „Doplňky/DIS-Šablony“

NADPISY

Pro číslované nadpisy kapitol používejte styly odstavce:

- *Nadpis 1*
- *Nadpis 2*
- *Nadpis 3*

Pro nečíslovaný nadpis použijeme styl „*Nadpis*“.

Text nadpisu by měl být krátký výstižný a nejlépe bez použití závorek. 1. odstavec následující za nadpisem může dále upřesnit obsah následujícího celku uvozeného nadpisem libovolné úrovně.

Pro nadpis seznamu použijeme „*parNadpisSeznamu*“. Styl zabezpečuje svázání s následujícím prvkem seznamu či odrážek.

OBYČEJNÝ TEXT

Text odstavce se píše stylem odstavce *Tělo textu*.

ODRÁŽKY A ČÍSLOVÁNÍ

- Pro odrážky použijte styl *parOdrázky01*
- Pro číslování použijte styl *parCislovani01*

Nezapomeňte řádek uvozující odrážky či číslování označit stylem „*parNadpisSeznamu*“

Číslovaným seznamem dáváme čtenáři informaci, že záleží na pořadí prvků. Zvažte tedy, zda pro daný seznam je vhodně použít číslovaného seznamu anebo postačí prosté odrážky.

Není vhodné vytvářet komplikované a dlouhé odrážkové či číslované seznamy.

Odrážky i číslování používáme k výčtu nikoli k delšímu vysvětlení jednotlivých položek.

18.4.1 KŘÍŽOVÉ ODKAZY

Pokud se v textu chceme odkazovat například na vložené obrázky, rovnice, kapitoly a jiné automaticky číslované reference, pak je vhodné používat k tomu dostupné prostředky, které program MS Word nabízí.

Přepněte se na kartu **Vložení** a ve skupině **Odkazy** stiskněte tlačítko **Křížový odkaz**. Tam si vyberte položku, na níž chcete vložit odkaz a případně i typ odkazu.

18.4.2 MARGINÁLIE

Poznámky na okraji textu mohou zvýšit jeho přehlednost, ale pozor, méně znamená někdy více.

Marginálie jsou ukotveny vždy k příslušnému odstavci, do něhož umístíte kurzor a ikonou vložíte do okraje stránky rámeček. Základní text v něm přepíšete svým „krátkým“ textem.

*Toto je
marginálie*

18.5 Vzorce

$$\sqrt{a^2 + b^2} \quad (1)$$

Vložit vzorec včetně číslování lze rovněž jedním tlačítkem.

$$a + b = c \quad (2)$$

Jestliže vložíme vzorec před poslední číslovanou rovnici, je nutné aktualizovat stávající číslování vzorců. Tzn. nejlépe **označit celý text v dokumentu klávesovou zkratkou Ctrl+A a poté stisknout klávesu F9**.

*Aktualizovat
číslo-
vání*

$$z = \frac{x}{y} \quad (3)$$

18.6 Obrázky

Doporučujeme pro vkládání obrázků používat vestavěné funkce a je-li to vhodné, důsledně popisovat a číslovat.

Pro vkládání obrázku použijeme kartu **Vložení** tlačítko **Obrázek**, vložený a označený objekt nechte zarovnat na střed, poté klikněte pravým tlačítkem na obrázek a z kontextové nabídky vyberte položku **Vložit titulek...**

Obrázek 1: Obrázek zarovnejte na střed

Je-li to možné, obrázky před samotným vložením do souboru upravte na vhodný rozměr a uložte do formátu, který nebude zbytečně navyšovat velikost vašeho dokumentu.

18.7 Tabulky

Pro vložení tabulky použijeme kartu Vložení/Tabulka a nezapomínejte na vložení titulu **nad** každou tabulku.

Pro údaje v tabulce použijte styl „Bez mezer“, použitý styl je prostorově úspornější, než standardní styl „*Tělo textu*“. Alternativně lze jistě použít ještě menší styl určený pro marginálie „*znakMarginalie*“. Viz tabulka níže.

Tabulka 1: Popisek vkládejte nad tabulku

Tělo textu	Aiolmn 123456
Bez mezer <i>znakMarginalie</i>	Aiolmn 123456 <i>Aiolmn 123456</i>

18.8 Zásobník distančních prvků

DEFINICE

KONTROLNÍ OTÁZKA

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

K ZAPAMATOVÁNÍ

DALŠÍ ZDROJE

NEZAPOMEŇTE NA ODPOČINEK

ODPOVĚDI

OTÁZKY

PŘÍPADOVÁ STUDIE

PRO ZÁJEMCE

PRŮVODCE STUDIEM

ŘEŠENÁ ÚLOHA

SAMOSTATNÝ ÚKOL

NÁMĚT NA TUTORIÁL

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

VĚTA

Text odstavce.

Text

18.8.1 NADPIS TŘETÍ ÚROVNĚ

Sem zadejte rovnici.

(4)

NEČÍSLOVANÝ NADPIS

SHRNUTÍ KAPITOLY

Obsahuje jeden až dva krátké odstavce, kterými shrneme právě probranou látku.

Opět je tento distanční prvek ukončen prázdným odstavcem se stylem **parUkonceni-**
Prvku.

Povinný prvek kapitoly.

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

CÍLE KAPITOLY

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

SHRNUTÍ KAPITOLY

LITERATURA

Seznam použité literatury. Rozšiřující literaturu uvádějte do textu v příslušných pasážích. Odkazy na povinnou literaturu uvádějte např. pomocí průvodce textu nebo jiného vhodného prvku zachovávejte však kontinuitu.

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Stručné shrnutí či rekapitulace celého studijního textu, včetně doporučení studentům ke studiu, literatuře ... Závěrečné slovo autora.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

	Čas potřebný ke studiu		Cíle kapitoly
	Klíčová slova		Nezapomeňte na odpočinek
	Průvodce studiem		Průvodce textem
	Rychlý náhled		Shrnutí
	Tutoriály		Definice
	K zapamatování		Případová studie
	Řešená úloha		Věta
	Kontrolní otázka		Korespondenční úkol
	Odpovědi		Otázky
	Samostatný úkol		Další zdroje
	Pro zájemce		Úkol k zamyšlení

Pozn. Tuto část dokumentu nedoporučujeme upravovat, aby byla zachována správná funkčnost vložených maker. Tento poslední oddíl může být zamknut v MS Word 2010 prostřednictvím menu Revize/Omezit úpravy.

Takto je rovněž omezena možnost měnit například styly v dokumentu. Pro jejich úpravu nebo přidávání či odebrání je opět nutné omezení úprav zrušit. Zámek není chráněn heslem.

Název:

Autor: **Jména autorů každé na nový řádek včetně titulů**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 206

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.